

ชุดเฉลิมพระเกียรติในรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม

นาย เอ.บี.กริสโวลด์ : แต่ง
ม.จ. สุกัทรดิศ ดิศกุล : แปล

ชุดเฉลิมพระเกียรติในรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นาย เอ. บี. กริสโวลด์ แต่ง
ม. จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล แปล

คำนำ

เป็นที่ยอมรับกันว่า ประเทศไทยเริ่มก้าวสู่ยุคใหม่นับแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา โดยพระองค์ได้ทรงปูพื้นฐานในการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก พระราชดำริริเริ่มที่พระองค์ได้ทรงวางไว้นั้น ได้รับการสานต่อและปรากฏผลเป็นคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองในเวลาต่อมาอย่างประมาณค่ามิได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงมีพระราชคุณูปการต่อประเทศชาติและประชาชนชาวไทยอย่างยิ่งยวดพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ของชาติไทย และทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่มีพระเกียรติคุณขจรขยายไปในหมู่ชาวยุโรปและอเมริกา เพราะฉะนั้น เรื่องราวในพระราชประวัติของพระองค์ไม่ว่าจะเป็นด้านใด จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย ทั้งในฐานะเป็นบุคคลตัวอย่างที่ทรงอุทิศพระองค์เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติ และประชาชน

เนื่องในการเฉลิมฉลองวาระที่วันพระบรมราชสมภพแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๒๐๐ ปี ในวันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ นี้ คณะสงฆ์คณะธรรมยุต โดยการร่วมบริจาคของเจ้าคณะธรรมยุตภาคต่าง ๆ พร้อมด้วยคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในภาคนั้น ๆ ได้พร้อมใจกันจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ผู้รู้ทั้งหลายได้เรียบเรียงไว้

เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาและเทิดพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าพระองค์นั้นให้เป็นที่ปรากฏแพร่หลายยิ่งขึ้น เรื่องเกี่ยวกับพระราชประวัติที่รวมมาจัดพิมพ์ครั้งนี้ แบ่งเป็น ๕ เล่ม คือ

๑. **เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เรื่องนี้ได้เคยพิมพ์เผยแพร่มาแล้วหลายครั้ง

๒. **พระราชประวัติในรัชกาลที่ ๔** พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งมี ๔ เรื่องด้วยกัน เรื่องที่ ๑ เป็นโคลงพระราชประวัติ เคยพิมพ์มาแล้วหลายครั้ง เรื่องที่ ๒ เป็นพระราชประวัติตั้งแต่ทรงผนวชถึงเสด็จสวรรคต โดยความย่อ เคยพิมพ์เผยแพร่มาแล้วหลายครั้งเช่นกัน เรื่องที่ ๓ เป็นพระราชประวัติ ตั้งแต่ทรงผนวชถึงเสด็จสวรรคต โดยความพิสดาร เคยพิมพ์มาแล้วครั้งหนึ่ง พิมพ์ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ เรื่องที่ ๔ เป็นบันทึกย่อ ๆ เกี่ยวกับการสวรรคตของพระมหากษัตริย์ เคยพิมพ์มาแล้วครั้งหนึ่ง พิมพ์ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ เช่นกัน

๓. **เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ตอนต้นเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนปลาย เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตัดตอนมาจากพระราชนิพนธ์ เรื่องวัดสมอราย อันมีนามว่าราชาธิวาส

๔. พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว ของ นายถวัลย์ สุทธิสงคราม และนายจจร สุขพานิช เป็นเรื่องที่มีหมากฎราชวิทยาลัยเคยพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ แล้วมิได้พิมพ์อีก ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒

๕. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม นาย เอ.บี. กริสโวลด์ แต่งเป็นภาษาอังกฤษ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลเป็นภาษาไทย หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล ทรงพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในมหามงคลสมัยพระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระราชาธิบดี ๒๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘ เป็นครั้งแรก และได้พิมพ์ในโอกาสอื่น ๆ ในเวลาต่อมาอีกหลายครั้ง

การเขียนชื่อเฉพาะ เช่นชื่อบุคคล และสถานที่ในหนังสือชุดนี้ คงไว้ตามฉบับเดิม ฉะนั้น จึงอาจมีลักลั่นกันบ้างโปรดให้เข้าใจว่า เขียนตามที่ใช้ในเรื่องนั้น ๆ ส่วนถ้อยคำทั่วไปนั้นปรับให้เป็นไปตามสมัยนิยม

คณะสงฆ์คณะธรรมยุตขอน้อมถวายกัลปนาผลอันจะพึงบังเกิดแต่การจัดพิมพ์หนังสือนี้เป็นราชสักการะเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอกัลปนาผลนี้จงสัมฤทธิ์แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอจงเสด็จสถิตในสุขสถานตลอดนิตยกาลเทอญ

คณะธรรมยุต

ตุลาคม ๒๕๔๗

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ธมฺมิโก โย มหาราชา
 จตฺตฺโต จกฺกิวสฺสํ
 ทยฺยิกานํ ปทีโป จ
 ปณฺณาทีหิ สฺสํยุตโต
 เนกขมฺมปารมมํ กตฺวา
 ธมฺมยุตฺติกิวสฺสส

วฺรุฑฺฒิ ปปฺโปติ เวปฺลุลํ
 สพฺพพฺนตํ โยนิโส ราชชา
 ยถา ยถา วิโรเจติ
 ตถา ตถาปิ สพฺพพฺนตํ
 สฺยามรฎฺฐจํภิปฎฺฐเจนฺดา
 มทพฺพลฺเลหิ เสนาหิ
 มนฺทีภฺยูเต ว ทิสฺวาน
 นานาปเทสฺวิเทเสหิ
 สลฺลกฺเขตฺวา มโหกาฬํ
 อณฺณปณฺจนิกา เอเต
 จาตฺรจฺจติกา สกเสนา
 ตสฺส ธิตฺติมตฺยาทีหิ

สุชาโต วรรชาตฺยา
 โหติ ปุณฺณการิการโก
 พหุชฺชานานุกมฺปโก
 จริยาย สมปฺปิโต
 สมฺมาสมฺพุทฺธสาสนเ
 ปจฺมาจริโย วโร
 ทยฺยเทโส ยถา ยถา
 อกาสิ โส ตถา ตถา
 สมฺมาสมฺพุทฺธสาสนํ
 มหาราชา อกาสิปิ
 วิหฺลิกาปิ อาคมุํ
 มทฺทนตฺถํ สมฺนตโต
 สกโยเช สเก ปุเร
 สห รฎฺฐจํ สฺรกฺขิตุํ
 สมฺพนฺธเมตฺตํ ปภาวยิ
 สพฺพเพปิ สฺปราชิตา
 สฺสณฺจิตา ยถิจฺจิตํ
 โสตฺถินา อภิปาลโต

อิสตรียํ สยามรรณฺโจว
ยถา ยถา หยยเทโส
ตถา ตถา กโลปายํ
ยถา มหาชนเ โหติ
ตถา อกาลิ สพฺพนฺตํ
คฺริสฺตสํสํนิกา จาปิ
สมคฺคา ปตฺติจฺจาเปสฺสุ
ตสฺมา ราชา มหุสฺสาโห
นํนาวิเชติ พุทฺธสฺส
ยถา หเว ติสฺพุทฺธมฺโม
ตถาว โส ปโยเชสิ
เทววสฺสสฺตมสฺสาปิ
ปสฺสูติกาลโตทานิ

โลกสฺส ปฏิการํส

มหามหกมมํ สงฺเขน
ยํ กิณฺจิ กุสลํ กมมํ
เตเนว สฺคตํ สคฺคํ
เตเนว มหาราเชน
จิริํ ติจฺจตฺตํ โลกสฺมี
ยถา โลกํ ปตฺติจฺโจว
สาธุ ธมฺเมเน ราชาโน

อปฺปสยฺหมปาปฺถนิ
เขโม โหติ นิรพฺภโย
มหाराชา อกาลิปี
นิทฺทุกฺโข นิพฺภโย สฺโข
มหाराชา อภินฺนุหฺโส
วคฺคพฺนฺธา วิเทสโต
สฺยามรรณฺเจ คฺริสฺตสํสํนํ
อนฺุปาเลสิ สํสํนํ
สมฺมา สํสํนคฺคตฺติยา
สํวตฺตตํ มหาชนเ
สพฺพนฺตํ ฐุราฐุริ
มหามงฺคฺลมาคตํ
หยฺยิเกน วิชานตํ
สฺกิตฺตฺติญฺจ ปเวทิตํ
กตํ โหติ ยถาพลํ
เตน โข ปสฺสูตํ กตํ
นิพฺพานํ ปาปฺถนาตฺ โส
กตปฺญฺเณน เตชสา
สมฺมาสมฺพุทฺธสํสํนํ
หยฺยเทโส ปตฺติจฺจตฺตํ
ปชฺชํ รกฺขนฺตํ สพฺพพทาติ

คำแปล

พระมหากษัตริย์กษัตริย์เจ้าพระองค์ใดแล ทรงมีบุญญาธิการ ประสุมดีแล้วโดยพระชาติอันประเสริฐ ทรงครองราชย์ในอันดับที่ ๔ แห่ง ราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นประหนึ่งดวงประทีปแห่งชนชาวไทย ทรงพระเมตตากรุณาแก่ปวงประชา ทรงประกอบพร้อมด้วยพระคุณอันยิ่งใหญ่ มีพระปัญญา เป็นต้น ทรงเทียบพร้อมด้วยพระจริยาวัตร ได้ทรงกระทำบำเพ็ญเนกขัมมบารมีในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (เป็นเวลา ๒๗ พรรษา) ทรงเป็นพระปฐมอาจารย์แห่งธรรมยุคิวกวงศ์

ประเทศมหาอำนาจหลายชาติปรารถนาประเทศสยาม พวกกันมุ่งหน้ามาเพื่อครอบครองสยามทั้งหมดด้วยกองทัพอันยิ่งใหญ่ แต่พระองค์หลังจากได้ทรงใคร่ครวญเห็นกองทัพในบ้านเมืองของพระองค์ว่าไม่เข้มแข็ง ก็ทรงถือเป็นโอกาสใหญ่ในการหันไปปลุกสัมพันธไมตรีกับบรรดาประเทศต่าง ๆ เพื่อคุ้มครองประเทศ (ของพระองค์) ต่อมา เหล่าประเทศที่เป็นข้าศึกนั้นทั้งหมดก็พ่ายแพ้ไป บรรดากองทัพประกอบด้วยองค์ ๔ ของพระองค์ก็กลับเข้มแข็งขึ้นดังที่ทรงปรารถนา เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยคุณธรรมต่าง ๆ เช่นความเพียร (จิต) และความรู้ (มति) สยามประเทศจึงได้รับการรักษาให้อยู่รอดปลอดภัย ทั้งมีอิสระ (ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของใคร) ประเทศไหน ๆ ก็ครอบงำไม่ได้ พระองค์ได้ทรงกระทำทุกอย่าง เพื่อความเจริญงอกงามไพบุลย์แก่ประเทศไทย พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองได้โดยประการใด พระองค์ได้ทรงดำเนินการทุกอย่างโดยประการนั้น ประเทศชาติไทยจะปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ ได้โดยอุบายประการใด ๆ พระมหากษัตริย์ก็ได้ทรงวางอุบายเพื่อความปลอดภัยแก่ประเทศชาติไทยด้วยประการนั้น ๆ มหาชนชาวไทยจะอยู่เย็นเป็นสุข ไร้ทุกข์ ไร้โรค ไร้ภัย โดยประการใด พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ก็ได้ทรงดำเนินการให้เป็นไปโดยประการนั้นโดยลำดับ

อนึ่ง แม้เหล่าชนผู้นับถือศาสนาคริสต์จากต่างประเทศก็สมัคร
สมานรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน พยายามประดิษฐานศาสนาคริสต์ขึ้นใน
ประเทศสยามของเราเนี้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีอุตสาหะมากในการ
พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อคุ้มครองพระพุทธ-
ศาสนาไว้โดยชอบ รวมความว่าพระสังฆกรรม ๓ ประการ คือปริยัติ-
สังฆกรรม ปฏิบัติสังฆกรรม ปฏิเวธสังฆกรรม จะแผ่สร้าลงไปในมหาชนได้
โดยประการใด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ก็ได้ทรงรับ
พระราชภาระธุระนั้นทั้งหมดเช่นเดียวกัน บัดนี้ มหามงคลสมัยวันพระ
ราชสมภพครบสองร้อยปีแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระองค์นั้น อันปวงชนชาวไทยรู้ทั่วกันได้มาถึงเข้าแล้ว เพื่อประกาศ
ปฏิการคุณและพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์
นั้น ให้แผ่ไปทั่วโลก คณะสงฆ์จึงได้กระทำการเฉลิมฉลองอย่างเต็ม
กำลังความสามารถ

บุญกุศลใด ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์
นั้น ได้ทรงสร้างสมกระทำบำเพ็ญไว้แล้ว ด้วยอานุภาพแห่งบุญกุศลนั้น
ทั้งหมด ขอพระองค์ท่านจงทรงสถิตในสรวงสวรรค์ตลอดถึงบรรลุนิพพาน
และด้วยบุญเดชที่พระองค์ได้ทรงกระทำแล้วนั้น ขอพระพุทธศาสนา
จงสถิตมั่นในโลกไปชั่วกาลนาน ขอประเทศไทยจงดำรงมั่นคงอยู่ตราบ
เท่าโลกจะสลาย และขอพระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการ จงได้ดูแลรักษา
ประชาชนโดยธรรมไปตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ ฯ

สารบัญ

บทที่ ๑	ราชอาณาจักรสยามต่อประเทศมหาอำนาจ	๑
บทที่ ๒	เหตุการณ์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์	๙
บทที่ ๓	ประโยชน์ที่ได้รับจากการทรงผนวช	๓๓
บทที่ ๔	เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ	๗๓
บทที่ ๕	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กับดาราศาสตร์ ๑๕๓	
ดรรชนี		๑๖๘

พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าสยาม

บทที่

ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชย์ในประเทศไทย มหาอำนาจในทวีปยุโรปได้พากันเข้าครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ในทวีปเอเชีย และกำลังเตรียมที่จะเข้าครอบครองดินแดนส่วนอื่น ๆ ต่อไปอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเป็นพระองค์หนึ่งในบรรดาประมุขของประเทศในทวีปเอเชีย แต่เพียงส่วนน้อยที่สามารถต่อต้านบรรดานักอาณานิคมเหล่านั้น ในขณะที่ประมุขของประเทศอื่น ๆ กำลังพยายามสู้รบอยู่อย่างไม่มีหวังหรือกำลังยอมแพ้แก่ประเทศมหาอำนาจ พระองค์ก็ทรงสามารถรักษาอิสรภาพของประเทศไทยไว้ได้ และในขณะที่ประเทศอื่นพยายามที่จะรักษาให้ประเทศของตนปลอดภัย โดยปิดประตูไม่ยอมรับอิทธิพลของประเทศทางทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงคิดได้ว่า วิธีเดียวที่ประเทศในทวีปเอเชียจะคงอยู่ได้ก็คือ ต้องยอมรับเอาอิทธิพลเหล่านั้นมาปรับปรุง

ตนเองให้ทันสมัย วิธีนี้เป็นวิธีที่ประเทศญี่ปุ่นได้กระทำ เช่นเดียวกันในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงตระหนักดีถึงผลที่เกิดขึ้นในประเทศจีน เมื่อประเทศนั้นพยายามผลักดันชาวตะวันตกออกไป พระองค์เกือบจะเป็นเพียงองค์เดียวในบรรดาชาวไทยในขณะนั้นที่ทรงทราบดีว่าประเทศจีนแพ้ในสงครามฝิ่น และไม่ทรงเชื่อในคำโฆษณาที่ว่าประเทศจีนยอมยกสิทธิตามสัญญาให้แก่อังกฤษ เนื่องจากต้องการการประนีประนอม ประเทศไทยต้องไม่ทำตามตัวอย่างเช่นนั้น ต้องยกเลิกการแยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวอย่างที่เคยทำกันมา ต้องยอมทำการค้ากับต่างประเทศและรับความคิดเห็นใหม่ ๆ แก้ไขเปลี่ยนแปลงประเพณีอันล้าสมัยของตน ประมุขของประเทศไทยในภายหน้าจำต้องศึกษาถึงความละเอียดอ่อนของความคิดเห็นทาง วิทยาการ การทูต และการปกครองบ้านเมืองแบบตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงตระหนักดีว่าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ต้องทำไปอย่างรวดเร็ว สิ่งใดที่ชาติตะวันตกทำมาเป็นเวลาร้อย ๆ ปี ประเทศไทยต้องทำให้ได้ในระยะเร็วกว่านั้น ตลอดเวลา ๑๗ ปี ที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ก็ได้ทรงเปลี่ยนโฉมหน้าทั้งหมดของประเทศไทย ได้ทรงเปิดสัมพันธ์ภาพทางการทูตกับประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา ทำให้มีการติดต่อทางการค้าขายกับ

ต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ทรงเปิดโอกาสให้ชาวไทยได้รับความคิดเห็นใหม่ ๆ ทรงตั้งโรงพิมพ์ สร้างถนน ชุดคลอง และตั้งเงินตราสมัยใหม่ของไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้พอเพียงกับการขยายตัวทางการค้าขายของประเทศ ทรงเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ตั้งที่ปรึกษาต่างประเทศขึ้นในวงราชการจ้างชาวยุโรปให้มาช่วยจัดกองทัพให้ดีขึ้น และตั้งกำลังตำรวจพระองค์ทรงสนับสนุนเสรีภาพในการนับถือศาสนาและอุดหนุนคณะสอนศาสนาคริสเตียน ทั้งในงานด้านการศึกษาและการแพทย์ พระองค์ทรงผ่อนผันให้ฐานะของทาสดีขึ้น และทรงแนบอยู่เสมอว่ากฎหมายไม่ควรคำนึงถึงยศถาบรรดาศักดิ์

การเปลี่ยนแปลงของพระองค์ เป็นการปฏิวัติที่แปลกประหลาดที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ เพราะเหตุว่าไม่ได้เกิดขึ้นจากประชามติซึ่งไม่มีอยู่ในขณะนั้น หรือเกิดจากความยินยอมซึ่งคณะนักก้าวหน้าหนุ่มได้บังคับเอาจากพระเจ้าแผ่นดินตรงกันข้าม พระองค์เองทรงเป็นทั้งพระเจ้าแผ่นดินและผู้นำคณะนักก้าวหน้าไปพร้อมกัน

[การที่พระราชินีในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงยอมเสียสละอย่างเต็มพระทัย เพื่อปรับปรุงประเทศไปสู่รากฐานประชาธิปไตยสมัยใหม่ ในขณะที่ราษฎรของพระองค์เองก็ไม่ได้เคยนึกถึงสิ่งนี้เลยนั้น เป็นปริศนาซึ่งชาวตะวันตกไม่อาจเข้าใจได้ แต่สิ่งนี้ก็เป็นสิ่งธรรมดาเกี่ยวกับ

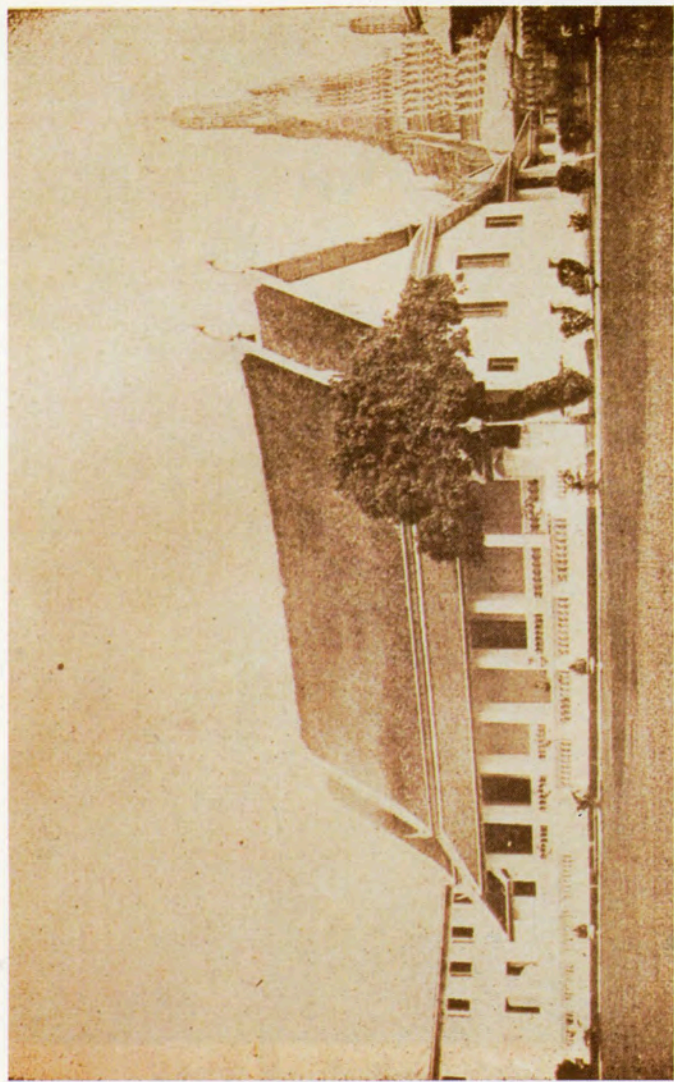
พระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ได้ทรงเป็น
กษัตริย์ไทยองค์แรกหรือองค์สุดท้ายที่ทรงมีความก้าวหน้าไกล
ไปยิ่งกว่าราษฎรของพระองค์]

การเปลี่ยนแปลงของพระองค์ในทางด้านศาสนายังมี
ความลึกซึ้งมากขึ้นไปอีก พระองค์ได้ทรงตัดความเชื่อถือใน
โศคกลางต่าง ๆ ซึ่งเข้ามาผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาเป็นเวลาหลาย
ร้อยปี ทรงสั่งสอนพุทธศาสนาอย่างบริสุทธิ์ ทั้งนี้เพราะพระองค์
ทรงตระหนักดีว่า ในไม่ช้าประชาชนผู้ได้รับการศึกษาดีขึ้นก็จะ
เลิกเชื่อถือสิ่งเหลวไหลต่าง ๆ เหล่านี้ และสิ่งนี้ก็อาจทำให้
ประชาชนเหล่านั้น เลิกเลื่อมใสในพุทธศาสนาตามไปด้วย
พระองค์จึงได้ทรงชี้แจงให้เห็นว่า คำสั่งสอนในพุทธศาสนานั้น
ถ้าเข้าใจให้ถูกต้องแล้วก็จะไม่มีอะไรที่ขัดต่อสามัญสำนึก หรือ
ขัดกับวิทยาศาสตร์เลย พุทธศาสนาเป็นแต่เพียงระบบทาง
จรรยา ซึ่งเหมาะกับความต้องการในปัจจุบันอย่างยิ่ง

วันหนึ่ง เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโลกทั่วไป
กว้างขวางยิ่งขึ้น พระนามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว จะได้รับการเทิดทูนสูงยิ่งกว่านามของผู้สร้าง
อาณาจักรทั้งหลายเสียอีก แต่ในปัจจุบันทางตะวันตกรู้จัก
พระองค์ก็แต่เพียงว่าเป็นตัวตลกขบขัน เป็นต้นว่าในเรื่อง
Anna and the King และเรื่อง The King and I เท่านั้น.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

พระราชวังเดิม ธนบุรี ที่พระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตำหนักแดง ที่ประทับของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๒ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

พระที่นั่งมรุชมณีทิวาส ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนกาลาโหมอุทิศ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี

บทที่

๒

สม เติงเจ้าฟ้าชายมงกุฎฯ ประสูติใน พ.ศ. ๒๓๔๗ พระองค์เป็นพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้ทรงสถาปนาพระราชวงศ์จักรี และเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้เสด็จขึ้นเสวยราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๕๒ นอกจากทรงมีพระอนุชาซึ่งพระองค์โปรดปรานมากแล้ว สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ยังทรงมีพระเชษฐาอนุชาเชษฐภคินีและชนิษฐาต่างพระมารดาอีกหลายพระองค์ พระองค์ทรงเป็นสมเด็จพระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี ดังนั้นโดยทั่วไปจึงถือกันว่าทรงเป็นรัชทายาท แต่การสืบราชสันตติวงศ์นี้ก็ไม่มีกฎหมายกำหนดไว้โดยแน่นอน เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต ที่ปรึกษาอันประกอบด้วยเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงก็เลือกพระราชาองค์ใหม่ขึ้น โดยทั่วไปก็มักเลือกสมเด็จพระราชโอรสองค์แรกที

ประสูติแต่พระอัครมเหสี แต่ก็ไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องกระทำ
ดังนี้เสมอไป

ในขณะนั้น ประเทศไทยกำลังฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว จาก
ความหายนะอันเกิดจากสงครามกับพม่า ซึ่งได้ทำให้ประเทศ
เสียหายไปเป็นอันมากในช่วงระยะเวลาบรรพบุรุษรุ่นก่อน

กรุงศรีอยุธยาราชธานี สมัยก่อนยังคงปรักรักรักพัง อยู่
ราว ๔๐ ไมล์ เหนือกรุงเทพฯ ราชธานีแห่งนี้ใหญ่กว่ากรุง
ลอนดอนในสมัยเดียวกัน ชาวยุโรปผู้ได้มาเห็นความรุ่งเรือง
ของเมืองนี้ ในขณะนั้นก็อดที่จะเรียกไม่ได้ว่า เป็นนครเวนิส
ทางทิศตะวันออก ทั้งนี้เพราะมีลำคลองเป็นจำนวนมากที่ตัด
ผ่านไปตามพระราชวังอันสูงสกาวย่างงาม และวัดที่มียอดส่งสี
ทองงามระยับ บรรดาเรือพระที่นั่งและเรือหลวงซึ่งสลักเสลา
อย่างสวยงามมีขบวนตั้งอยู่ภายใน ก็เล่นตามขบวนผ่านไป
ตามลำน้ำเหล่านี้ ตามวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนร้อย ๆ บรรดาพระ
ภิกษุสงฆ์ต่างก็แสดงความเคารพต่อพระพุทธรูป ซึ่ง
มีพระพุทธรูปทำด้วยสัมฤทธิ์หรือปูนปั้นปิดทองอยู่เป็นจำนวนนับ
ไม่ถ้วน พ่อค้าชาวยุโรปและเอเชียก็มาค้าขายในตลาด ณ
ราชธานีแห่งนี้ ในขณะที่บรรดาเจ้าประเทศราชต่างก็ส่งผ้าไหม
เครื่องเพชรนิลจินดา และต้นไม้ทอง เงิน มาเป็นเครื่องราช
บรรณาการ ถวายแต่พระมหากษัตริย์ ประเทศไทยมั่งคั่งมาก

ในขณะนั้น แต่การป้องกันประเทศยังอ่อนแอ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ กองทัพพม่าจึงเข้ายึดเอาราชธานีอันสวยงามแห่งนี้ไว้ได้ ได้แย่งชิงเอาสมบัติอันมีค่าต่าง ๆ ไป และเผาทิ้งกรุงศรีอยุธยาไว้เป็นสังขาคหักพัง

๒-๓ เดือนต่อมา ชาวไทยก็สามารถขับไล่ผู้รุกรานออกไปได้แต่ก็ไม่ได้พยายามซ่อมแซมราชธานีเก่าขึ้นอีก ผู้ปกครองประเทศในขณะนั้นได้สร้างราชธานีขึ้นใหม่ที่กรุงเทพฯ ใต้ลงไปตามลำน้ำ ในครั้งแรกได้สร้างขึ้นบนฝั่งขวา แต่ต่อมาก็ย้ายมาอยู่บนฝั่งซ้าย พระราชวังและวัดต่าง ๆ เริ่มเกิดมีขึ้นเลียนแบบความรุ่งเรืองในสมัยก่อนที่ยังคงทรงจำกันอยู่ได้ คือมีอาคารผนังขาวนารองรับหลังคามุงกระเบื้องที่ซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ พระยานาคประดับทองเลื้อยอยู่บนหลังคาหรือทอดตัวลงมาตามขอบหน้าบรรณ เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจให้หนีไป ช่างเขียนก็วาดภาพบนผนังภายในอาคารด้วยสีที่ค่อนข้างสดหรือเข้ม เป็นภาพภูมิประเทศแสดงพระพุทธรูปองค์กำลังทรงรับของถวายจากบรรดาเจ้านาย ซึ่งแต่งองค์ตามแบบราชสำนักไทย ในขณะเดียวกันภาพบุคคลซึ่งวาดตามนิยายภาษาสันสกฤตก็นั่งอยู่อย่างสง่างาม ภายในปราสาทเลียนแบบของจริงที่กำลังสร้างอยู่ ในระยะนั้นบรรดาเรือต่าง ๆ ก็บรรทุกทรัพย์สมบัติซึ่งซ่อนไว้ได้จากข้าศึกล่องลงมาตามลำน้ำ และหมู่แพก็ล่องนำ

พระพุทธรูป สมัยเก่าขนาดใหญ่ลงมาจากเมืองต่าง ๆ ที่ถูกทำลายลงไป สำหรับประชาชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเรือนแพ ซึ่งสร้างด้วยไม้ไผ่สานหรือไม้กระดาน หน้าจั่วของเรือนแพเหล่านี้ สลักเลียนรูปพระยานาคอย่างหยาบ ๆ เรือนแพเหล่านี้สบายและสะดวกมาก เพราะเหตุว่าในอากาศร้อนของเมืองไทยนั้น ย่อมมีกระแสนลมพัดอยู่เสมอบนผิวน้ำ นอกจากนั้นแม่น้ำยังเป็นทั้งที่ซักผ้า อาบน้ำ และสายคมนาคมไปพร้อมกัน ประชาชนเองก็สะเทินน้ำสะเทินบก คือเรียนว่าว่ายน้ำและพายเรือไปเกือบ ๆ พร้อมกับการหัดเดิน

ในขณะนั้น ประเทศไทยยังคงเป็นประเทศที่ไม่สนใจกับโลกภายนอก การสงครามกับเพื่อนบ้าน รวมทั้งการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส ตลอดจนความยุ่งยากในทวีปยุโรป ทำให้การค้าขายซึ่งประเทศไทยเคยติดต่อกับประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และฮอลแลนด์ ต้องหยุดชะงักลงเนื่องจากการติดต่อแต่ครั้งก่อนเหล่านี้ ประเทศไทยยังคงทำได้แต่เพียงการหล่อปืนใหญ่ การใช้ปืนไฟ ยา ๒-๓ ชนิด และขนมฝรั่งเศสเท่านั้น ในตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ประเทศไทยไม่มีการติดต่อทางการทูตกับประเทศใดเลยนอกจากประเทศจีน และมีการติดต่อทางการค้าขายกับประเทศจีนและประเทศอินเดียเท่านั้น ไม่มีคนไทยคนใดเลยที่สามารถพูดภาษาในทวีปยุโรปได้ ชาว

ยุโรปที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยก็มีแต่เพียงหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส และพ่อค้าชาวโปรตุเกส ๒-๓ คน หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันเริ่มเข้ามาถึงใน พ.ศ. ๒๓๗๑ เมื่อการติดต่อทางการค้าขายเริ่มมีขึ้นอีกกับทวีปยุโรป การติดต่อก็เป็นไปอย่างช้ามาก และคณะทูตทางการค้าของอังกฤษที่เข้ามา ก็ไม่สามารถทำประโยชน์อะไรได้มาก

ในขณะนั้น มีถนนแต่เพียงเล็กน้อย ประชาชนส่วนใหญ่จึงต้องอาศัยการคมนาคมทางน้ำ คือบรรดาแม่น้ำและคลองต่าง ๆ ยาที่ใช้ก็มีแต่เพียงสมุนไพรประกอบกับเวทมนต์คาถา ระบบประสาทและการเดินของเลือดก็ใช้รักษาด้วยวิธีนวด ภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ก็ศึกษาจากรากฐานของนิยายจากอินเดีย ไม่มีมหาวิทยาลัยและโรงเรียนนอกจากวัด การตีพิมพ์หนังสือก็ไม่เป็นที่รู้จักกัน หนังสือหายากและราคาแพงมาก เพราะเหตุว่า มีอยู่แต่เพียงในรูปคัมภีร์ใบลานหรือสมุดไทยที่คัดลอกต่อกันลงมาด้วยมือเท่านั้น

ประชาชนส่วนใหญ่เชื่อในสังสารวัฏอย่างแท้จริง คือสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดไม่เฉพาะแต่มนุษย์เท่านั้น ต้องตกอยู่ภายใต้ห้วงแห่งสังสารวัฏ การกระทำไม่ว่าดีหรือชั่วของทุกชีวิต ย่อมส่งผลไปถึงสถานะของเขาในชาติหน้า ทั้งเทวดาและยักษ์ ย่อมต้องสิ้นชีพ ท่านเหล่านี้เมื่อครั้งหนึ่งก็เคยเป็นมนุษย์ และ

ปัจจุบันกำลังถูกลงโทษหรือได้รับรางวัลชั่วคราวจากกรรมที่กระทำมาแล้วในชาติก่อน การเวียนว่ายตายเกิดนี้ ย่อมมีอยู่ต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด สัตว์ในปัจจุบันอาจตายไปเกิดเป็นเจ้าชายในชาติหน้า เนื่องจากทำกรรมดีไว้ในชาตินี้ และเทวดาในปัจจุบัน ถ้าประพฤติไม่ดีก็อาจไปเกิดเป็นลูกขอทาน หรือคนทุพพลภาพได้ ผู้ที่ต้องการไปเกิดดี ย่อมต้องทำบุญ และบุญแต่ละอย่างก็มีราคากำหนดไว้ล่วงหน้า เป็นต้นว่า เหน้สำหรับทำการอุทิศเงินถวายวัด เหน้สำหรับการถวายอาหารแด่พระภิกษุและสามเณร เหน้สำหรับการปล่อยนก และเหน้สำหรับให้ทาน แต่ถ้าพุทธศาสนาจะอำนวยความสะดวกให้แก่การทำบุญเพื่อผลในชาติหน้า ในชาตินี้ก็ยังมีปัญหาอีกมากมาย เป็นต้นว่า การหาเงิน ขจัดภยันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนทำให้คนรักใคร่ ปัญหาเหล่านี้มีภูตผีต่าง ๆ ซึ่งสิงสถิตอยู่บนบก ในทะเล และบนฟ้า เป็นผู้ควบคุม คือมีภูตผีอยู่ในต้นไม้ทุกต้นและหินทุกก้อน ในสระทุกแห่งและแม่น้ำทุกสายในเมฆและในดวงดาว ภูตผีเหล่านี้อาจทำให้ฝนตกหรือฝนแล้ง พืชผลดีหรือเลว รวมทั้งความสำเร็จหรือหายนะ ทั้งในความรัก การพนันและการสงคราม แม้ว่าภูตผีเหล่านี้จะมีอิทธิฤทธิ์มาก แต่ก็อาจทำให้สงบได้ด้วยการเช่นสังเวद्यด้วยอาหารและดอกไม้ หรือทำให้นิ่งไปด้วยการสาปแช่ง ในปัจจุบันเฉพาะแต่คนที่ไม่รู้จักคิด จึงจะ

เชื่อถือภูตผีเหล่านี้เป็นจริงเป็นจัง แต่ในสมัยนั้น เกือบทุกคนไม่ว่าจะได้รับการศึกษาสูงเพียงใด ย่อมเชื่อในภูตผีเหล่านี้ และพยายามอย่างยิ่งที่จะทำให้ผีเหล่านั้นสงบ

ในขณะนั้น ชาวไทยก็นับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท (หรือหินยาน) ดังในปัจจุบัน ซึ่งมักกล่าวกันว่า ศาสนานี้ไม่มีพระเจ้า เพราะตามความจริงก็คือ คำสั่งสอนที่เกี่ยวกับจิตวิทยาและจรรยา โดยไม่มีเทวดาเป็นส่วนสำคัญ พุทธศาสนา ลัทธิหินยานมีจุดมุ่งหมายแต่เพียงอย่างเดียว คือการหลุดพ้นจากทุกข์ และการหลุดพ้นนี้ก็อาจทำได้โดยมนุษย์ โดยไม่ต้องมีพระเจ้าเข้ามาช่วย วิธีหลุดพ้นก็คือการพิจารณาถึงกฎแห่งเหตุและผล แล้วปฏิบัติตนให้เหมาะสม เหตุแห่งทุกข์ก็คือตัณหา พยาบาท และ อวิชชา ถ้าทำให้เหตุแห่งทุกข์เหล่านี้หมดไปได้ ทุกข์ก็จะหายไปด้วย แม้ว่าวิธีนี้ฟังดูจะง่าย แต่ในทางปฏิบัติก็ไม่ใช่ง่ายนัก สำหรับทางด้านการละเว้น พุทธศาสนิกชนทุกคนจำต้องละเว้นไม่กระทำการชั่ว ๕ ประการคือ การดื่ม เครื่องดื่มของเมา การผิดลูกผิดเมีย พุดมุสา ลักขโมย และฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทางด้านสิ่งที่ควรกระทำก็คือ พยายามควบคุมตนเอง อดทน และมีความกรุณาต่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ที่กล่าวมานี้เป็นหลักปฏิบัติขั้นต่ำที่สุดของศาสนาพุทธ ประชาชนโดยทั่วไปย่อมไม่อาจต่อสู้กับอวิชชาได้ แต่โดยทั่วไปก็อาจทำได้

ทางอ้อม ด้วยการสนับสนุนความเป็นอยู่ของพระภิกษุสงฆ์ ผู้มีหน้าที่โดยเฉพาะสำหรับกำจัดอวิชชา

กฎของพระภิกษุสงฆ์มีอยู่มากกว่าหลักปฏิบัติขั้นต่ำที่สุดของพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมาก นอกจากหลักปฏิบัติขั้นต่ำที่สุดแล้ว พระสงฆ์ยังต้องตัดสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่ประชาชนโดยทั่วไป เป็นต้นว่า การผูกพันกับครอบครัว ทำงานหาเลี้ยงชีพ และกิจประจำวันอื่น ๆ ที่ไม่มีความผิด ทั้งนี้เพราะงานเหล่านี้จะทำให้พระสงฆ์ต้องเสียเวลาสำหรับหน้าที่ของตน พระสงฆ์ต้องไม่มีภรรยา แต่จะรักษาวินัยอย่างเข้มงวด ได้รับอาหารและที่อยู่จากผลทานที่ประชาชนบริจาค พระสงฆ์เหล่านี้แบ่งหน้าที่ของตนคล้ายกับในมหาวิทยาลัยปัจจุบัน คือมีหน้าที่ทั้งทางด้านการศึกษาและวิจัย พระสงฆ์บางรูปชำนาญในภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎก สามารถรอบรู้พระธรรมวินัยเป็นอย่างดี และสอนแก่ประชาชน แต่บางรูปก็ชำนาญในการฝึกฝนจิตใจตนเองให้บริสุทธิ์สะอาดด้วยการบำเพ็ญสมาธิ

โดยทั่วไป พระสงฆ์ก็บำเพ็ญหน้าที่ของตนมาได้เป็นอย่างดีตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีในดินแดนที่พุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทรุ่งเรือง คือบนเกาะลังกา ในประเทศพม่า ไทย กัมพูชา และลาว แต่บางครั้งในประเทศเหล่านี้ ลัทธิลัทธิ

เสื่อมทรามลงและต้องการชำระใหม่ให้บริสุทธิ์ พุทธิการณ
เช่นนี้ก็เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย

การสงครามกับพม่าได้ก่อให้เกิดผลเสียหายอย่างยากที่
จะประมาณได้ ราชธานีเก่าคือกรุงศรีอยุธยาได้เคยเป็น
ศูนย์กลางอย่างสำคัญในการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์มา
แต่ก่อน และเมื่อเมืองนี้ถูกทำลายลงใน พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดวา
อารามส่วนใหญ่ตลอดจนพระคัมภีร์ต่าง ๆ ก็ถูกไฟเผาไปเกือบ
จะหมดสิ้น ผู้คนต่างก็แตกแยกและหลบหนีไปเท่าที่จะไปได้
นอกจากนี้เมื่อประชาชนที่อดอยากไม่สามารถจะบำเพ็ญทานได้
พวกพระสงฆ์ก็ต้องดำรงชีวิตอยู่โดยวิธีอื่น ถึงต้องสึกไปทำงาน
ในนาหรือในป่า บางคนก็ขายเครื่องรางและยาเสน่ห์ บางคนเมื่อ
หมดหนทางเข้าจริง ๆ ก็ต้องหันไปลักขโมย

ต่อมาเหตุการณ์ในประเทศไทยก็ค่อย ๆ สงบลง มีผู้
นิยมบริจาคทานดังแต่ก่อน และกรุงรัตนโกสินทร์คือราชธานี
ใหม่ก็เต็มไปด้วยวัดวาอาราม สถานะของพระสงฆ์ก็ค่อย ๆ ดี
ขึ้น แม้ว่าในวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะไม่มีการศึกษา แต่ก็ยังมี
พระภิกษุสงฆ์ที่ทรงความรู้ในภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก พอที่จะ
ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกได้ พระสงฆ์เหล่านี้เรียนรู้
พระไตรปิฎกขึ้นใจ และอาจศึกษาเปรียบเทียบกับพระคัมภีร์ที่
ยังคงมีเหลืออยู่ในต่างจังหวัด ในระยะนี้การบำเพ็ญสมาธิก็ใช้

สำหรับแสดงอิทธิฤทธิ์ยิ่งกว่าการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ แต่แม้ว่าวิธีปฏิบัติเช่นนี้จะเป็นสิ่งที่ผิด ก็ยังมีพระสงฆ์หลายรูปที่เข้าใจในวิธีดังกล่าว พระสงฆ์เหล่านี้อยู่แบบฤๅษี คือ ทรมานร่างกายของตน และใช้เมตตาของตนปราบใหนกและกวางในป่า เชื่องได้

ตั้งแต่เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบความ พระสงฆ์ก็เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของพระองค์ ด้วยทุกเช้าจะมีพระสงฆ์เป็นแถวยาว สวมจีวรสีเหลือง เดินผ่านประตูพระบรมมหาราชวังเข้ามา และยืนสงบนิ่งในขณะที่ได้รับอาหารเช้า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเองก็อาจเคยถวายอาหารแต่พระภิกษุสงฆ์ด้วยพระหัตถ์ เมื่อมีพระราชพิธีในพระราชวังซึ่งก็มีอยู่บ่อย ๆ จะมีการนิมนต์พระภิกษุเข้ามาฉันเวลาห้าโมงเช้า ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์ไม่อาจฉันเลยเวลาที่เที่ยงไปได้ และต่อหน้าพระสงฆ์แต่ละรูป ก็มีเจ้านายประทับอยู่ด้วยความเคารพ เจ้านายเหล่านี้ไม่ได้เสวยแต่ทรงคอยระวังดูให้พระสงฆ์เหล่านั้นมีทุกสิ่งที่ต้องการระหว่างเวลาฉันให้พร้อมบริบูรณ์

สังฆภาวะเป็นศูนย์กลางอันหนึ่งของชีวิตวัฒนธรรมไทย ศูนย์กลางอีกอันหนึ่งก็คือชนชั้นสูง ได้แก่บรรดาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์แก่สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ดนตรี และละคร ช่างที่ชำนาญก็สร้างเครื่องเรือนสำหรับ

ท่านเหล่านี้ ด้วยการสลักหรือวาดเป็นลวดลายดอกไม้และ
เครือเถาอย่างละเอียด หรือมีฉนั้นก็ฝังลายมุกลงบนพื้น
สำหรับตัวละคร ช่างก็สร้างเครื่องแต่งตัวที่เลื่อมพร้อยไปด้วย
ลายปักและสร้างหัวโขนด้วยกระดาษที่แสดงทั้งความสวยงาม
น่ากลัวหรือน่าขัน บรรดาเครื่องใช้สอยของเจ้านาย ล้วนแสดง
ถึงฝีมืออันละเอียดอ่อนและลวดลายเครื่องตกแต่งอย่าง
ปราณีต ตั้งแต่ขันถมไปจนถึงเครื่องทองประดับเพชรพลอย
เสลี่ยงและกุบช้างไปจนถึงโต๊ะสกาและหมากruk สาวชาววัง
ซึ่งบุคคลภายนอกไม่อาจแลเห็นได้นอกจากพระเจ้าแผ่นดิน ก็
ใช้เวลาว่างไปในการคิดประดิษฐ์สิ่งที่สวยงาม บรรดาสาวชาววัง
เหล่านี้ร้องเพลงไปพร้อมกับเล่นดนตรี ซึ่งทั้งนำดูและนำฟัง
ต่างประดิษฐ์ศิลปการบ้านเรือนขึ้นอย่างสูงส่ง เป็นต้นว่าทอและ
ปักผ้าอันละเอียด ตระเตรียมอาหารอันโอชะ ร้อยหรือประดิษฐ์
ดอกไม้ซึ่งไม่ซ้าก็จะร่วงโรยไปท่ามกลางความร้อน

ตามทฤษฎี พระราชาแห่งประเทศไทยทรงปกครอง
แผ่นดินอย่างสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงเป็นเจ้าของชีวิตและ
ประชาชนก็เป็นสมบัติของพระองค์ ที่อาจกำจัดเสียเมื่อใดก็ได้
ผู้ที่เข้าเฝ้าพระราชาไม่ว่าจะเป็นเสนาบดีหรือทาส ย่อมต้อง
คลานอยู่กับพื้นและก้มศีรษะให้ต่ำกว่าพระบาทของพระองค์ ผู้
ที่ผ่านหน้าประตูพระราชวังก็ต้องกระทำความเคารพเช่นเดียวกัน

พระราชเอาเองไมไคร่เสด็จออกนอกพระราชวัง และเมื่อเสด็จออก
ประชาชนก็ถูกห้ามไม่ให้จ้องมองดูพระองค์ เมื่อเสด็จทางบก
พระราชเอาจะทรงช้างที่ตกแต่งด้วยพระคชาธารหรือประทับบน
เสลี่ยงทองมีคนหาม ๑๒ คน เมื่อเสด็จลงจากราชพาหนะ ก็มี
ผู้คอยกั้นกลดถวาย เมื่อเสด็จทางน้ำ ก็ทรงเรือพระที่นั่งสลัก
เป็นรูปสัตว์ตามเทพนิยาย มีฝีพาย ๘๐ หรือ ๑๐๐ คน และมี
เรืออื่น ๆ ของข้าราชการที่แต่งกายอย่างสวยงามตามเสด็จเป็น
จำนวนมากมาย

ความจริงพระเจ้าแผ่นดินไทยทรงดำรงตำแหน่ง
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็แต่ในทางด้านทฤษฎีเท่านั้น ประเพณี
เช่นนี้ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของชนชาติไทย ซึ่งได้เข้าครอบครอง
ประเทศไทยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทฤษฎีในการ
ปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นชนชาติไทยได้รับมา
จากชนชาติขอม ซึ่งเคยเข้าครอบครองประเทศไทยมาก่อน

ชาวขอมในขณะที่ยังเข้าครอบครองประเทศไทย (ใน
พุทธศตวรรษที่ ๑๖) ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพราหมณ์ ศาสนา
นี้แตกต่างจากพุทธศาสนาอย่างตรงกันข้าม คือเป็นศาสนาที่
เคารพนับถือเทวดา พระราชาขอมผู้ครองราชย์อยู่ในราชธานีอัน
โอ้อ่าที่เมืองพระนคร ก็ถือพระองค์ว่าเป็นสมมุติเทพอวตารลง
มาจากพระอิศวร หรือพระนารายณ์ การเคารพบูชาเทวราชเป็น

ส่วนสำคัญของชีวิตของขอม ทำให้มีการสร้างศาสนสถานขึ้น
 อย่างมากมาย และเป็นศูนย์กลางทางด้านจิตใจที่รวบรวม
 ประเทศเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บรรดาเจ้านายและพวก
 พราหมณ์ของขอม ต่างก็แบ่งอำนาจและเกียรติยศระหว่างกันเอง
 โดยมีระบบวรรณะเป็นเครื่องสนับสนุน ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มี
 ส่วนเกี่ยวข้ออะไรเลย นอกจากรับใช้ท่านเหล่านี้ พราหมณ์
 เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องชาอยู่ในภาษาสันสกฤต จึงเป็นทั้งรัฐบุรุษ นักบวช
 แพทย์ ผู้พิพากษา นักปรัชญา กวี ผู้นำทางด้านศิลปะ และยังเป็น
 ผู้ทราบถึงพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า ระบบเช่นนี้เป็น
 ระบบที่ชาวขอมนำมาใช้ในจักรวรรดิของตน จึงย่อมเป็น
 ธรรมชาติอยู่เองที่ไม่สามารถได้ผลในท้องถิ่นที่ห่างไกลเหมือนกับ
 ในประเทศกัมพูชาเอง ประชาชนส่วนใหญ่ที่ได้รับการศึกษาใน
 ประเทศไทยขณะนั้นก็คือชนชาติมอญ พวกมอญเหล่านี้นับถือ
 พุทธศาสนา และย่อมไม่ยอมเคารพระบบวรรณะ ดังเช่นพวก
 พราหมณ์ใช้แบ่งชั้นบุคคลในสังคม

ชนชาติไทยซึ่งเป็นผู้ให้ชื่อและภาษาแก่ชาวไทยสยาม
 ในปัจจุบันเป็นผู้ที่เข้ามาทีหลัง พวกนี้ได้อพยพมาจากประเทศ
 จีน ซึ่งตนเคยอยู่เป็นชนหมู่น้อยมาแต่ก่อน ชนชาติไทย
 เป็นประชาชนที่ชอบอิสระกล้าหาญในการสงคราม สนุกสนาน
 ในยามสงบ มีความคิดเฉียบแหลมและไม่ชอบชนบประเพณี

ที่โอ้อ่า ประชาชาติไทยเหล่านี้ได้รวบรวมเข้าเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ปกครองตนเอง มีระบบการปกครองแบบพ้องกับลูกโดยมีหัวหน้า ทั้งนี้ก็ด้วยความเห็นชอบของประชาชน แต่ละหมู่ต่างมีความสามัคคีภายใน คือสมาชิกต่างก็พึ่งพาซึ่งกันและกัน และมีสมานฉันท์มั่นคง

ประเทศไทยหลายกลุ่มได้อพยพเข้ามาในภาคเอเชียอาคเนย์เพื่อแสวงหาที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ และให้หลุดพ้นจากการครอบครองของชาติจีน เขาได้เข้ามาอยู่ในดินแดนรอบนอกของจักรวรรดิขอม มีการปกครองโดยเจ้าไทยผู้เป็นประเทศราชต่อพระราชอาขอม ประชาชาติไทยเหล่านี้แต่แรกย่อมเคารพบูชาบรรพบุรุษและภูตผีแต่ต่อมาเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากพวกมอญก็หันมานับถือพุทธศาสนา ลัทธินี้จึงเป็นที่ต้องใจยอมรับนับถือของชาวไทยเป็นอันมาก

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ หัวหน้าชาวไทย ๒ ท่าน ซึ่งอาศัยอยู่ในแถบเมืองสุโขทัย ทางภาคกลางของประเทศไทย ได้ประกาศตนเป็นอิสระจากอำนาจของประเทศกัมพูชา ในระยะต่อมา ภายใต้รัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาณาเขตของประเทศไทยก็ได้แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว และในตอนปลายรัชกาลของพระองค์ก็เกือบครอบคลุมนดินแดน

ของประเทศไทยทั้งหมดในปัจจุบัน พระราชาไทยแห่งอาณาจักรสุโขทัยไม่ค่อยจะถือพระองค์ และโปรดเสด็จออกปะปนกับประชาชนอย่างสนิทสนม ทรงถือว่าพระองค์เป็นพ่อของประชาชน เอาพระทัยใส่ในสุขทุกข์ของประชาชน เช่นเดียวกับพ่อเอาใจใส่ในสุขทุกข์ของลูก การปกครองเช่นนี้มีประโยชน์ทางด้านปฏิบัติด้วย เพราะเหตุว่าออกไปจากเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ราชธานีแล้ว พระราชาแห่งอาณาจักรสุโขทัย ก็ปกครองประเทศของพระองค์ทางด้านเจ้าประเทศราช ดังนั้นความจำเป็นในมิตรภาพและความจงรักภักดีของเจ้าประเทศราชเหล่านี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อำนาจในประเทศไทยได้เปลี่ยนจากอาณาจักรสุโขทัยไปยังอาณาจักรอยุธยา ในอาณาจักรหลังนี้ แม้ว่าบรรดาชนชั้นสูงยังคงเป็นไทยอยู่ แต่ก็มีเลือดผสมและแบบแผนความประพฤติแตกต่างไปจากชาวไทย ในอาณาจักรสุโขทัย ความแตกต่างนี้ยิ่งมีมากขึ้นไปอีก เมื่ออาณาจักรอยุธยาได้เข้าครอบครองประเทศกัมพูชา และรับเอาราชประเพณีหลายอย่างของขอมมาเป็นของตน ชาวไทยสมัยอยุธยาแม้ว่ายังคงนับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทแต่ก็ยอมรับเอาประเพณีพราหมณ์หลายอย่างมาปฏิบัติ ภาษาบาลียังคงเป็นภาษาทางศาสนา และภาษาไทยก็เป็นภาษาที่ใช้พูดกันทั่วไปแต่

ศัพท์ภาษาเขมรและสันสกฤตเป็นจำนวนมาก ก็แพร่หลายเข้าไปเป็นภาษาชั้นสูงในราชสำนัก และในด้านการปกครองก็ใช้วิชาต่าง ๆ เป็นจำนวนมากที่ใช้ภาษาสันสกฤตของพราหมณ์ วิชาเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับกิจการที่พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทถือว่าเป็นขั้นต่ำ โดยถือว่าแม้วิชาเหล่านี้ไม่ผิด แต่ก็อาจนำไปหลงผิด เพราะเหตุว่าไม่ช่วยในการหลุดพ้นจากตัณหา พยาบาทและอวิชชา แต่อย่างไรก็ดีพระราชกษัตริย์ปกครองประเทศก็ไม่อาจทรงมีความเห็นคล้อยตามเช่นที่กล่าวมาแล้วได้ ด้วยพระองค์ทรงใช้ความรู้และความชำนาญของพวกพราหมณ์ให้เป็นประโยชน์ คือ ประทานความอดทน แม้ว่าจะไม่มากเท่ากับพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท แต่พวกพราหมณ์ก็มีอิทธิพลเหนือกิจการบ้านเมืองเป็นอันมาก จึงยอมมีอิทธิพลทางด้านศาสนาด้วย ประชาชนไทยโดยทั่วไป ในขณะที่นับถือพุทธศาสนา ก็ยังคงนับถือภูตผีอยู่อย่างแต่ก่อน และยอมเห็นเป็นสิ่งธรรมดาที่จะเคารพนับถือพระอิศวร พระนารายณ์ และเทวดาองค์อื่น ๆ พร้อมกันไปกับพุทธศาสนา

ดังนั้น พระราชาแห่งประเทศไทย แม้ว่าทรงนับถือพุทธศาสนา แต่ก็ถือว่าพระองค์อวตารลงมาจากเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และยอมทรงประกอบพิธีทางศาสนาพราหมณ์ด้วยการที่พระราชาไทยทรงนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์และ

พุทธเช่นนี้ มักเป็นสิ่งที่นักเขียนชาวตะวันตกไม่เข้าใจ และก็ เป็นสิ่งที่มีอยู่เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎประสูติ แต่ขณะนั้นพวก พราหมณ์ก็มีไม่มากในการที่จะสนับสนุนระบอบสมบูรณา- ญาสิทธิราชย์ เพราะเหตุว่าได้รับการศึกษาและมีความสามารถ น้อยลง งานที่เขาสามารถทำได้ก็คือเป็นโหรและประกอบกิจพิธี สิ่งเหล่านี้ย่อมคงอยู่ตราบเท่าที่มีผู้เชื่อถือ

พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าพระราชาเข้ามายุ่งเกี่ยวในกิจการของ สงฆ์โดยไม่สมควรแล้ว ก็มักมีเรื่องยุ่งยากเกิดขึ้น ดังใน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระราชาผู้ทรงพยายามวางกฎอย่างนอกกลุ่มนอกทาง แก่สงฆ์ ก็ถูกถอด เพราะเหตุว่าการกระทำของพระองค์ แสดง ว่าพระองค์ทรงมีพระสติวิปลาส

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้เสด็จขึ้น ครองราชย์ต่อจากพระราชาองค์นั้น ทรงทราบดีว่ากษัตริย์ใน ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย จำต้องปฏิบัติพระองค์ใน ขอบเขตแค่ไหน พระโอรสของพระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงทราบคดีนี้เช่นเดียวกัน ดังจะ เห็นได้จากเรื่องต่อไปนี้

ณ ซานกรุงรัตนโกสินทร์ มีวัดของคณะสงฆ์อริยวาสิ ชื่อว่าวัดสมอราย เพราะเหตุว่ามีหินตั้งอยู่ริมฝั่งให้ชาวเรือเข้ามา

แหวะจอดหักเรือได้ คณะสงฆ์อรุณวาสีนี้เคารพในสิ่งที่มีชีวิต
ทุกอย่าง แม้แต่ต้นไม้ในบริเวณวัดก็ไม่ยอมให้ริดกิ่งก้าน ใน
โอกาสหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะเสด็จไป
เยี่ยมวัดนั้นเป็นทางราชการ และเจ้าหน้าที่ก็ได้เสนอให้ตัดกิ่ง
ต้นไม้เสียบ้าง เพื่อให้ขบวนเครื่องสูงฉัตรผ่านได้ แต่ท่าน
เจ้าอาวาสวัดสมอรายก็ไม่ยินยอม เมื่อความทราบถึงพระเนตร
พระกรรม พระองค์ก็ทรงเห็นด้วยและรับสั่งห้ามเจ้าหน้าที่มิให้
ทำเช่นนั้น เราจะเห็นต่อไปว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเอง ต่อมาก็ได้
มาประทับอยู่ ณ วัดสมอรายนี้เป็นเวลาหลายปี

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎยังคงทรงพระเยาว์อยู่ เมื่อพระองค์
ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกรณบ้านเมือง ชนชาติมอญซึ่งเคยเป็น
ชาติที่สำคัญในประเทศไทย ได้ถูกชาวไทยส่วนใหญ่กลืนหายไป
แล้ว แต่ก็ยังคงมีอยู่เป็นจำนวนน้อยอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ที่ยังพูด
ภาษามอญอยู่ และในประเทศพม่าภาคใต้ ก็ยังคงมีรัฐมอญ
เป็นอิสระอยู่บ้างเป็นบางครั้งคราว จนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้
แต่ในที่ที่สุดกองทัพพม่าก็ปราบรัฐนี้ได้ และประชาชนมอญเป็น
จำนวนมาก ได้อพยพมายังประเทศไทยเพื่อมาอยู่ร่วมกับญาติ
พี่น้องของตน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้เสด็จไปกับพระปิตุลาองค์
หนึ่งของพระองค์เพื่อไปรับพวกมอญอพยพเหล่านี้

เมื่อพระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา พระองค์ก็ทรงผนวช

พระวิหารโพธิลังกา วัดมหาธาตุ สร้างตรงที่เคยเป็นพระตำหนักที่ประทับของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวช

พระตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ วัดราชาธิวาส เมื่อครั้งทรงผนวช

สามเณรตามประเพณี ทั้งนี้เพื่อฝึกให้ทรงคุ้นเคยกับกฎทาง
พุทธศาสนา และทรงเรียนภาษาบาลีขั้นต้น พระองค์ทรงดำรง
ภาวะสามเณรอยู่ ๗ เดือน ประทับที่วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นวัด
ใหญ่กลางกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ห่างจากประตูพระบรมมหาราช
วังนัก

ต่อจากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็
ทรงดูแลการศึกษาของพระองค์ด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรง
เป็นกวีเอกและปลุกให้พระองค์ทรงมีความรักในภาษาและการ
ใช้ถ้อยคำ ทรงวางรากฐานสำหรับการใช้ภาษาที่กระฉ่างและม
ีความหมาย ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงนิยมในภายหลัง ใน
ขณะเดียวกันบรรดาพระปิตุลา ก็ทรงสั่งสอนวิชาการเกี่ยวกับ
บ้านเมืองแต่พระองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สน
พระทัยในวรรณคดียิ่งกว่าการปกครองบ้านเมืองและได้ทรง
มอบให้พระองค์ผู้เกิดแต่พระสนม คือ พระเชษฐาต่าง
พระมารดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงดูแลกิจการบ้านเมือง
ส่วนใหญ่มาเป็นเวลานานแล้ว

ในขณะนั้นก็มีประเพณีเช่นเดียวกับในขณะนี้ คือ ชาย
หนุ่มผู้ใดที่มีอายุครบ ๒๐ แล้ว ก็สมควรที่จะบวชเป็นพระ
ภิกษุอยู่ระยะหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้ศึกษาเข้าใจหลักแห่งพุทธ
ศาสนาให้ดีขึ้น จะได้ช่วยนำการประพฤติปฏิบัติในชีวิตชาวบ้าน

ต่อไป เมื่อขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎมีพระชนม์ ๒๐ พรรษา ก็ทรงมีหม่อมห้ามแล้วและมีโอรส ๒ องค์ แต่เพื่อให้ถูกต้องตามประเพณี พระองค์ก็ทรงสละโอรสและหม่อมเสด็จออกทรงผนวช ในการนี้พระองค์ต้องทรงสละทั้งตำแหน่งและพระนาม ต้องทรงรับพระนามใหม่เป็นภาษาบาลี มีคำว่าภิกขุนำหน้าเช่นเดียวกับบุคคลสามัญอื่น ๆ ทั่วไปที่เข้าไปบวช

อย่างไรก็ดี ต่อไปนี้เราก็จะยังคงเรียกพระองค์ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎดั้งเดิมเพื่อความสะดวก ชั้นเดิมพระองค์คงตั้งพระทัยที่จะทรงผนวชเพียงหนึ่งพรรษาตามราชประเพณี แต่ก็มีเหตุการณ์อันมิได้คาดคิดผ่นเกิดขึ้น ทำให้สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปหมด หลังจากพระองค์ทรงผนวชได้เพียง ๒ สัปดาห์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สวรรคตอย่างกะทันหัน บรรดาที่ปรึกษาผู้มาประชุมเลือกพระราชาองค์ใหม่กลับหันไปเลือกพระเชษฐาต่างพระมารดาแทนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ โดยอ้างว่าพระองค์ยังไม่ทรงชำนาญในการปกครองบ้านเมือง พระเชษฐาต่างพระมารดาจึงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีคำกล่าวกันบางแห่งว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นว่าผู้ที่เข้ามาประชุมเลือกพระเจ้าแผ่นดินนั้นถูกบีบบังคับ และดังนั้นจึงทรงรู้สึกว่าได้ได้รับความอยุติธรรม แต่ก็มีหลักฐานอันควร

เชื่อถือได้ แสดงว่าพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงความเหมาะสม
แห่งการตัดสินครั้งนี้ และทรงยอมรับอย่างเต็มพระทัย อย่างไรก็ตาม
ก็ดีพระองค์ก็ตัดสินพระทัยที่จะทรงผนวชอยู่ต่อไปโดยไม่มี
กำหนด โดยได้ทรงรับความคุ้มครองจากผ้ากาสาवพัสดุ์ต่อภัย
ทางด้านการเมืองถ้ามีเหตุจำเป็น ผลปรากฏต่อมาว่าพระองค์
ไม่ได้ทรงลาผนวชจน ๒๗ ปีภายหลัง คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต และพระองค์เองก็ได้รับเลือกให้
เสด็จขึ้นครองราชย์แทน

บทที่

๓

ชาว ตะวันตกอาจคิดว่า การแยกออกไปจากชีวิต
สามัญชนนานนั้น ย่อมไม่เหมาะสำหรับการที่จะเป็นผู้ปกครอง
ประชาชนต่อไป แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็กลับกลายเป็นสิ่งตรง
กันข้าม ภาวะของพระภิกษุสงฆ์ทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ
สามารถทรงทราบความจริง และเข้าพระทัยในประชาชนของ
พระองค์ ซึ่งพระองค์ไม่อาจทรงทราบได้ท่ามกลางชีวิตอันสูงส่ง
ในพระราชวัง สังคมภาวะเป็นประชาธิปไตยอย่างน่าประหลาดใจ
พระภิกษุทุกรูปมาจากสังคมต่าง ๆ กัน และตำแหน่งของพระ
ภิกษุก็ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่และอาวุโสยิ่งกว่ากำเนิด หรือตำแหน่งใน
ทางโลก ตามกฎแห่งพระพุทธศาสนา พระภิกษุพึงละเว้นการ
ลักขโมย มุสา คุยโอ้อวด ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต จับต้องเงินทอง
เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ ดื่มเครื่องดองของเมา มีชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย
และสนุกสนานในทางที่ไม่ถูกต้อง นอกจากนี้ยังต้องรักษาศีล
อีกไม่น้อยไปกว่า ๒๒๗ ข้อ ศีลเหล่านี้ควบคุมความประพฤติ

และกิริยาประจำวันอย่างละเอียด พระสงฆ์ไม่อาจมีทรัพย์สินสมบัติอย่างอื่น นอกจากจีวร บาตร และเครื่องใช้ส่วนตัวที่จำเป็นเพียงเล็กน้อย ได้รับอาหารก็เมื่อออกไปภิกขาจารในตอนเช้า คือต้องเดินไปตามถนน นัยน์ตาหลบต่ำ หรือมิฉะนั้น ก็พายเรือไปตามลำคลอง จะหยุดก็ต่อเมื่อชาวบ้านที่ต้องการจะตักบาตรนิมนต์

ระเบียบวินัยเช่นนี้ ย่อมมีผลต่ออุปนิสัยของบุคคล ทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบดีถึงความหมายแห่งการถ่อมพระองค์ และหลักแห่งอนัตตา รวมทั้งความหมายแห่งความซื่อสัตย์และมิตรภาพ เพื่อให้ถูกต้องตามประเพณี พระองค์ได้เสด็จจุดดงค์โดยพระบาทเป็นทางไกลไปยังถิ่นต่าง ๆ ของประเทศ เสวยอาหารที่ชาวนาและชาวประมงนำมาถวาย การจุดดงค์ของพระองค์ทำให้ทรงมีความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งที่หายากในขณะนั้น เพราะเหตุว่าการคมนาคมลำบากมาก พระองค์ทรงสามารถสนทนากับประชาชน ทำให้ทรงทราบถึงจิตใจ และความต้องการของประชาชนเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี ยากที่ผู้ปกครองประเทศโดยทั่วไปจะสามารถกระทำเช่นนี้ได้

ทางด้านพระศาสนา ความเลื่อมใสและความขยันหมั่นเพียร ก็ทำให้พระองค์ทรงศึกษาต่อไป แต่พระองค์ได้ทรงใช้สามัญสำนึก และมีพระทัยที่ค้นหาเหตุผลอย่างแท้จริง

อยู่เสมอ วัดสมอรายที่พระองค์ประทับอยู่ มีชื่อในปัจจุบันว่า วัดราชาธิวาส วัดนี้ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันอยู่ในถิ่นที่มีประชาชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น แต่ในขณะนั้นกรุงเทพฯ ยังเล็กกว่าสมัยนี้มาก และวัดสมอรายก็ตั้งอยู่ห่างจากศูนย์กลางของเมืองหลวง คืออยู่ในป่าอันเงียบสงบ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎมาประทับอยู่กับคณะสงฆ์อรัญวาสีตามราชประเพณี พระภิกษุที่บวชเพียงไม่กี่เดือน ย่อมไม่สามารถศึกษาได้มาจากพระสงฆ์คามวาสีผู้ชำนาญในการสอนภาษาบาลี และเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก แต่พระสงฆ์อรัญวาสีซึ่งชำนาญในทางบำเพ็ญสมาธิ ถ้ามีศิษย์ที่ฉลาดก็อาจสามารถเรียนได้อย่างรวดเร็ว และนำเอาวิธีการนี้ไปใช้เพื่อความสำเร็จในกิจการด้านอื่น ๆ ได้

การบำเพ็ญสมาธินี้ เป็นระบบการควบคุมลมหายใจเข้าออกตลอดจนวิธีการอื่น ๆ เพื่อนำไปสู่การควบคุมจิตใจ ทำตนให้ว่างสูญเปล่าและเข้าฌาน วิธีนี้ทำให้พระพุทธรองค์ทรงสามารถตรัสรู้พระโพธิญาณและทรงวางรากฐานแห่งพุทธศาสนา แต่เรื่องเช่นนี้ก็เกิดขึ้นในถิ่นที่ห่างไกลและเป็นเวลานานมาแล้ว พระพุทธรองค์ทรงมีพระชนม์อยู่ทางภาคเหนือของประเทศอินเดียในระยะพุทธกาล ความมุ่งหมายของพระสงฆ์ในประเทศไทยในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ย่อมจะไม่สูงส่งถึงปานนั้น

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงศึกษาอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย เสด็จไปเยี่ยมตามวัดต่าง ๆ และศึกษาจากอาจารย์ที่เหมาะสมที่สุด เกี่ยวกับวิธีการต่าง ๆ ในการบำเพ็ญสมาธิ ซึ่งในระยะต่อมาพระองค์ก็ได้ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านนั้น การบำเพ็ญสมาธิทำให้พระสติปัญญาของพระองค์เฉียบแหลมยิ่งขึ้น แต่อิทธิฤทธิ์ที่กล่าวกันว่ามีแต่ก่อนนั้น หายไปอยู่เสียที่ไหนแล้ว

พระองค์ตั้งพระทัยที่จะค้นคว้าให้มากยิ่งขึ้น เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการบำเพ็ญสมาธิ และคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระภิกษุที่วัดสมอรายไม่อาจถวายความกระจ่างแก่พระองค์ได้ เพราะเหตุว่า ท่านเหล่านั้นไม่นิยมการค้นคว้าและการศึกษาตำรับตำรา

ดังนั้น พระองค์จึงเสด็จกลับมาประทับที่วัดมหาธาตุ และเริ่มทรงศึกษาภาษาบาลี ต่อมาพระองค์ก็ทรงสามารถตอบปัญหาข้อนี้ได้ว่า พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนวิธีบำเพ็ญสมาธิ ก็เพื่อกระทำให้จิตใจบริสุทธิ์สามารถแลเห็นความจริงได้ถ่องแท้ยิ่งขึ้น และอาจสละทุกสิ่งทุกอย่างได้โดยสิ้นเชิง ถ้าจะใช้ถ้อยคำสำหรับชาวตะวันตก การบำเพ็ญสมาธิก็คือการวิจารณ์จิตใจตนเอง แต่ความจริงมีความหมายยิ่งกว่านั้น คือเป็นวิธีที่จะเข้าถึงจุดมุ่งหมายได้อย่างรวดเร็ว ต่อจากนั้นก็คือการสำรวจผลที่ได้ โดยย้อนกลับไปทีละขั้น เพื่อให้แน่ใจว่าลำดับที่ควรจะเป็นนั้น สมบูรณ์และติดต่อกันอย่างถูกต้อง

หลังจากทรงศึกษาอยู่เป็นเวลา ๓ ปี สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงผ่านการสอบไล่ภาษาบาลี และทรงเรียนสำเร็จ ในระยะนี้นอกจากทรงทราบภาษาบาลีเป็นอย่างดีแล้ว ยังทรงทราบพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานอีกด้วย

พระเชษฐาต่างพระมารดาของพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฝึกใฝ่ในพระศาสนาและสนพระทัยเป็นอย่างยิ่งในกิจการของสงฆ์ พระองค์ทรงยินดีที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีความรู้ละเอียดเยียมยอด จึงทรงแต่งตั้งให้พระองค์ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการตรวจสอบภาษาบาลี เนื่องจากการศึกษาภาษาบาลีเกี่ยวข้องกับการแปลความหมายในพระไตรปิฎก จึงหมายความว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีส่วนร่วมในการควบคุมการสั่งสอนพุทธศาสนาแต่พระภิกษุโดยทั่วไป

แม้ว่าจะทรงประสบความสำเร็จเช่นนี้ ระยะนี้ก็เป็นที่ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเศร้าพระทัยมาก การศึกษาอย่างขะมักเขม้นได้แสดงให้เห็นให้พระองค์ทรงทราบว่าในพระไตรปิฎกนั้น มีการสั่งสอนหลายอย่าง และพระองค์อาจทรงคิดว่าบางอย่างไม่ถูกต้องตรงร่องรอยเดิมก็ได้ มีอยู่อย่างหนึ่งที่พระองค์แน่พระทัยก็คือว่า พระสงฆ์ไทยในขณะนั้นเป็นตัวอย่างอันน่าเสียดายของคณะสงฆ์ที่พระพุทธองค์ทรงตั้งขึ้นเพื่อประกาศและสืบคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ กิจพิธีสงฆ์ที่กระทำก็กระทำ

อย่างแกน ๆ ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย วินัยก็ขาดตกบกพร่อง พระภิกษุหลายรูปได้ประพฤติดันไม่ดี คงมีแต่เพียงไม่กี่องค์ที่สนใจในการศึกษา ชั้นแรก พระองค์ตั้งพระทัยที่จะทรงลาผนวช เพราะทรงเล็งเห็นว่า การอยู่ท่ามกลางพระภิกษุอื่น ๆ ที่ไม่ตั้งใจปฏิบัติตามกฎวินัยนั้นก็คือการล่องลอยทางศาสนา ด้วยความโศกเศร้าเช่นนี้ พระองค์จึงทรงนำดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปในพระอุโบสถต่อพระพักตร์พระพุทธรูปปฏิมากรปิดทองขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ไกลแต่อ่อนโยน และส่องแสงเรืองรองอยู่ท่ามกลางความมืดสลัว พระองค์ถวายดอกไม้ธูปเทียน และวิงวอนขอให้เทพดาจงสำแดงเครื่องหมายเป็นการแนะนำแด่พระองค์

เทพดาเหล่านี้ ล้วนเคยเป็นเทวดาในศาสนาฮินดูมาก่อน และตามนิยายที่เชื่อถือกัน ก็ว่าได้หันมานับถือพุทธศาสนา และกลายเป็นเทวดาที่ควบคุมปรากฏการณ์แห่งธรรมชาติไป เทวดาเหล่านี้จึงแตกต่างจากพระอิศวรและพระนารายณ์อย่างมากมาย พระผู้เป็นเจ้าของทั้ง ๒ องค์นั้นยังคงรักษาลักษณะดั้งเดิมไว้ ตลอดจนมีพราหมณ์และสาธุศิษย์เป็นผู้เคารพบูชา ยากที่จะกล่าวได้ว่า ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงนึกถึงเทวดาเหล่านี้อย่างไร พระองค์อาจจะเหมือนกับคนทั้งหลายในขณะนั้น คือทรงเชื่อในเทวดาและหวังว่าเทวดาคงจะตอบสนองความปรารถนา ของพระองค์ แต่ในเบื้องปลายแห่งพระชนมายุ

พระองค์ก็ทรงคิดว่าเหวดาเหล่านี้ไม่มีตัวตน เป็นแต่เพียงสัญลักษณ์ที่มนุษย์คิดขึ้น เมื่อต้องการจะติดต่อกับสิ่งที่ตนเชื่อว่ามีอำนาจเหนือตน การศึกษาของพระองค์อาจทำให้พระองค์เล็งเห็นความคิดดังกล่าวได้แล้ว และด้วยเหตุนี้ในขณะนั้นพระองค์จึงอาจไม่ได้วิงวอนต่อเหวดาแต่ประการใดเลยแต่ทรงกระทำกิจพิธีเพื่อให้พระหทัยสงบ พระสติปัญญาปลอดโปร่งและพระปณิธานมั่นคงยิ่งขึ้นเท่านั้น

ต่อมาอีกเล็กน้อย พระองค์ก็ทรงทราบว่า มีเจ้าอาวาสวัดหนึ่งซึ่งมีความรู้ทางหลักพระพุทธศาสนา และพระวินัยเป็นอย่างดี พระองค์จึงเสด็จไปสนทนาด้วย และทรงเลื่อมใสความรู้ของท่านผู้นั้นเป็นอย่างยิ่ง ท่านเจ้าอาวาสนี้เป็นมอญบวชในภาคใต้ของประเทศพม่าแล้วจึงย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ คณะสงฆ์มอญไม่ต้องตกระกำลำบากเช่นคณะสงฆ์ไทย จึงยังคงกระทำกิจพิธีสงฆ์แบบสมัยโบราณได้อย่างถูกต้อง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎตกลงพระทัยจะปฏิบัติตามกฎวินัยของพระสงฆ์มอญอย่างเข้มงวด แม้ในรายละเอียดเล็กน้อยเช่นการออกสำเนียงภาษาบาลีและการครองผ้า แต่พระองค์ไม่อาจกระทำเช่นนี้ได้ที่วัดมหาธาตุ เพราะเหตุว่ากฎที่นั่นไม่เหมือนกัน จึงเสด็จกลับไปประทับที่วัดสมอราย อันเป็นที่ซึ่งพระสงฆ์มีอิสระเสรีกว่า

คณะสงฆ์มอญเข้มงวดมาก เกี่ยวกับการอุปสมบท

พระภิกษุสงฆ์คือต้องกระทำในสถานที่อันกำหนดไว้ พื้นดินเองก็อาจไม่บริสุทธิ์เสมอไป น้ำย่อมดีกว่า และการอุปสมบทบนแพกลางน้ำย่อมเป็นสิ่งบริสุทธิ์อย่างแท้จริง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎไม่แน่ว่า การอุปสมบทของพระองค์จะบริสุทธิ์ จึงทรงอุปสมบทใหม่อีกครั้งหนึ่งบนแพกลางแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดสมอราย

พระองค์สนพระทัยในวินัยสงฆ์เช่นเดียวกัน กฎทั้ง ๒๒๗ ข้อ ย่อมมีเหตุผลอันสมควรทุกข้อ และแม้จะไม่สะดวกเพียงไร พระสงฆ์ก็ไม่บังควรจะละเลยต่อกฎเหล่านั้น

ถึงแม้ว่าการปฏิบัติตามกฎจะสำคัญสักเพียงไร สิ่งที่สำคัญกว่านั้นก็ยังมิอยู่ ถ้าไม่สมควรในการละเลยกฎเล็กน้อย ก็ยังไม่สมควรหนักขึ้นไปอีกที่จะละเลยต่อกฎใหญ่ ๆ ซึ่งห้ามการปล่อยตนเองไปตามสบาย พระสงฆ์ไม่สมควรที่จะพอใจต่อการพ้นทุกข์ของตนเท่านั้น การหลีกเลี่ยงต่อความชั่วก็ยังไม่เพียงพอ พระสงฆ์จึงต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างในทางความดี ความเมตตากรุณา ความเฉลียวฉลาด การสนใจหาความรู้ ตลอดจนจนคอยช่วยเหลือผู้อื่นเสมอ ทั้งบรรดาพระภิกษุอื่น ๆ และประชาชนธรรมดา เพื่อต่อสู้กับตัณหาพยาบาท และอวิชชา

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงมีसानุศิษย์ประมาณ ๓๐ รูป ทั้งพระและสามเณร พระองค์ประทานคำสั่งสอนแก่ท่านเหล่านั้น

อย่างสม่ำเสมอ บางรูปก็ติดตามพระองค์มาจากวัดมหาธาตุ แต่บางรูปก็เพิ่งจะเข้ามามอบตนเป็นสานุศิษย์ นอกจากนี้ก็มีประชาชนธรรมดาอีกจำนวนหนึ่งที่ชอบเข้ามาฟังธรรมเทศนาของพระองค์

สานุศิษย์ของพระองค์ที่วัดสมอราย ดำรงชีวิตอยู่ตามวินัยอย่างเข้มงวด ศึกษาพระไตรปิฎกทุกแห่งทุกมุม ตรวจตราพระไตรปิฎกทุกข้อความเพื่อให้แน่ใจว่าที่ตนตีความหมายไปนั้นถูกต้อง ก่อนที่จะสอนให้สานุศิษย์เหล่านั้นทราบถึงการบำเพ็ญสมาธิขั้นสูง พระองค์ก็โปรดให้ท่านเหล่านั้น เข้าใจถึงความมุ่งหมายของการบำเพ็ญสมาธิเสียก่อน สิ่งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงอ้างเป็นตัวอย่างเสมอก็คือขอให้พระภิกษุสงฆ์จงบำเพ็ญตนเสมือนกับภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

ประเพณีอันหนึ่ง ของพุทธศาสนาในระยะต้น ๆ เป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎมาก ประเพณีนั้นก็คือการจุดดอกไม้กล ๑ ไปเผยแพร่พระศาสนายังท้องถิ่นต่าง ๆ ในปัจจุบันเราอาจเข้าใจได้ยากว่าเพราะเหตุใดจุดดอกไม้กล ๑ จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะเหตุว่าเราอาจติดต่อกับประชาชนทั้งประเทศให้ได้อย่างรวดเร็ว ดังเช่นทางด้านวิทยุและหนังสือพิมพ์ ถ้าต้องการให้เร็วยิ่งขึ้น เราก็อาจเดินทางไปโดยเครื่องบินหรือรถยนต์ยังเมืองใหญ่ ๆ และประกาศแก่ประชาชนเหล่านั้นทางเครื่องขยายเสียงอย่างทุกวันนี้ เวลานั้นยังไม่มี

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็เหมือนกับพระพุทธองค์ คือไม่ทรงมีเครื่องมือเช่นนั้น พระองค์ต้องเสด็จจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง ต้องทรงหยุดเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับพระภิกษุตามท้องถื่นบ่อย ๆ และต้องทรงสั่งสอนแก่ประชาชนด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ง่าย ๆ ที่เขาอาจเข้าใจได้ การที่พระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาท หรือด้วยเรือลำพังแต่เพียงพระองค์เดียวหรือกับพระภิกษุอีก ๒-๓ รูป ก็ย่อมไม่มีสิ่งใดที่จะแสดงว่า พระองค์แตกต่างไปจากพระภิกษุสามัญเลย พระองค์มักจะเสด็จไปประพาสราชธานีเก่า คือกรุงศรีอยุธยา นอกจากนั้นก็เสด็จไปตามจังหวัดต่าง ๆ ที่ไม่อยู่ห่างไกลจนเกินไปนัก พระองค์เคยเสด็จไปถึงเมืองสุโขทัย ซึ่งอยู่เหนือกรุงเทพฯ ขึ้นไปกว่า ๒๐๐ ไมล์ ณ ที่นั้น ใน พ.ศ. ๒๓๗๖ พระองค์ได้ทรงค้นพบโบราณวัตถุศิลา ๒ ชิ้นของพ่อขุนรามคำแหงท่ามกลางซากโบราณวัตถุสถาน พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นมหाराชของชาติไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โบราณวัตถุชิ้นหนึ่งก็คือพระแท่นมณีคศิลา ซึ่งเป็นราชบัลลังก์หรือแท่นพิพากษาอรรถคดี อีกชิ้นหนึ่งเป็นแท่นหินจารึกด้วยอักษรโบราณ พระองค์โปรดให้ย้ายโบราณวัตถุทั้งสองชิ้นนี้ลงมายังกรุงเทพฯ ทรงวางพระแท่นมณีคศิลาไว้ใต้ต้นมะขามใหญ่ในบริเวณวัดสมอราย และมักจะขึ้นประทับบนนั้นเพื่อแสดงพระธรรม

สำหรับจารึกเราก็จะเห็นว่าข้อความเหล่านั้นได้กลายเป็นเครื่องนำพระจริยาวัตรของพระองค์ในอีกหลายปีต่อมา เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะไม่โปรดในการที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงประพฤติตามอย่างพระภิกษุมอญทั้งในด้านการครองจีวรและอุ้มบาตร แต่ก็ทรงรู้สึกยินดีในการที่พระองค์ทรงควบคุมให้พระธรรมวินัยเข้มแข็งขึ้น ตลอดจนความรู้ในด้านพระไตรปิฎก จึงโปรดพระราชทานวัดให้แก่เจ้าฟ้ามงกุฎ เพื่อเป็นที่ซึ่งพระองค์จะได้ทรงมีอิทธิพลยิ่งขึ้น

วัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนี้มีนามว่าวัดบวรนิเวศ เป็นวัดที่พระปิตุลาองค์หนึ่งของพระองค์ได้เริ่มสร้างขึ้นเมื่อ ๒-๓ ปีมาแล้ว แต่พระปิตุลาองค์นี้ก็ได้รับสิ้นพระชนม์ไปเสียก่อนที่วัดจะสร้างสำเร็จ และขณะหนึ่งวัดนี้ก็แทบจะไม่มีผู้อยู่อาศัยอยู่เลย คือมีคณะสงฆ์พำนักอยู่ไม่เกิน ๕ รูป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสร้างวัดนี้จนสำเร็จและทรงสร้างอาคารแบบฝรั่ง ๓ ชั้นถวายแด่พระอนุชาผู้จะทรงเป็นเจ้าอาวาสองค์ใหม่ ในวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๐ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้เสด็จโดยเรือพระที่นั่งกันหลังคาแดงห้อมล้อมด้วยพระภิกษุสาวกของพระองค์ในเรืออีกหลายลำตรงไปยังวัดนั้น

ขบวนเสด็จทางน้ำนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงควบคุมโดยตรง และโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระอิสริยยศทุกประการแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเสมอรัชทายาทแห่งราชบัลลังก์ ขณะนี้พระโอรสผู้ทรงมีความสามารถของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว และมักกล่าวกันว่าพระองค์ทรงใช้โอกาสนี้ เพื่อแสดงว่าเมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็สมควรที่จะเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติต่อไป

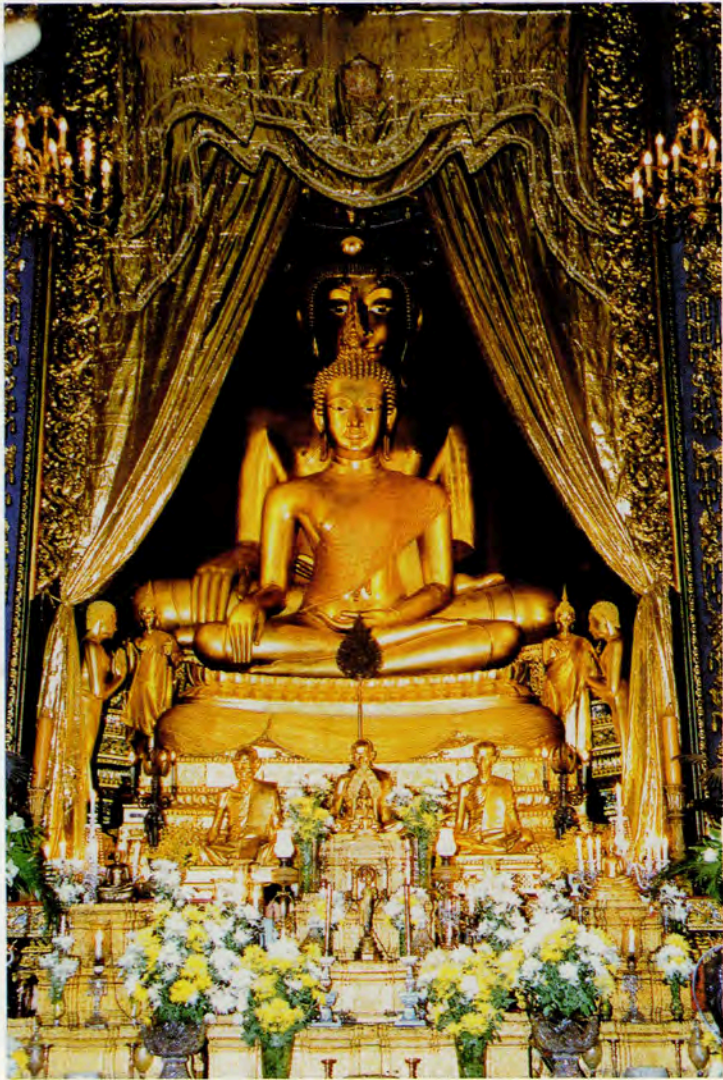
ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสแห่งวัดบวรนิเวศ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงมีอิทธิพลต่อคณะสงฆ์อย่างมากมาโดยตลอดหลายรูปจากวัดสมอรายได้ตามมาพำนักอยู่กับพระองค์ และพระองค์ก็ได้ทรงตั้งนิกายใหม่ขึ้น เพื่อจะปฏิรูปพระพุทธศาสนา ในขั้นแรกคณะสงฆ์นี้ก็ยังไม่ได้แยกออกมาจากนิกายเดิม แต่ต่อมาก็ได้แยกออกมาเป็นอีกนิกายหนึ่งต่างหาก มีนามว่า “**ธรรมยุต**” เพื่อเป็นเครื่องเตือนสาวกว่าพึงอิงอยู่กับพระธรรม พระสงฆ์นิกายนี้งดเว้นการปฏิบัติต่าง ๆ ที่ไม่มีเหตุผล แต่ได้ทำสืบต่อกันมาตามประเพณี ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ปฏิบัติตามกฎในพระวินัยอย่างไม่มีลืมหูลืมตา แต่พยายามที่จะคำนึงถึงความหมายของกฎเหล่านั้นเสมอ พระสงฆ์คณะธรรมยุตต้องเข้าใจบทสวดมนต์ที่ตนท่องบ่นอยู่ ตลอดจนเหตุผลของพระวินัยที่ตนต้องปฏิบัติตาม และความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่ตน

พระอุโบสถและพระเจดีย์ใหญ่ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระปั้นหย่า ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งทรงผนวช

พระพุทธรชินสีห์ (องค์หน้า) ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

พระเจดีย์ใหญ่ วัดบวรนิเวศวิหาร
สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร
เมื่อยังทรงผนวชอยู่

กระทำลงไป กล่าวโดยย่อ พระธรรมที่ตนพึงอิงก็คือพระธรรมอันบริสุทธิ์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสั่งสอน ไม่มีมลทินใด ๆ มาแปดเปื้อนอยู่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎไม่มีพระประสงค์ให้สานุศิษย์ของพระองค์ เชื่อตามพระองค์อย่างปราศจากความคิด ถ้าสงสัยสิ่งใด การพิจารณาถึงสิ่งนั้นอย่างรอบคอบโดยไม่นำตนเองเข้าไปพัวพันแล้ว ก็อาจนำไปสู่คำตอบที่ถูกต้องได้

หน้าที่อันสำคัญของพระสงฆ์ ในคณะธรรมยุติกนิกาย ก็คือความรู้อันถ่องแท้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงตั้งโรงเรียนเรียนภาษาบาลีขึ้นที่วัดบวรนิเวศ โดยทรงได้รับความช่วยเหลือจากบรรดาผู้รู้ที่ดีที่สุดในประเทศไทย แต่น่าเสียดายว่าพระคัมภีร์ที่มีอยู่ในขณะนั้นก็มีทั้งผิดและไม่สมบูรณ์ แม้ว่าจะพยายามกันสักเพียงไรก็ยังไม่สามารถจะทดแทนพระคัมภีร์ซึ่งขาดหายไป เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาได้

บางครั้งก็มีสมณทูต จากประเทศที่นับถือพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทไปยังอีกประเทศหนึ่ง เพื่อให้หรือขอความช่วยเหลือซึ่งในอดีตก็ได้เคยมีการแลกเปลี่ยนแบบนี้หลายครั้งระหว่างเกาะลังกา และประเทศไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และ ๒๐ เมื่อเชื่อกันว่าเกาะลังกาเป็นแหล่งของพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ พระสงฆ์ไทยก็ไปยังเกาะลังกาเพื่อศึกษาและกลับมาสั่งสอนยังประเทศไทย ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เมื่อคณะสงฆ์ลังกา

เลื่อนโฑรม พระสงฆ์ไทยก็ไปยังเกาะลังกาเพื่อช่วยสร้างคณะสงฆ์ขึ้นใหม่

ใน พ.ศ. ๒๓๘๓ พระสงฆ์ลังกา ๕ รูป ได้เดินทางเข้ามาบูชาพุทธสถานที่สำคัญในประเทศไทย เนื่องจากพระสงฆ์เหล่านี้อาจติดต่อกับชาวไทยแต่ทางภาษาบาลีอย่างเดียว พระสงฆ์เหล่านี้จึงพำนักอยู่ที่วัดบวรนิเวศ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎมักทรงสนทนากับพระสงฆ์ลังกาเหล่านี้เสมอ เพื่อทรงซักถามเกี่ยวกับประเพณีทั้งหมดของคณะสงฆ์ลังกา ต่อจากนั้นพระองค์จึงทรงส่งสมณทูตไปยังเกาะลังกา ประกอบด้วยสงฆ์ ๕ รูป ที่คัดเลือกจากสานุศิษย์ที่ดีที่สุดของพระองค์ สมณทูตไทยพักอยู่ที่เกาะลังกา ๑ ปี เพื่อสืบถามเกี่ยวกับภาวะของพุทธศาสนาที่นั่นและรวบรวมหลักฐานมาซ่อมแซมพระไตรปิฎกที่เมืองไทย เมื่อคณะสงฆ์ชุดนี้กลับมาก็นำคัมภีร์มาด้วย ๔๐ เล่ม อีกปีหนึ่งก็มีสมณทูตไทยไปเกาะลังกาอีก เพื่อคืนพระคัมภีร์เหล่านี้และยืมมาใหม่อีก ๓๐ เล่ม เมื่อสมณทูตชุดนี้กลับมายังประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้พาเอาพระสงฆ์และชาวลังกาจำนวนหนึ่งกลับมาด้วย ท่านเหล่านี้ล้วนพำนักอยู่ที่วัดบวรนิเวศ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงปรึกษากับท่านเหล่านี้ และเริ่มทรงมีสมณสาสน์ติดต่อกับบรรดาพระภิกษุลังกาที่คงแก่เรียนที่สุดเกี่ยวกับทางด้านหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และ

วินัยทุกด้านทุกมุม ในระยะต่อมาประเพณีของพระสงฆ์ลังกา ก็ยิ่งทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเคร่งในการปฏิบัติตามพระสงฆ์ มอญยิ่งขึ้น ทั้งสองประเพณีนี้ช่วยให้พระองค์ทรงหันกลับไปยัง หลักธรรมที่บริสุทธิ์ในพระพุทธศาสนา

การสังคายนาพระไตรปิฎกทำให้บรรดานักปราชญ์ทาง ภาษาบาลีในประเทศไทยต้องทำงานหนักเป็นเวลานานกว่า ๑๐ ปี เมื่อส่วนต่าง ๆ สำเร็จลงก็มีการคัดลอก ในประเทศไทยขณะ นั้นตำราภาษาบาลียังเขียนด้วยอักษรขอม และการคัดลอกตาม ทางราชการที่กำลังทำขึ้นในขณะนั้นก็ใช้วิธีการเช่นเดียวกันนี้ อย่างไรก็ตามไรก็ดี สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นว่าอักษรขอมนี้อาจ อ่านเข้าใจผิดได้โดยง่าย จึงทรงคิดตัวอักษรขึ้นใหม่สำหรับ สาธุศิษย์ของพระองค์ ตัวอักษรแบบใหม่นี้เลียนแบบมาจากตัว อักษรในทวีปยุโรป พระองค์ได้โปรดให้ตีพิมพ์ตำราภาษาบาลี ขึ้นหลายเล่มด้วยตัวอักษรแบบนี้ จากแท่นพิมพ์ซึ่งพระองค์ทรง ตั้งขึ้นที่วัดบวรนิเวศ เครื่องพิมพ์แท่นนี้เป็นเครื่องพิมพ์เครื่อง แรกในประเทศไทยที่นำมาใช้ในกิจการพระพุทธศาสนา ก่อน นั้นคงมีแต่เครื่องพิมพ์ของหมอสอนศาสนาเท่านั้น

ในระยะนั้น คงมีแต่เพียงคัมภีร์ภาษาบาลีบางเล่มใน พระไตรปิฎกที่แปลเป็นภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มีพระราชประสงค์จะให้แปลเป็นภาษาไทยทั้งหมด และนโยบาย

เช่นนี้ก็เป็นที่ต้องพระทัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นอันมาก เพราะพระองค์ก็มีพระประสงค์อยู่แล้ว ที่จะให้ประชาชนส่วนใหญ่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ต่อมาจึงเริ่มมีการแปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย แต่ก็เสียเวลาหลายปีกว่าจะสำเร็จ

เมื่อยังประทับอยู่ที่วัดสมอราย สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงรู้จักกับท่าน**สังฆราช ปัลลกอว์ส์** (Pallegoisse) ชาตินฝรั่งเศส ผู้มีวัดอยู่ใกล้ ๆ ท่านสังฆราชผู้นี้พูดภาษาไทยได้คล่อง และได้สอนภาษาละตินตลอดจนสนทนาเกี่ยวกับศาสนาคาทอลิกกับพระองค์ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ได้ทรงสอนภาษาบาลีแก่ท่านสังฆราช และทรงช่วยในการแต่งพจนานุกรมเล่มใหญ่ ภาษาไทย-ละติน-ฝรั่งเศส-อังกฤษ แม้ว่าท่านทั้งสองนี้จะมีศรัทธาไม่ต้องกัน แต่ก็มีความเคารพซึ่งกันและกันเป็นอย่างมาก และคงเป็นมิตรต่อกันตราบจนท่านสังฆราชถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. ๒๔๐๕

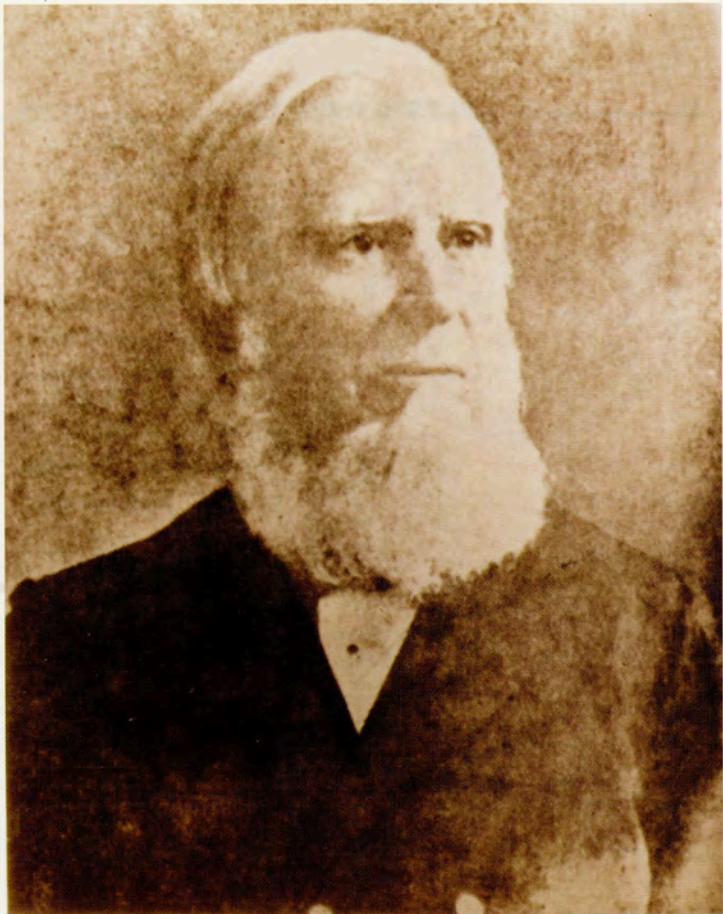
ณ วัดบวรนิเวศ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงติดต่อกับหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ชาวอเมริกัน คือ **ดร. คาสเวลล์** (Caswell) **บรัดเล** (Bradley) และ **เฮาท์** (House) พระองค์ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับท่านเหล่านี้ และทรงเรียนพูดและเขียนได้อย่างคล่องแคล่ว แม้ว่าจะไม่สู้ถูกต้องนัก พวกหมอ

สังฆราชบัลลวาล์

ดร. แदन บีช บรัดเล

ดร. ซามูเอล เรโนลด์ เฮิร์ช

SEALS, &c., OF THE KINGDOM OF SIAM.

SEALS OF THE SIAMISE KINGDOM.
 We have been favoured with the accompanying
 illustration through Professor Wilson, of the
 University of Cambridge, from the King of Siam,
 in compliance with the request which should
 be regarded as our honour. We have much grati-
 tude in complying with the request, and in
 showing a respectful notice of the submission of
 the London press to the several opinions of Sir
 Robert.

This should be presented to the Editor of the Illustrated London News with the copies of the names of these writers in the other papers accompanied herewith if there will be the necessity for imitation in that publication.

W. W. Woodcut
Res Amensium

SEALS OF THE MARKINGS OF THE KING OF SIAM.

and what length are contained in the various parts of the
 The last is known, the others are not known. (The first is
 the most common.)
 A specimen of the King's seal is the author of two small volumes, printed
 at Bangkok, in the Royal printing-office, under the name of the
 King, in the year 1855, which are in English and Siamese
 characters, and are very beautiful. The first is a translation of the
 King's seal, and the second is a translation of the King's seal.
 1. The Great Seal of the King, or the King of Siam, called the
 Great Seal.
 2. The Small Seal of the King, or the King of Siam, called the
 Small Seal. All the above are the official seals of the King of Siam.
 3. The Chinese name of the Great Seal of the King of Siam.
 4. The Chinese name of the Small Seal of the King of Siam.
 5. The Chinese name of the Great Seal of the King of Siam.

ข่าวเรื่องพระราชลัญจกร ร.๔ ที่ลงใน น.ส.พ. ดิ อิลลัสเตรเตด ลอนดอนนิวส์
 ฉบับวันที่ ๑ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๖ พ.ศ. ๒๓๙๙ หน้า ๔๔๒
 ถ่ายเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
Do His Royal Highness
Chao Fa Yai

1-Bahareey N. 1000
Praymichy, C. 1000, 1000
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ของจดหมายถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

No Royal Address
 Chao Fa Yai.-

Your kind note written
 in the morning and sent to me
 by the hand of Mr. Farwell, I
 had the pleasure of receiving this
 evening. Capt. Pearce informed
 me this evening, that he expects to
 sail for Singapore and Bombay
 on the ~~eight~~ eighth (or) day of this
 month, and wishes our letters to be sent
 to him on Monday next.
 You will see from this, that it will

จดหมาย นายซันเดอร์ กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

It is necessary to have your letter for
Mr. Lovell written and sent to me
about midday on Monday next.
I expect to send letters to Geneva
and shall be very happy to enclose
you one with mine.

Your servant, when returned, has
not yet paid me for the Greek copy; but
if you should direct him to do so,
I presume he will settle before long.

In relation to your last request,
I beg to say that I shall be happy
to give you the use of my feather and
tool for tracing or filing brass and
copper whenever you desire.

I have not little use for the latter

at present and your men can learn
very soon to turn and polish brass, copper
or iron.

I am much pleased at the
progress you have made in ~~learning~~
learning the English language.

and hope you will realize great
benefit from the study of it.

Most sincerely and truly yours,
J. K. Chandler.

Wednesday evening Dec. 2, 1846.

N° 37.

Rajmavin-hoin
Grand-palace
Bangkok.
27th March 1855

My gracious friend

It give me today
most joyful pleasure to learn
your Excellency's arrival here,
as certainly as your Excellency
remained now on board the Steamer
"Rattler" which accompanied with
a brig of war. I can not hesitate
to send my gladful cordel wishes
thru an hour. I beg to send my
private minister - Mr "Nai Phum
Nai Chong & Mr "Nai Bao" with
Ann-Chamer family for showing

To His Excellency Sir John Bowring
Right Do. of Laos &c &c

showing of my first respect & expressing of
my greatest joy, that I will have more
personal entertainment with your Excellency
in both publicly & privily as well as
very intimate friend during your Excellency
is staying here, when our officers
of State have communicated with your
Excellency according to Chamer custom.

Please enter to Park nam as soon
as I have order the high Engineer
officer of the department of foreign
affairs to get down to day, to Park
nam" when your Excellency will
meet at the hall newly built for
your Excellency's reception.

After consultation with the high
officer there on your Excellency will
be leaded or called to this lib. with
as much respect as your Excellency is my
friend. Please allow our respect,
according to a Chamer manner.

สอนศาสนาได้ช่วยเหลือให้พระองค์ทรงศึกษาในวิทยาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ซึ่งพระองค์สนพระทัยเป็นอันมาก นอกจากนี้ท่านเหล่านี้ยังแนะนำให้พระองค์ทรงศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ และถวายหนังสือให้พระองค์ทรงยืมด้วย สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงส่งหนังสือมาจากต่างประเทศเสมอ ทรงอ่านอย่างกระตือรือร้นและสนทนาถึงหนังสือเหล่านั้นกับบรรดาหมอสอนศาสนา พระองค์ทรงเห็นว่ามีสิ่งดี ๆ อยู่เป็นอันมากในศาสนาคริสเตียน เพราะธรรมจริยาในศาสนานั้นก็คล้ายคลึงกันมากกับธรรมจริยาในพระพุทธศาสนา แต่ความเชื่อถือบางข้อเป็นต้นว่า ที่เกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าก็ยุ่งยาก รายงานของหมอสอนศาสนาได้กล่าวถึงปัญหาที่น่ากระอักกระอ่วนที่ถูกชาวไทยตั้งกระทู้ถามเป็นต้นว่า “พระเจ้าจะประทานโทษแก่ผู้ฆ่าคนตาย และให้รางวัลแก่เขาเสมือนกับผู้ทำดีหรือไม่ ถ้าพระองค์กระทำดั่งนั้น พระองค์ก็ไม่ยุติธรรม” “ถ้าพระเจ้าเป็นพระบิดาของประชาชนทั้งหมด เหตุใดพระองค์จึงไม่แสดงพระประสงค์ของพระองค์แก่ชาวตะวันตก เช่นเดียวกันกับชาวตะวันตก” “ถ้ามีปาฏิหาริย์ทำให้บรรพบุรุษของท่านนับถือศาสนาคริสเตียน เหตุใดท่านจึงไม่แสดงปาฏิหาริย์แก่พวกเรา” “ท่านกล่าวว่าพระเจ้าจะทรงพระพิโรธกับผู้ที่ไม่เชื่อถือท่าน พระองค์จะเป็นพระเจ้าที่ด้อย่างไรถ้าพระองค์ทรงพระพิโรธ”

“ทำอย่างไรเราจึงจะรู้ว่าหนังสือของท่านเป็นความจริง ท่านบอกเราว่าดังนั้น และถ้าเราบอกท่านว่าหนังสือของเราก็เป็นความจริง เหตุใดท่านจึงไม่เชื่อเรา ถ้าท่านต้องการให้เราเชื่อท่าน” สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงคิดว่านิยายหลายเรื่องในคัมภีร์ไบเบิล “ไม่ถูกต้องกับสิ่งที่ควรจะเป็น” พระองค์ได้รับสั่งกับสหายของพระองค์ผู้นับถือศาสนาคริสเตียนหลายครั้งว่า “สิ่งที่ท่านสั่งสอนให้ประชาชนกระทำนั้นน่าชม แต่สิ่งที่ท่านสั่งสอนให้ประชาชนเชื่อนั้นโง่เขลา”

แต่ถ้ามีนิยายที่โง่เขลาอยู่หลายเรื่องในคัมภีร์ไบเบิล ก็มีนิยายเช่นนั้นเช่นเดียวกันในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นักแต่งหนังสือในพุทธศาสนาเชื่อว่าโลกเรานี้เป็นแผ่นแบน อยู่ล้อมรอบภูเขาอันเป็นจุดศูนย์กลางและเป็นทีประทับของเทวดา ความคิดเช่นนี้ย่อมตรงกันข้ามกับวิทยาศาสตร์ และสามัญสำนึกเช่นเดียวกับเรื่องการสร้างโลกในคัมภีร์ไบเบิล สิ่งที่เกิดแปลกเช่นนี้สมควรที่จะมองข้ามไป แล้วเราก็จะแลเห็นพระธรรมอันบริสุทธิ์ได้ การศึกษาพระคัมภีร์อย่างพินิจพิเคราะห์ให้ถูกต้องตามเหตุผล ไม่ใช่เฉพาะทางด้านความเลื่อมใสศรัทธาเท่านั้น ที่อาจทำให้เราแลเห็นพระธรรมอันบริสุทธิ์ได้ แต่อย่างไรก็ดี เราอาจเห็นได้ว่าพระคัมภีร์ในพุทธศาสนานั้นแสดงความคิดที่แตกต่างกันมาก อันอาจแยกออกได้เป็น ๒ ทาง

ทางหนึ่งนั้นมุ่งไปในทางเลื่อมใสศรัทธา ในคัมภีร์เหล่านี้ พระพุทธองค์ก็เป็นเสมือนพระผู้เป็นเจ้าของผู้ยิ่งใหญ่ ทรงแสดง ปาฏิหาริย์เหาะเหินไปในอากาศ ทรงทรมานให้บรรดาเทพดา หันกลับมานับถือพุทธศาสนา และทรงสั่งสอนเวทมนต์คาถาให้ ผู้ที่นับถือพระองค์ปราบปรามยักษ์ได้ ผู้นับถือพุทธศาสนาแบบ นี้ย่อมเคารพบูชาพระองค์ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาชนิดที่ไม่ คำนึงถึงเหตุผล และพระองค์เองก็ยอมยินดีรับคำสั่งสรรเสริญ เยินยอที่โง่เขลาที่สุดอย่างเต็มพระทัย

อีกทางหนึ่งก็คือความคิดที่คำนึงถึงมนุษยธรรมและ เหตุผล พระพุทธองค์ทรงเป็นมนุษย์สามัญ เป็นครูที่ฉลาดและ อ่อนโยน ทรงฝึกหัดอำนาจทางจิต จนถึงขั้นพิเศษโดยที่ไม่ต้อง อาศัยสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเลย ความหลุดพ้นจากทุกข์ทรมาน ที่พระองค์ทรงสั่งสอนก็คือความดีและสามัญสำนึกที่นำไปยังผล ที่ถูกต้อง ปรัชญาที่มีอยู่ในคำสั่งสอนก็ล้วนเต็มไปด้วยเหตุผล และแน่นอนทุกขทรมานย่อมเกิดจากวัตถุ น้อยยิ่งกว่าทางด้าน จิตใจ สิ่งต่าง ๆ เป็นต้นว่า ตัณหา ราคะ ความเกลียด ริษยา ความโกรธและความโหดร้าย อวิชชา ความเชื่อถือโง่กลาง และ ความเกียจคร้าน สิ่งเหล่านี้ถ้าควบคุมได้แล้ว ทุกขทรมานก็จะ ลดน้อยลง และถ้ากำจัดให้หมดสิ้น ทุกขทรมานก็จะสูญหายไปด้วย

ในบทความซึ่งความคิดเช่นนี้มีอยู่ ก็คงเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง เพราะเหตุว่าแสดงความจริงเป็นถ้อยคำของผู้ซึ่งมีเหตุผลอย่างถ่องแท้ แต่เหตุใดบุคคลเดียวกันนี้จึงอาจยอมรับความโง่เขลาที่มีปรากฏอยู่ในบทความตอนอื่น ๆ ได้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงทราบมาแล้วว่า ถ้อยคำที่ผิด ๆ อาจเข้ามาอยู่ในสมุดที่คัดลอกกันต่อลงมาได้อย่างไร และทรงทราบด้วยว่าระยะเวลาระหว่างที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์อยู่กับระยะเวลาที่เขียนพระคัมภีร์เหล่านี้ขึ้นเป็นครั้งแรกนั้นห่างกันถึง ๔๐๐ ปี และระยะ ๔๐๐ ปีนี้เป็นเวลาที่คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ได้ผ่านจากชั่วหนึ่งไปยังอีกชั่วหนึ่งทางความทรงจำ บรรดาพระภิกษุสงฆ์ที่ใช้วิธีจดจำนี้ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างดีเลิศ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องท่องจำคัมภีร์อรรถกถาและการยกตัวอย่างเพื่อสั่งสอนแก่ประชาชนทั่วไปด้วย สิ่งเหล่านี้อาจเข้ามาปะปนอยู่กับพระพุทธวจนะ และทำให้เข้าใจผิดคิดไปว่าเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ไป การปลอมแปลงเช่นนี้แม้ว่าจะเกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ แต่ก็ย่อมเป็นการประทุษร้ายต่อความหมายอันแท้จริงแห่งพระพุทธศาสนา และความผิดพลาดในการคัดลอกต่อ ๆ กันลงมาอีกหลายร้อยปี ก็ยิ่งทำให้พระคัมภีร์เหล่านี้ผันเพี้ยนมากขึ้นไปอีก

ในบทความตอนหนึ่งซึ่งมีความหมายจับใจและคงเป็น

พระพุทธรูปจะแท้แน่นอน ก็คือพระพุทธรูปที่ได้ทรงแนะนำถึงการเชื่อถืออย่างระมัดระวัง คือได้ทรงขอร้องต่อสานุศิษย์ของพระองค์ ไม่ให้เชื่อถือความเห็นอันใดที่สืบทอดกันลงมาตามประเพณีหรือสอนโดยศาสดาที่น่านับถือคนใดคนหนึ่ง แม้แต่พระองค์เอง พระองค์ก็รับสั่งว่าสานุศิษย์เหล่านั้นจำต้องใช้เหตุผลของตนเองวิเคราะห์คำสั่งสอนทุกข้อเสียก่อน

วิธีนี้เป็นกฎที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎและสาวกของพระองค์ใช้และยอมเป็นวิธีที่อาจสร้างพระธรรมดั้งเดิมได้ ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ย่อมเป็นสิ่งที่กล่าวเกินขอบเขต การอ้างถึงเทวดาและยักษ์ก็เป็นแต่เพียงนิยายที่เข้ามาปะปนอยู่ในเรื่องราวอันแท้จริง การอ้างถึงรูปสัญลักษณ์ของโลกก็เป็นแต่เพียงการเปรียบเทียบ ซาดกต่าง ๆ (แม้ว่าไม่ต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธรูป แต่ก็เทศน์สั่งสอนกันอย่างแพร่หลาย) ซึ่งกล่าวว่าพระพุทธรูปได้ทรงเล่าถึงอดีตชาติของพระองค์ถึง ๕๕๐ เรื่อง ก็ไม่ใช่อื่นนอกจากนิยายพื้นเมืองที่พระสงฆ์รุ่นต้น ๆ ใช้เพื่อเทศน์สั่งสอนธรรมจริยา

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงใช้วิธีอย่างเฉลียวฉลาด เพื่อแสดงถึงความผิดพลาด โดยที่ไม่ต้องทรงแสดงความสงสัยเกี่ยวกับพระพุทธรูปอันแท้จริง คัมภีร์อรรถกถาบางเล่มกล่าวว่าพระพุทธรูปทรงสูงกว่าบุคคลธรรมดาประมาณ ๕

หรือ ๖ เท่า ถ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงกล่าวว่าสิ่งนี้เป็นไปไม่ได้ ก็อาจทำให้บุคคลหลายคนโกรธเคืองและไม่เห็นด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงอ้างถึงพระคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระพุทธรูปองค์มักเสด็จเข้าไปในบ้านของบุคคลสามัญ และครั้งหนึ่งก็ทรงเปลี่ยนจีวรกับสานุศิษย์ ถ้าพระองค์ทรงมีพระกายใหญ่โตมากก็คงจะไม่ทรงสามารถกระทำการเช่นนี้ได้

เมื่อสามารถตัดความผิดพลาดออกไปได้ พระธรรมอันบริสุทธิ์ก็ย่อมปรากฏขึ้น และพระธรรมนี้ย่อมเป็นกฎที่คณะสงฆ์ธรรมยุตพึงยึดถือ แม้ว่าการครองจีวร การถือบาตร จะเป็นลักษณะภายนอกโดยเฉพาะของคณะสงฆ์ธรรมยุต แต่สิ่งที่สำคัญกว่าอย่างมากมายาก็คือการศึกษาพระธรรม การไม่เชื่อในโซกลาง การตั้งใจฟื้นฟูธรรมจริยาและกฎต่าง ๆ ให้ถูกต้อง ในสังฆคณะนี้ไม่มีการบอกขายเครื่องรางหรือยาเสน่ห์ การทำนายโซคชะตา การบวงสรวงสังเวญุตผีปีศาจหรือการเล่นละครเรื่องชาดก ซึ่งเป็นเครื่องสนุกสนานของบรรดาฆราวาสตามงานวัดต่าง ๆ นิยายและการเปรียบเทียบก็จัดแยกออกจากความจริงอย่างระมัดระวัง พิธีทางพุทธศาสนาก็ไม่มีลัทธิพราหมณ์มาเจือปน เพราะเหตุว่าลัทธิหลังนี้ก็คือการเชื่อถือโซกลางนั่นเอง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎและสาวกของพระองค์ ทรงทำให้จริยธรรมเฟื่องฟูขึ้นใหม่ โดยการอธิบายหลักอันยุ่งยากซับซ้อน

แก่ประชาชนส่วนใหญ่ด้วยถ้อยคำที่เขาเหล่านั้นอาจเข้าใจได้โดยง่าย สันสอนว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นมรดกแก่ประชาชนทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะแก่พระสงฆ์เท่านั้น พิธีสงฆ์แต่ก่อนก็มีแต่เพียงการสวดมนต์ภาษาบาลี ซึ่งมีคฤหัสถ์เพียงบางคนเท่านั้นที่อาจเข้าใจได้ คณะสงฆ์ธรรมยุตได้เพิ่มการสวดมนต์ภาษาไทยลงไป และมีผู้นิยมฟังเป็นจำนวนมาก พระสงฆ์คณะนี้ได้ย้ายแล้วย้ายอีก ถึงศีลห้าคือ ไม่พูดเท็จ ไม่ลักขโมย ไม่สัตรีตัดชีวิต ต้มเครื่องดองของเมา และผิดลูกผิดเมีย ได้แนะนำทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้แลเห็นถึงความสำคัญของการควบคุมตนเองความเมตตากฎา และความอดทนในชีวิตประจำวัน

ด้วยการคัดเลือกอย่างยุติธรรมและการละทิ้ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงสร้างพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่ หรืออย่างที่พระองค์ทรงคิดอย่างอ่อนน้อมว่าทรงฟื้นฟูพระธรรมดั้งเดิม พระองค์มักรับสั่งว่าไม่มีอะไรในพุทธศาสนาที่ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน พระองค์อาจชี้ถึงกฎทางฟิสิกส์ที่แสดงว่าเหตุเช่นไรย่อมก่อให้เกิดผลเช่นนั้น ถ้ากฎเช่นนี้ควบคุมวัตถุทั้งหมดในโลก ก็คงควบคุมทางจริยธรรมด้วย คือกรรมทั้งหมดไม่ว่าดีหรือชั่วก็ย่อมมีผลเช่นเดียวกัน ติดตามมาโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าไม่มีวิญญูณมาเกิดใหม่ แต่กำลังแรงแห่งกรรมก็ย่อมมีอยู่ชั่ววันรันดร ความคิดคำนึงเช่นนี้ย่อมเป็น

สิ่งยากสำหรับประชาชนธรรมดา และถ้าบุคคลเหล่านี้สงสัยเกี่ยวกับสังสารวัฏ พระองค์ก็มักจะทรงตอบอย่างง่าย ๆ แบบเดียวกับที่พระพุทธองค์ได้เคยทรงกล่าวมาแล้วว่า “ถ้าท่านไม่แน่ใจท่านก็ควรอยู่ทางด้านที่ปลอดภัยดีกว่า ถ้าท่านเชื่อในสิ่งนี้ ท่านก็จะดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข มีผู้นับหน้าถือตาและจะไม่เสียอะไรเลยแม้ปรากฏขึ้นในทีหลังว่าท่านหลงเชื่อในสิ่งที่ผิด แต่ถ้าท่านไม่ยอมเชื่อในสิ่งนี้ ท่านก็คงจะประพบัติตามความปรารถนาอันเลวร้ายของท่านต่อไป และถ้าปรากฏขึ้นเมื่อใดว่าท่านหลงผิด ท่านก็จะเปรียบเสมือนผู้เดินทางที่ไม่มีเสบียงกักรังคติดต่นไปด้วย”

พุทธศาสนาแบบใหม่นี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างในการทำบุญด้วยวิธีต่าง ๆ บางวิธีก็ผิดอย่างสิ้นเชิงเป็นต้นว่า เมื่อมีผู้ที่เข้าใจผิดปลงชีวิตตนเองหรือตัดนิ้วเพื่อเป็นพุทธบูชา สิ่งเหล่านี้ถูกติเตียนอย่างแข็งขัน บางวิธีไม่มีอันตรายเป็นต้นว่าการก่อพระเจดีย์ทรายหรือแห่แห่นพระพุทธรูปวิธีเหล่านี้คณะสงฆ์ธรรมยุตรับรองเพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ระลึกถึงพระธรรม แต่สิ่งที่สงฆ์คณะนี้สนับสนุนที่สุดก็คือการทำบุญที่มีประโยชน์ต่อสังคม ในขณะที่คนมั่งมีอาจสร้างวัดหรือโรงพยาบาล คนจนก็อาจสร้างสะพานไม้ไผ่ข้ามลำธารหรือเก็บหนามไปทิ้งให้พ้นจากทางเดิน บุคคลทั้งหมดย่อมสามารถบำเพ็ญทานสุดแล้ว

แต่ความสามารถของตน ด้วยเงินหรือบริการ ทุกคนอาจแสดงความเมตตากรุณาและการระงับดับกิเลสของตนเองได้เสมอกัน

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศทรงเป็นผู้ใหญ่ที่มั่นคงในหลักของพระองค์ และไม่ทรงเชื่อถือโซศกลาง พระองค์กลายเป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง ที่แตกต่างไปอย่างมากมาจากพระภิกษุหนุ่มผู้ไม่สบายใจต้องบวงสรวงสังเวद्यเทวดาและอ้อนวอนขอให้ได้สัญลักษณ์มาแนะนำ ปัจจุบันนี้พระองค์ทรงทราบดีแล้วว่า เครื่องนำที่แน่นอนของมนุษย์ก็คือเหตุผลของเขาเอง ครั้งหนึ่งสหายที่นับถือศาสนาคริสต์ียนของพระองค์เคยคิดว่า เขาอาจทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนศาสนาได้ แต่พระนิสสัยอันชอบแสวงหาเหตุผลของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ จึงไม่อาจทำให้พระองค์ทรงยอมรับศาสนาใด ๆ ที่เชื่อถือในพระผู้เป็นเจ้าได้ยิ่งกว่าการใช้เหตุผลอย่างธรรมดาของมนุษย์สามัญตามความคิดของพระองค์ ความเชื่อถือโดยไม่คิดค้นก็เป็นสิ่งขัดขวางการมุ่งกระทำความดี ยิ่งกว่าสนับสนุนไปในทางนั้น แต่ถ้าบุคคลอื่น ๆ เชื่อว่าความเชื่อถือเช่นนี้ช่วยให้เขาเป็นคนดีได้ ก็ไม่มีอันตรายอะไร ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงช่วยให้หมอสอนศาสนาได้รับความสะดวกทุกประการในการทำงานของเขา แทนที่พระองค์จะอธิบายและขัดขวางต่อคำสั่งสอนของท่านเหล่านั้น พระองค์กลับเชิญให้หมอสอนศาสนาเทศน์ในวัดของพระองค์ และแจกจ่าย

คำโฆษณาของเขาเมื่อมีพิธีในพุทธศาสนา ธรรมเนียมในศาสนา
 คริสเตียน เมื่อแยกออกจากความเชื่อถือแล้ว ก็สอดคล้องกับ
 เหตุผลและความรู้สึกในส่วนลึกของพระองค์ คำโต้แย้งของ
 พวกหมอสอนศาสนาย่อมมีผลดี แม้ว่าจะไม่เป็นไปในทางที่ท่าน
 เหล่านั้นต้องการ การที่หมอสอนศาสนาทำให้พุทธศาสนิกชน
 ต้องตรวจค้นความเชื่อทั้งหมด ที่เคยยึดถือกันมาแต่ก่อน ก็
 เท่ากับทำให้การกำจัดความหลงผิดจากสิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นใน
 พระธรรมในพุทธศาสนาดำเนินไปได้รวดเร็วยิ่งขึ้น และทำให้
 พุทธศาสนามั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยเหตุดังนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าศาสนา
 คริสเตียนมีส่วนในการสร้างพุทธศาสนาแบบใหม่ด้วย

การปฏิรูปเช่นนี้มีได้ทำให้ชาวพุทธทุกคนพอใจ พระสงฆ์
 บางรูปก็ยังคงยึดถือในประเพณีเดิมเนื่องมาจากความเคยชิน
 บางรูปก็จะกระทำเช่นนั้นเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง อย่างไรก็ตาม
 ดีคณะสงฆ์ธรรมยุตก็ได้เป็นที่สนใจแก่ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ทั้งนี้
 คงเป็นเพราะมีเหตุผลดีกว่า และคงเป็นเพราะบุคคลลักษณะ
 อันน่าสนใจของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเอง ไม่ช้าพระสงฆ์อื่น ๆ ก็
 จำต้องปรับปรุงความหละหลวมของตนไปที่ละเล็กละน้อย

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นประธานการสอบไล่ภาษา
 บาลีสำหรับพระสงฆ์ทั้งหมดมาตั้งแต่ยังมีพระชนม์เพียง ๒๔
 พรรษา ตำแหน่งนี้มีความสำคัญมาก แม้ว่าพระองค์ไม่อาจที่จะ

เอาระเบียบวินัยของพระองค์มาใช้นอกวัดบวรนิเวศก็ตาม แต่ด้วยการสนับสนุนของพระองค์ มาตรฐานในความรู้ภาษาบาลีก็เจริญขึ้นอย่างมากมาย โรงเรียนสอนภาษาบาลีที่วัดบวรนิเวศก็อยู่ในระดับสูงเท่ากับแห่งอื่น ๆ ในโลก ถ้าไม่สูงกว่าความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระองค์ ทำให้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นโดยทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดที่ใหญ่บางวัดขึ้นในกรุงเทพฯ บรรดาเจ้านาย ข้าราชการชั้นสูง และบุคคลสามัญต่างก็กระทำตามอย่างพระราชากุศล สุดแล้วแต่ความสามารถของตน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะสวรรคต พระองค์ทรงมีพระราชปรารภแสดงความไม่พอพระทัยที่คณะสงฆ์ธรรมยุตครองจีวรตามแบบมอญ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงยอมตาม และสาวกของพระองค์ก็หันไปครองผ้าตามแบบพระสงฆ์ไทย การยอมตามครั้งนี้ไม่ได้เป็นแต่เพียงการแสดง ความกรุณาต่อผู้ที่กำลังจะตายเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณานั้น สำคัญยิ่งกว่ากฎเล็กน้อย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๙๔ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงลาผนวช และเสด็จขึ้นครองราชสมบัติมีพระปรมาภิไธยตามทางราชการของพระองค์ เริ่มต้นด้วยคำว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอมงกุฎ” และยังมีสร้อยตามต่อไปอีกมากมาย ชาวยุโรปมักเรียกพระองค์ว่า King Mongkut และบางครั้งก็มีผู้ถวายพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔”

เรามีหลักฐานพระราชพิธีราชาภิเษกของพระองค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษและส่งไปพระราชทานแก่สหราชอาณาจักร คือ **นายบัตเตอร์เวิร์ธ** (Butterworth) ผู้สำเร็จราชการแห่งเกาะสิงคโปร์ ฉบับภาษาอังกฤษเป็นสำนวนของพระองค์ แต่ก็คงมีผู้อื่นแก้ไขแล้ว

ลายพระราชหัตถเลขาฉบับนั้นกล่าวว่ ในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม เวลา ๗.๓๐ น. ซึ่งเป็นฤกษ์ดีตามเวลาที่โหรหลวง

คำนวนถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็สร่งน้ำมูรธา
 ภิเศกต่อพระพักตร์พระพุทธรูปและเทวรูปพระคเณศ พรหมณ์
 เป่าสังข์ทั้งอุตราวัฏและทักษิณาวัฏต่อจากนั้น พระองค์ก็เสด็จ
 ขึ้นประทับบนพระที่นั่งอัฐทิศ ประทับหันพระพักตร์ไปแต่ละทิศ
 และมีพระราชดำรัสเป็นภาษาบาลีว่า จะทรงอุปถัมภ์พระพุทธรู-
 ศาสนาในพระราชอาณาจักร แล้วจึงเสด็จไปประทับบนพระที่นั่ง
 ภัทรบิฐ ขณะที่พรหมณ์อ่านคาถาสรรเสริญเขาไกรลาสถวาย
 พระพร และถวายพระราชอาณาจักรไทยแด่พระองค์ ขณะนั้น
 บรรดาเจ้าหน้าที่ก็ถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราช-
 กกุธภัณฑ์เหล่านี้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์จากมนต์ที่สวดถวายแด่
 พระอิศวร แล้วพระองค์จึงทรงรับรองให้ทั้งคณะสงฆ์และ
 ประชาชน มีสิทธิ์ใช้ต้นไม้ น้ำ และศิลา ทุกชนิด ตลอดจน
 วัตถุอย่างอื่น ๆ ที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของภายในพระราชอาณาจักร
 แล้ว จึงทรงถวายอาหารและไตรจีวรแด่พระราชาคณะผู้ใหญ่
 แล้วทรงให้ประกาศตั้งสมเด็จพระสังฆราช ต่อจากนั้นขุนนาง
 ผู้ใหญ่ก็เข้ามาถวายความจงรักภักดี พระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกเกล้าฯ จึงรับสั่งว่า ตั้งแต่นี้ไปบรรดาขุนนางผู้ใหญ่อาจเข้ามาเฝ้า
 พระองค์ได้เสมอถ้ามีราชการ และมีพระราชดำรัสว่า “อย่าเสีย
 เวลาไปหาผู้อื่นให้เข้ามาแทนตัวเองเลย จงเข้ามาเองตามความ
 สะดวก และไม่ต้องกลัว” บรรดาชาวต่างประเทศทั้งหมด ที่

อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งชาวยุโรปและบรรดาเจ้าประเทศราช ต่างก็ได้เชิญให้มาชมพระบารมีของพระองค์ ขณะที่พราหมณ์คู่หนึ่งกำลังสวดสรรเสริญพระอิศวร ต่อจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็มีพระราชดำรัสแก่มหาดเล็กว่า “ให้ชนทุกชั้นเข้าใจในพระเมตตากรุณาของพระองค์”

หลังจากนั้นมีพิธีทางศาสนาอีก ๒ วัน จึงบรรดาเจ้านายและขุนนางต่างก็กระทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ในวันที่ ๒๐ และ ๒๑ พฤษภาคม มีขบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคและชลมารคตามลำดับ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ “ประชาชนสามารถเข้าเฝ้าพระองค์ และถวายความเคารพได้”

ในการเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะประทับบนพระราชยาน ซึ่งตกแต่งด้วยประติมากรรมสีทองและฝังเพชรพลอย มีขบวนทหาร ๑๐,๐๐๐ คน แต่งกายตามเครื่องแบบทหารฝรั่งและทหารไทย นอกจากนี้ยังมีขบวนม้าและขบวนช้างอีกเป็นจำนวนมาก เมื่อขบวนเสด็จพระราชดำเนินมาถึงวัดโพธิ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงเสด็จลงจากพระราชยาน ทรงเปลื้องเครื่องราชกกุธภัณฑ์บางชิ้น แล้วเสด็จเข้าไปถวายสักการะแด่พระพุทธรูปและถวายไตรจีวรแก่พระสงฆ์ ขณะเสด็จกลับมายังพระบรมมหาราชวัง พระองค์ก็ทรงทักทายชาวต่างประเทศอีกด้วย

สำหรับขบวนเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ก็มีเรือต่าง ๆ ที่สวยงาม เข้าขบวนแท่มากกว่า ๒๐๐ ลำ รวมทั้งเรือเล็ก ๆ อีกเป็นจำนวนมาก บรรดาเรือสลักเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ มีฝีพายแต่งกายสีแดงประจำเรือตั้งแต่ ๕๐-๑๐๐ คน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ประทับบนบุษบกในเรือพระที่นั่งยาว ๑๐๐ ฟุต บรรดาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่จะแต่งกายด้วยผ้าไหมสีดำหรือสีต่าง ๆ และสวมหมวกสูง ต่างก็มีเรือหนึ่งซึ่งงามน้อยกว่าเรือพระที่นั่งแต่เพียงเล็กน้อย นอกไปจากเรือไทย ก็ยังมีเรือญวน มอญ และจีนอีก เพื่อจะให้ฝีพายพายพร้อมกัน ก็มีเรือพิเศษอีก ๒ ลำ ซึ่งนอกไปจากฝีพายแล้ว ยังมีคนกระทุ้งเสาประจำอีกลำละ ๒ คน เพื่อให้จังหวะ หลังจากแล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำแล้ว ขบวนเรือก็เลี้ยวขวาแล่นเข้าไปในคลองคูเมือง ณ วัดบวรนิเวศ ขบวนเรือก็หยุด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จขึ้นเพื่อถวายของแด่พระภิกษุสงฆ์อีก ต่อจากนั้นขบวนเรือก็เคลื่อนกลับและการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครก็เป็นอันสิ้นสุดลง

พระราชพิธีราชาภิเษกเช่นนี้ อาจทำให้ผู้อ่านที่ได้ทราบเรื่องการปฏิรูปพระพุทธศาสนา ที่พระองค์ได้ทรงกระทำขึ้นก่อนเสด็จเสวยราชย์ แปลกใจ พระองค์ไม่ได้ทรงพยายามอย่างที่สุดที่จะกำจัดความเชื่อถือในศาสนาพราหมณ์ และเวทมนต์

คาถาออกไปจากพุทธศาสนาดอกหรือ พระองค์ทรงกล่าวว่า สิ่งเหล่านี้ก็เหมือนกับถ่านไฟไหม้หรือไฟไหม้กลาง ถ้าเช่นนั้น เหตุใดพระองค์จึงทรงยินยอมกระทำพิธีซึ่งเต็มไปด้วยเวทมนต์คาถาตามพิธีทางศาสนาพราหมณ์ และเหตุใดพระองค์จึงสามารถนิมนต์พระสงฆ์ ให้มามีส่วนร่วมในพิธีเชื้อไฟไหม้กลางเช่นนี้ได้

ความจริง การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นแต่เพียงทางภายนอกเท่านั้น ถ้าพระองค์จะเป็นกษัตริย์ก็ต้องทรงประกอบพระราชพิธีราชาภิเษก และการพระราชพิธีราชาภิเษกนี้ ถ้ายิ่งโอ้อำไ้มากเท่าใดก็ยิ่งเป็นการดี สิ่งเหล่านี้เป็นธุระของชาวบ้านและพุทธศาสนาก็ไม่เกี่ยวข้องด้วย เมื่อไม่มีพิธีทางพุทธศาสนาที่จะมาใช้แทนพิธีทางศาสนาพราหมณ์ได้ สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ อาจทรงกระทำได้ก็คือ เปลี่ยนแปลงแก้ไขพิธีนั้นแต่เพียงเล็กน้อย เป็นต้นว่า ทรงทำให้พิธีสงฆ์ทางพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยมากยิ่งขึ้น และทรงเปลี่ยนแปลงทางด้านมนุษยธรรม ลักษณะสำคัญ ๆ ของพระราชพิธีราชาภิเษก จึงยังคงเป็นทางด้านศาสนาพราหมณ์อยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ทรงคัดค้านศาสนาพราหมณ์ตราบดีที่ไม่เข้ามาปะปนกับพุทธศาสนา สำหรับพระองค์บรรดาเทวดาทางศาสนาพราหมณ์ก็เป็นแต่เพียงสิ่งที่มนุษย์คิดขึ้น เทวดาเหล่านี้อาจใช้เป็นผู้สนับสนุนระบบ

กษัตริย์ในพุทธศาสนาได้ ถ้าพุทธศาสนิกชนไม่หลงผิดว่าเทวดาเหล่านั้นคือ พุทธศาสนาเอง ถ้าจะใช้การเปรียบเทียบเราก็อาจเปรียบเทียบเทวดาเหล่านี้ได้ กับบรรดาเทพเจ้าของกรีกและโรมัน ที่ช่างเขียนนิทานเลียนสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการนำมาใช้เป็นผู้สนับสนุนบรรดาพระราชินีที่นับถือศาสนาคริสต์เถียง หรือถ้าจะให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ก็คือเทพธิดาวิโนสในบทกวีนิพนธ์เรื่องลูเสียด (Lusiads) ได้ช่วยเหลือวาสโก ดา กามา (Vasco da Gama) ในการเผยแพร่ศาสนาในกายคาโธลิก และลงท้ายก็บอกแก่เขาว่านางเองเป็นแต่เพียงสิ่งที่มนุษย์สมมุติขึ้นเท่านั้น

เมื่อพระราชพิธีราชาภิเษกเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีบรรดาราชาภิเษก ตำแหน่งพระราชวังบวรนี้เป็นอีกตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งชาวยุโรปไม่สู้เข้าใจ ในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์มักทรงแต่งตั้งให้พระญาติวงศ์ที่สนิทเป็นผู้มีอำนาจรองลงไปจากพระองค์ และเจ้านายที่ได้รับการแต่งตั้งก็เป็นผู้บัญชาการกองทัพประทับอยู่ในวังซึ่งอยู่หน้าประตูพระราชวังหลวง เพื่อช่วยป้องกันพระราชวังหลวงนั้น วังของเจ้านายพระองค์นี้เรียกกันว่า วังหน้าและพระองค์เองก็มักได้รับขนานพระนามสั้น ๆ ว่า “วังหน้า” ด้วย สมเด็จพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ สนพระทัยในกิจการทหาร การแพทย์แบบตะวันตก

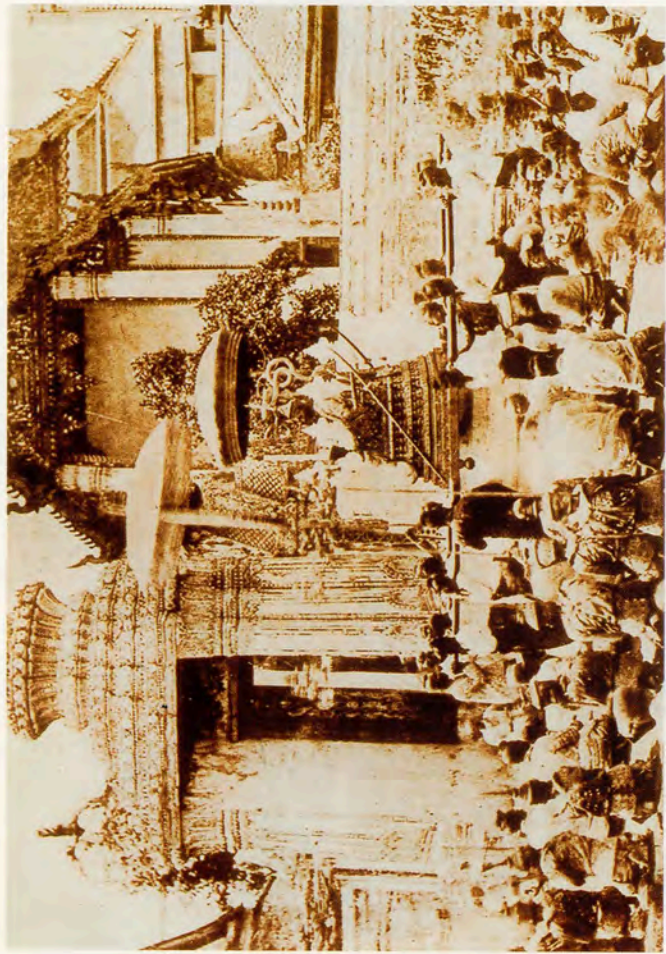
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

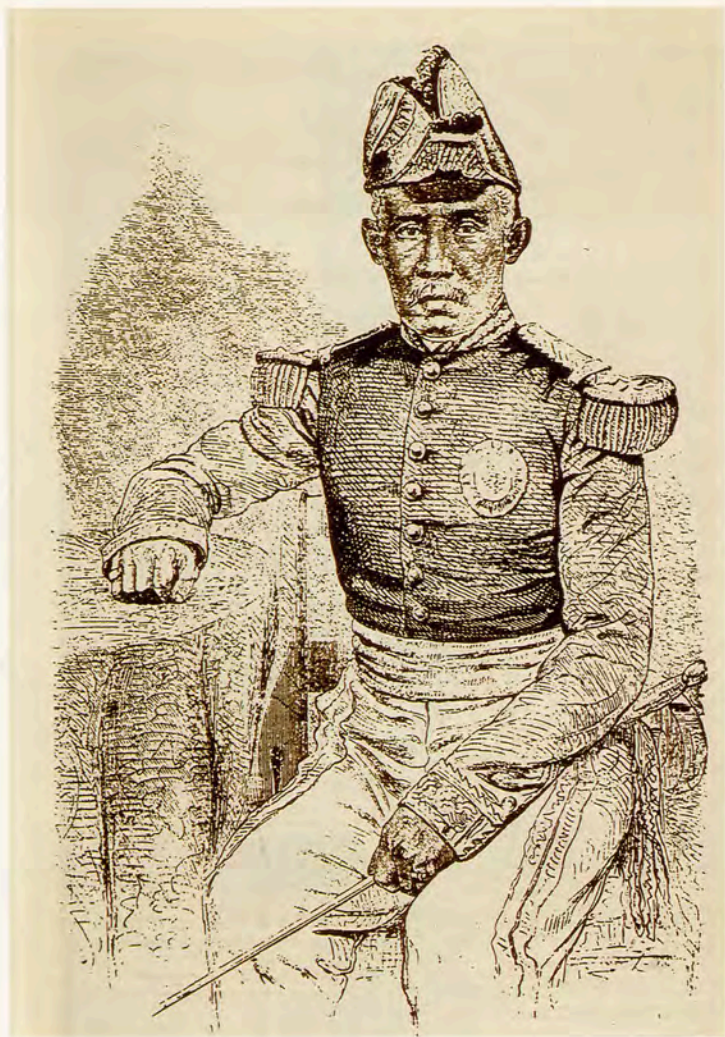
พระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อแรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ

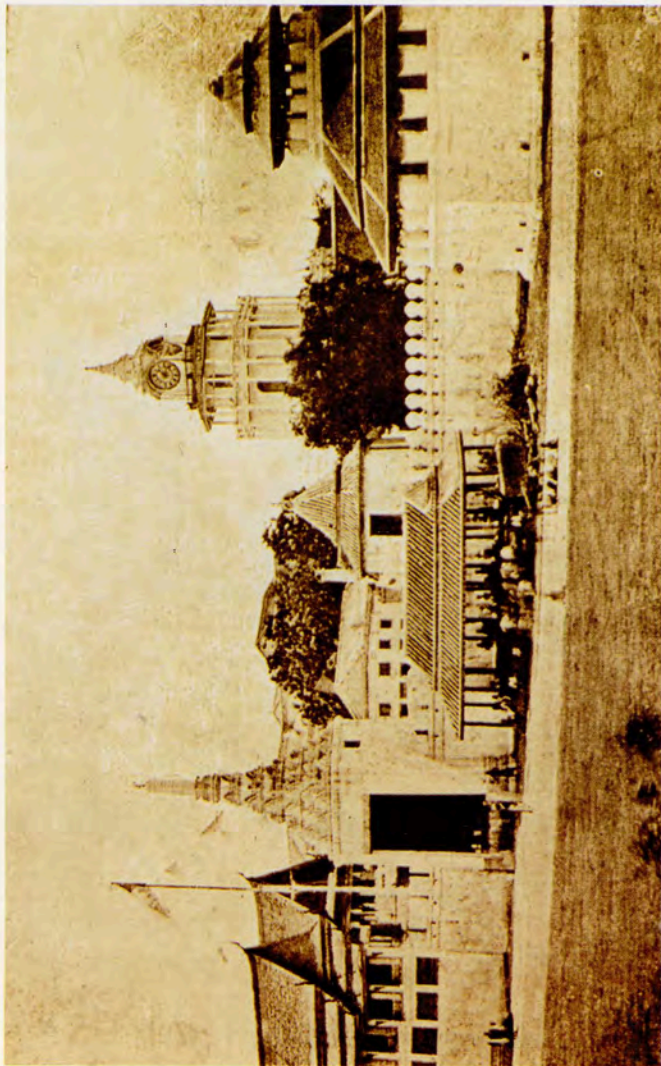
พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชินี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพน โดยขบวนพยุหยาตราสถลมารค

ภาพวาดพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในหนังสือของ M. Henri Mouhot

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในรัชกาลที่ ๔

และวิทยาศาสตร์ด้านกลไกต่าง ๆ พระองค์ทรงชวนชาวสยามมีความรู้ในวิชาการเหล่านี้ นอกจากนี้ยังทรงทราบภาษาอังกฤษดีกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คือทรงเขียนได้อย่างถูกต้อง ทั้งทางด้านพระชาติกำเนิดและคุณสมบัติ พระองค์จึงเหมาะอย่างยิ่งที่จะทรงดำรงตำแหน่ง “วังหน้า” และเมื่อทรงแต่งตั้งให้พระองค์ดำรงตำแหน่งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็มีพระราชประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเห็นความสามารถของพระอนุชาเพียงไร จึงโปรดให้พระองค์ทรงดำรงพระยศเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งให้มีพระราชอิสริยยศหลายประการ ดังพระมหากษัตริย์ (ตำแหน่งนี้มักแปลเป็นภาษาอังกฤษอย่างค่อนข้างเข้าใจได้ยากกว่า Second King)

ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ตำแหน่ง “วังหน้า” หรือพระราชวังบวร มีขบวนแห่เลียบรอบพระราชวังของพระองค์ ขบวนแห่นั้นมีลักษณะทางทหารยิ่งขึ้น คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงเครื่องออกศึกถือพระแสงดาบและพระแสงหอก ประทับบนช้างทรงซึ่งตกแต่งอย่างสวยงาม มีปืนใหญ่ยิงสลุตถวาย ๒๑ นัด และทหารรักษาพระองค์ ๕,๐๐๐ คน ก็แห่แห่นเป็นขบวน ๔ สาย

หลังจากพรวณนาถึงพิธีราชาภิเศกแล้ว ลายพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ถึงผู้สำเร็จ

ราชการบัตเตอร์เวิร์ธ ก็กล่าวต่อไปถึงการเตรียมพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ รวมทั้งการสร้างพระเมรุมาศสูง ๒๘๐ ฟุต เพื่อการนี้ด้วย ลายพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า “การเตรียมพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพใหญ่โตมาก ความจำเป็นเช่นนี้เนื่องมาจากราชประเพณีโบราณแต่เก่าก่อน จำต้องใช้จ่ายเงินจากท้องพระคลังเป็นจำนวนมาก ประชาชนทุกชั้นในพระราชอาณาจักรต้องเสียสละทั้งแรงงาน เวลา และกำลัง ความจริงเป็นประเพณีซึ่งไม่มีประโยชน์อะไร แต่ก็เป็นประเพณีอันเก่าแก่ของประเทศ เป็นที่รู้จักและเคารพนับถือของประชาชนทั่วไป ถ้าจะฝ่าฝืนไม่กระทำหรือทำแต่เฉพาะที่จำเป็นจริง ๆ บรรดาหัวเมืองใหญ่ ๆ ในพระราชอาณาจักรและประเทศราชต่าง ๆ ก็จะหาว่าไม่ถูกต้อง และเห็นว่าเป็นความคิดที่เลวทรามมาก”

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ได้ทรงกล่าวถึงความคิดเช่นนี้ เกี่ยวกับพระราชพิธีราชาภิเษกของพระองค์ แต่พระองค์ก็อาจมีความคิดเห็นเช่นเดียวกันด้วย

เซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) ซึ่งเข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ใน ๔ ปีต่อมา ได้บันทึกไว้ว่า “พระราชาทรงสูงขนาดปานกลาง มีพระรูปหอมบาง และพระพักตร์ค่อนข้างเคร่งขรึม”

HRH Mongkut
Raja Siamensis

เซอร์ จอห์น บาวริง

พระบรมฉายาลักษณ์วาดสีน้ำมัน ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระสนมในรัชกาลที่ ๔ แต่งเครื่องแบบทหารหญิงรักษาพระองค์อย่างตะวันตก

พระบรมรูปที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ก็มาจากหนังสือเรื่อง “ประเทศและประชาชนไทย (The Kingdom and People of Siam) ของเซอร์จอห์น” ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีพระชนมายุราว ๕๐ พรรษา แต่พระองค์ก็ดูอ่อนกว่าพระชนมายุ พระบรมรูปนี้ไม่ได้แต่งให้ผิดจากความจริง เพราะยังแสดงให้เห็นถึงพระกรรณขวาที่มีตำหนิ และพระโอษฐ์เบี้ยวไปข้างหนึ่ง อันเกิดจากอัมพาตอย่างอ่อน ๆ ส่วนใหญ่พระพักตร์ก็ได้สัดส่วน พระฉวีขาว พระเนตรแสดงความเชื่อ แม้ว่าพระพักตร์จะไม่งดงาม แต่ก็แสดงถึงพระคุณลักษณะของพระองค์ คือกำลังแรงอันเกิดจากสามัญสำนึกและอารมณ์เย้ายัยน ซึ่งผสมอยู่กับความอ่อนโยน

แม้ว่าปัจจุบันนี้ พระองค์ทรงเป็นพระราชาแล้ว แต่พระองค์ก็ไม่ทรงลืมนึกว่า พระองค์ยังคงเป็นแต่เพียงมนุษย์คนหนึ่งในมนุษยโลก พระองค์ไม่ได้ทรงคิดว่าพระราชาราชฎของพระองค์เป็นแต่เพียงสิ่งสัพพัญญู พระองค์เคยรู้จักเขาอย่างบุคลุคนสามัญ เคยร่วมประทับฉันมิตรสหายกับพี่หรือน้องชาย และบุตรของเขาเหล่านั้นในวัด เคยทรงรับทานและความเอื้อเฟื้อจากบุคคลเหล่านั้นเมื่อเสด็จจรดงค์ไปไกล ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงรู้จักชาวบ้านนอกดีเท่ากับชาวกรุง พระองค์เคยประสบมาแล้วว่า ข้าราชการบางคนก็ยุติธรรมและ

มีเมตตากรรุณา แต่บางคนก็คิดโกงและละโมภ พระองค์เคยทรงสนทนามากกับชนชั้นต่ำ เป็นต้นว่าพวกกุลีและทาส ชาวนา และพรานโพนช้าง ชาวประมงและนักดำหาหอยมุก เคยทอดพระเนตรเห็นโจรที่ดุร้าย และผู้ที่ชอบย้ายที่อยู่ไปตามทะเล พระองค์เคยเสด็จขึ้นไปบนภูเขาที่อยู่ห่างไกลออกไป และทอดพระเนตรเห็นชาวป่าชาวเขาที่ตั้งเดิมที่อาศัยอยู่เปรียบประดุจสัตว์ ชุ่มชอนตัวอยู่ในป่า ทรงรู้จักชุมชนมนุษย์ที่ปกครองโดยสตรี มีหญิงหน้าตาดุร้ายเป็นผู้ปกครอง และมีบุรุษสวยงามหลายคน เป็นสามี เคยทอดพระเนตรเห็นพวกเงาะทางทิศใต้ และทรงทราบด้วยความสยดสยองว่า บรรดาพระราชแห่งมลายู ได้ล่าพวกเหล่านี้เป็นกีฬา เขาเหล่านี้ทั้งหมดเป็นประชาชนของพระองค์ โลกของพระองค์จึงไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในกำแพงพระบรมมหาราชวังหรือวัด และความรับผิดชอบของพระองค์ ก็ไม่มีอยู่เฉพาะแต่ความสุขสบายของขุนนางและพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น

ความรู้สึกของพระองค์ในหน้าที่ ที่ทรงมีต่อประชาชนทั้งหมดจะเป็นเครื่องนำที่สำคัญของกิจการที่สำคัญทุกอย่างในพระชนม์ชีพตลอดไปจนพระราชกำหนดกฎหมายทุกข้อ และการปฏิบัติทุกอย่างที่ทรงริเริ่มขึ้น

เป็นเวลา ๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่พระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงรับคำสาบานว่า จะซื่อสัตย์จงรักภักดีจากบรรดาเจ้านายและ

ข้าราชการเป็นจำนวน ๒ ครั้งต่อปี ท่านเหล่านี้ได้ประชุมกัน กระทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และขอให้ตนเองต้องถูกทำลายไป ถ้าไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ในสมัยก่อนพระราชาย่อมไม่ทรงมีส่วนในพิธีนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ได้ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีนี้อย่างสำคัญ คือเมื่อบรรดาเจ้านายและขุนนาง ต่างแสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์ พระองค์ก็ทรงแสดงความซื่อสัตย์ของพระองค์ตอบแทนแต่ท่านเหล่านั้นด้วย

การทูตและการติดต่ออย่างมีเหตุผลกับชาวยุโรป ก็ถูกขัดขวางโดยประเพณี ซึ่งบังคับให้ทั้งชนต่างชาติและชาวไทย ต้องหมอบคลานเมื่อเข้ามาใกล้ “พระยุคลบาท” แม้พระมหากษัตริย์สมัยก่อนพระองค์จะได้ทรงผ่อนผันกฎหมายนี้บ้าง แต่ก็ทรงรับรองชนต่างชาติตามแบบพิธีการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงออกประกาศว่าชาวต่างชาติอาจยืนได้ เมื่อเข้าเฝ้าพระองค์หรืออาจจะกระทำวิธีอื่น ซึ่งในประเทศของเขา ถือว่าเป็นการแสดงความเคารพ สำหรับประชาชนไทยพระองค์ก็ทรงอนุญาตให้กระทำตามประเพณีเดิม ทั้งนี้เพราะเหตุที่เคยคุ้นกันมาช้านานแล้ว แม้ว่าท่าหมอบคลานเช่นนี้ชาวอเมริกันอาจถือว่าเป็นสิ่งป่าเถื่อนที่น่าแปลกใจ แต่ชาวไทยในขณะนั้นก็คงถือว่าเป็น่าประหลาดน้อยกว่าการยืนอยู่ต่อหน้าผู้ที่สูงกว่าตน

ในรัชกาลก่อน ๆ การค้าขายกับต่างประเทศ ส่วนใหญ่ เป็นอภิลิทธิของพระมหากษัตริย์ และขุนนางผู้มีอำนาจบางคน และแม้ว่าการค้าขายเหล่านี้จะมีกฎอยู่มาก แต่เรือพาณิชย์ของ ยุโรปและอเมริกาก็เดินทางเข้ามามีจำนวนมากขึ้นทุกที ขุนนาง หนุมของไทยผู้หนึ่งเห็นว่าเรือเหล่านี้ดีกว่าเรือสำเภากิจ จึงว่า จ้างให้ชาวเรืออังกฤษและโปรตุเกสควบคุมการต่อเรือแบบใหม่ ลำแรกของเขา และถวายเรือลำนี้แต่พระบาทสมเด็จพระ หนึ่งเกล้าฯ รัฐบาลไทยจึงได้ต่อเรือแบบนี้มากขึ้น และใช้ลูกเรือ ภายใต้อาณัติของนายเรือชาวยุโรป อย่างไรก็ตามพระบาท สมเด็จพระหนึ่งเกล้าฯ ก็ยังคงโปรดนโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยว และคณะทูตการค้าที่มาจากประเทศอังกฤษ ก็ไม่สามารถทำข้อ ตกลงอันใดได้

ท่าทีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แตกต่างไป อย่างสิ้นเชิงใน พ.ศ. ๒๓๙๘ พระองค์ทรงต้อนรับคณะทูต อังกฤษ ซึ่งมีเซอร์จอห์น บาวริง เป็นหัวหน้าคณะอย่างชื่นชม และไม่ช้าก็มีการเซ็นสัญญาพระราชไมตรีทางการทูตและการค้า ผลจากการเซ็นสัญญานี้มีอยู่เป็นอันมาก คือได้ยกเลิกกฎและ ภาษีต่าง ๆ สร้างระบบภาษีขึ้นใหม่ชัดเจนเรียบร้อยที่ได้ขาดไป การค้าขายกับประเทศอังกฤษได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ต่อมาก็มี การเซ็นสัญญาทางพระราชไมตรีแบบนี้กับประเทศอื่น ๆ อีก เมื่อธุรกิจเจริญขึ้น ความรุ่งเรืองมั่งคั่งก็ย่อมติดตามมาด้วย

ในเวลานั้น ทั้งชาวยุโรปและอเมริกัน ย่อมไม่เป็นสิ่งที่หาได้ยากในประเทศไทยดังแต่ก่อน เขาเหล่านั้นได้นำผลิตผลวิธีการและความคิดใหม่ ๆ เข้ามา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และชาวไทยบางท่านย่อมทราบว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เป็นทั้งสิ่งที่จำเป็นและมีประโยชน์ แต่ประชาชนส่วนใหญ่ก็คงเพิกเฉยหรือไม่ชอบ ชุมนางที่เคยมีอภิสิทธิ์ย่อมไม่พอใจประชาชนที่นิยมรักษาขนบประเพณีเดิมก็สงสัยว่าสิ่งใหม่ ๆ เหล่านี้จะทำอันตรายแก่สิ่งที่ตั้งงามในขนบประเพณีแบบเก่าหรือไม่ โดยปกติชาวไทยโดยทั่วไปไม่เกลียดชังชาวต่างประเทศ แต่กลับกระตือรือร้นอยากรู้อยากเห็น อย่างไรก็ตามก็ดีกว่าอยู่อย่างโดดเดี่ยวมาร่วมร้อยปียอมทำให้เขาต้องระมัดระวัง ในระยะนั้น อิทธิพลจากประเทศจีนมีอยู่อย่างมากมาย และสำหรับชาวยุโรปแล้วนอกจากหมอสอนศาสนา ก็มักมีแต่พวกนักผจญภัยที่ไม่มีระเบียบวินัยหรือผู้แสวงหาเมืองขึ้น สำหรับชาวไทยที่สุขภาพและอ่อนโยน พวกชาวต่างประเทศที่มีหนวดเครา ชอบแสดงอำนาจ เสียงหัวเราะและนุ่มนวล ก็มักเป็นตัวละครที่น่ารังเกียจ ความคิดเห็นใหม่ ๆ จึงเปรียบเสมือนว่ามากระทบกับกำแพงที่คงที่อย่างตื้อตึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชดำริว่าเป็นการดีที่พระองค์ทรงปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ทำอย่างไรพระองค์จึงจะทรงสามารถทำลายการต้านทานสิ่งใหม่ ๆ อย่างมั่นคงเช่นนี้ได้ แม้ว่าพระองค์จะ

ทรงผิดหวังหลายครั้ง แต่พระปณิธานของพระองค์ก็ไม่เคยเปลี่ยนแปลงและพระปรีชาสามารถของพระองค์ก็ไม่เคยเสื่อมถอย ประกาศของพระองค์แสดงให้เห็นวิปถิฎฐูปอย่างน่าสนใจ ประกาศแต่ละฉบับตั้งต้นอย่างโอ้อ่า มีพระนามเต็มของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และคำที่ว่า “มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงหน้าเกล้าฯ สั่งว่า” จากนั้นจึงมาถึงคำนำที่เกือบเป็นเรื่องราวสนทนากัน เล่าถึงเรื่องราวและเหตุที่ทำให้ต้องทรงออกประกาศ คำนำนี้มีก็มีข้อความที่เย้ยหยันอย่างเบา ๆ รวมอยู่ด้วย ต่อจากนั้นจึงมาถึงตัวประกาศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสนพระทัยในวิถีชีวิตของชาวไทยทุกชนิด ยากที่จะมีกิจกรรมอันใดที่พระองค์ไม่ได้เคยทรงชมเชยหรือติเตียน “พระบัณฑูรสุรสิงหนาท” มีอยู่แก่เรื่องราวที่สามัญที่สุด เป็นต้นว่ามีประกาศแนะนำเรื่องการก่อเตาให้ถูกต้อง ประกาศทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ จนกระทั่งประกาศแนะนำให้เรียกชื่อสิ่งปรุงอาหารบางชนิดให้ถูกต้องตามหลักภาษาศาสตร์ แต่เมื่อ “เจ้าชีวิต” ทรงทราบว่าย้ายคำที่ประกาศให้ใช้นี้ราษฎรไม่นิยม ก็ทรงออกประกาศอีกฉบับหนึ่งยกเลิกประกาศฉบับก่อน

ประกาศส่วนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

เกี่ยวกับเรื่องสำคัญ เป็นต้นว่า ประกาศฉบับหนึ่งก็แสดงถึงพระปณิธานของพระองค์ที่จะไม่เก็บพระองค์จากประชาชน โดยกล่าวว่า “บัดนี้พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคและทางชลมารค กรมเมืองและนายอำเภอพวกหนึ่ง กองจุกช่องล้อมวง ม้านำริ้วและตำรวจและเรือประตุน้ำประตูล้างเรือตั้งเคยไล่คนเสียมิให้อยู่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วให้ชาวบ้านปิดประตูโรงประตुर้านประตุน้ำถึงเสียหมดก็มีได้เป็นการที่จะป้องกันอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ไม่เห็นเป็นคุณเลย เห็นเป็นโทษเป็นหลายประการ คือมิได้ทอดพระเนตรเห็นราษฎรที่เคยเฝ้าแลทรงรู้จักมาแต่ก่อน ประการหนึ่งปิดประตูโรงประตुर้านประตุน้ำถึงไว้ก็จะเป็นที่คนแอบแฝงคนที่แอบแฝงอยู่ในโรงร้านในหน้าถึงนั้น จะเป็นคนดีหรือคนเสียจจริตประการใดก็ไม่รู้

จึงโปรดให้มีประกาศห้ามว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคทางชลมารคก็อย่าให้กรมเมืองนายอำเภอ และกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวงไล่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย และอย่าให้ปิดประตูบ้านและประตูโรงประตुर้านประตุน้ำประตุน้ำประตุน้ำถึงเสียตั้งแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเรือน

ออกมาคอยเฝ้ารับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น
ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้างตามสมควรให้ได้ความ
ยินดี”

ตามประเพณี มีกลองใหญ่ตั้งอยู่หน้าประตูพระบรม-
มหาราชวังและเมื่อผู้ใดมีทุกข์ร้อนต้องการถวายฎีกาก็อาจ
ตีกลองนี้เพื่อทูลร้องทุกข์ แต่กลองนี้ก็ไม่มีผู้ใช้มานานแล้ว
เพราะไม่มีผู้ใดกล้าที่จะรบกวน “พระยุคลบาท” พระบาท-
สมเด็จพะจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฟื้นฟู
ประเพณีเก่า แต่ราษฎรก็ยังขาดอยู่ พระองค์จึงทรงกำหนด
ที่จะเสด็จออกมาจากพระราชวังเป็นครั้งคราว และทรงรับฎีกา
จากประชาชนด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงทราบดีว่าจักรกล
ทั้งในด้านการปกครองและการศาลของประเทศกำลังทรุดโทรม
และย่อมมีผู้นำไปใช้ในทางที่ผิดเป็นจำนวนมาก แม้แต่ใน
กรุงเทพฯ เองข้าราชการผู้น้อยก็มักทุจริต และในถิ่นที่อยู่ห่าง
ไกลออกไป บรรดาเจ้าประเทศราชก็ปกครองโดยไม่ฟังเสียงผู้ใด
พระองค์ไม่ทรงสามารถปฏิรูปการปกครองได้ในทันทีทันควัน
แต่พระองค์ก็ค่อย ๆ ทำลายอภิสิทธิ์ของพวกเขาขุนนางที่มีอยู่
เหนือกฎหมาย ทรงตระเตรียมการปรับปรุงประเทศไปสู่แผนใหม่
ซึ่งต้องดำเนินการไปที่ละขั้น ในระยะนั้น พระองค์ก็ทรง
สนับสนุนประชาราษฎรของพระองค์ตามกรณีที่เหมาะสม ให้

กระทำผิดจากวิธีที่เคยทำมาแต่เก่าก่อน คือกราบทูลโดยตรงถึงพระองค์ได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสนับสนุนหลักการประนีประนอมในระบบทางด้านการปกครอง แต่ก่อนพระราชาทรงแต่งตั้งผู้พิพากษาตามอำเภอพระทัย แต่ปัจจุบันผู้พิพากษาบางคนจะได้รับการเลือกตั้ง การเลือกตั้งเช่นนี้ย่อมไม่อาจมาจากประชาชน (ซึ่งไม่อาจทำได้ในขณะนั้น เพราะยังไม่มีสิ่งที่เรียกกันว่า “การศึกษาสาธารณะ”) แต่มาจากบรรดาเจ้านายและขุนนาง ณ ที่นี้ก็มีประกาศของพระองค์เกี่ยวกับกฎแห่งการเลือกตั้งว่า “มิได้บังคับว่าให้เลือกเอาแต่ข้าราชการในพระบรมมหาราชวังแลพระบรมราชวัง ถึงข้าเจ้าว่าข้าราชการ ถ้าเห็นว่ามีสติปัญญาควรจะเป็นผู้ตัดสินความโดยสัตย์โดยธรรม ตามพระราชกำหนดกฎหมายให้สิ้นสงสัยชอบใจแก่คนทั้งปวงได้ ก็ให้เขียนชื่อส่งมอบให้อำลักษณ์ผู้เอาโครงจดหมายไปถามหาหรือพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ให้เขียนถวายเข้ามาองค์ละฉบับทุก ๆ องค์ ข้าราชการก็ให้เขียนเข้ามาถวายคนละฉบับ ๆ จงทุก ๆ คน โปรดเกล้าฯ ว่า อย่าให้รังเกียจสงสัยว่าจะทรงล่อลวงลื้อเลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย อย่าให้คิดวนเวียนรั้งรอว่า เมื่อจะเลือกผู้นั้น ๆ เข้าไปตามใจตัวจะไม่ถูกพระกระแสตอกกระมังก็ดี และจะเลือกเข้าไปแล้วจะไม่ได้เป็นดังว่าเข้าไป จะต้องอายเขาตอก

กระมังก็ดีเช่นนี้ ก็อย่างเก่า ๆ อย่างนี้ขอเสียเถิด นิสัยใจคนต่าง ๆ กัน ก็ถึงจะเลือกชอบใจต่าง ๆ บัดนี้จะต้องพระราชประสงค์ก็ตั้งตามใจคนทั้งหลายเป็นอันมาก เลือกชอบใจท่านผู้ใดมากด้วยกัน ก็จะทำให้ผู้นั้นเป็นที่พระมหाराชครูทั้งสองนั้น”

มีประกาศหลายฉบับเกี่ยวกับทาส ฉบับหนึ่งกำหนดเงื่อนไขที่อาจขายผู้ต้องพึ่งพาลงเป็นทาส อีกฉบับหนึ่งยกเลิกช่องโหว่ในกฎหมายที่บ่งไว้ว่าเจ้าของทาสต้องยอมรับเงินค่าไถ่ตัว ถ้าทาสสามารถหามาได้ สิ่งนี้เป็นการคุ้มครองที่สำคัญ เพราะเหตุว่าถ้าทาสไม่พอใจในนายของตน ก็อาจหนีขโมยเงินค่าไถ่ตัวมาจากบุคคลอื่น และไปอยู่กับบุคคลนั้นแทน ทาสในประเทศไทยจึงไม่มีสถานะร้ายแรงดังในประเทศอื่น เซอร์จอห์น บาวริง ได้เขียนไว้ว่า “ข้าพเจ้าได้เห็นการประพาดตัวอย่างรุนแรงแก่ทาสบ้าง ๒-๓ ครั้ง แต่โดยทั่วไปพวกทาสก็รื่นเริงร้องเพลงและเล่นหัวกันในขณะที่ทำงานต่าง ๆ” ท่านกล่าวถึงข้อความที่สหายชาวยุโรปผู้อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ได้กล่าวแก่ท่านว่า “ในครอบครัวเล็ก ๆ ทาสก็ได้รับการเลี้ยงดูดั่งกับลูกหลานของผู้เป็นนาย เมื่อจะทำอะไรก็ปรึกษาหารือกัน และทาสแต่ละคนก็คิดว่าเมื่อนายของเขาจะร่ำรวย เขาก็ร่ำรวยด้วย ทาสเองก็ซื่อสัตย์และเมื่อนายยากจนลง ก็จะขอทานหรือขโมยมาเพื่อนาย ตราบใดที่นายยังรักษาเขาไว้ เขาก็จะยอมทนทุกข์ลำบากทุกอย่าง

ภาพวาดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในหนังสือ

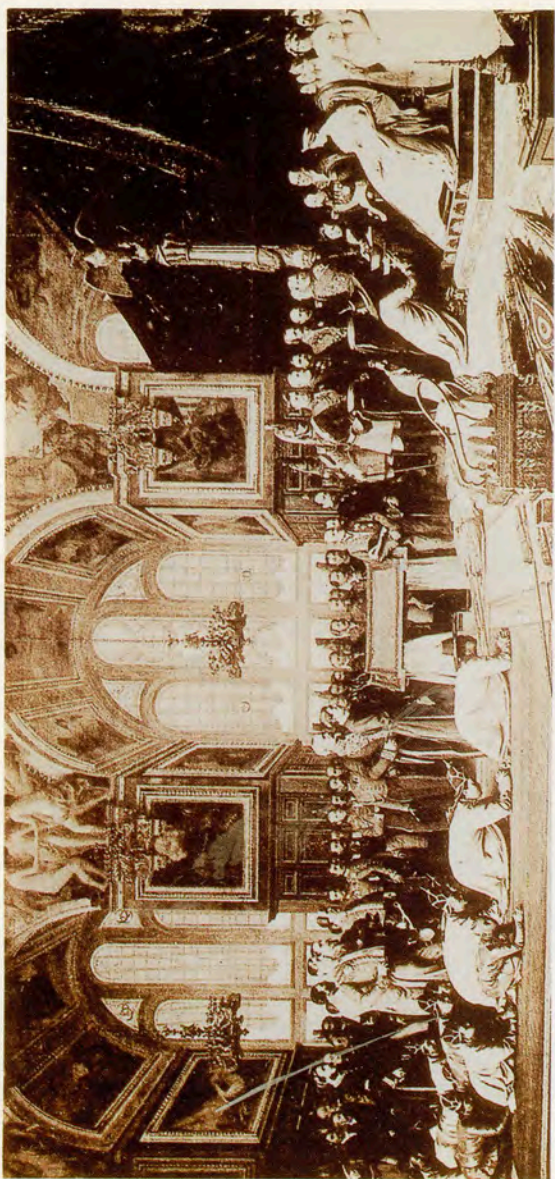
The English Governess at the Siamese Court ของ Anna Leonowens

ภาพวาดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ในหนังสือ *Travels In The Central Parts of Indo-China (Siam), Cambodia, And Laos* ของ M. Henri Mouhot

ภาพวาดเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๔ แต่งกายแบบยุโรป พิมพ์ในหนังสือ ของ M. Henri Mouhot เสมอเดียวกัน

ราชทูตในรัชกาลที่ ๔ เฝ้าถวายพระพรราชสกลัน และราชบรรณนาการ
แด่พระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ แห่งประเทศฝรั่งเศส

เครื่องราชบรรณาการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศส

ภาพวาดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องอย่างฮ่องเต้ของจีน

ท่านยากที่จะเห็นความผูกพันเช่นนี้ระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง
ในประเทศอังกฤษ”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชหฤทัย
กว้างขวางในกิจการศาสนาเช่นเดียวกัน ประกาศของพระองค์
ฉบับหนึ่งกล่าวถึง “ว่าธรรมเนียมผู้ครองแผ่นดินที่เป็นยุติธรรม
มิได้ห้ามราษฎรทั้งปวงในการถือศาสนาเป็นที่พึงของตัว ๆ ใน
เวลาที่สุด แลกเปลี่ยนหน้าทรงอนุญาตให้คนถือศาสนาตาม
อัธยาศัย “เนื่องจาก” ด้วยว่าการถือศาสนาบางสิ่งก็ถูกต้องกัน”
ดังนั้น จึงเป็นการเหมาะสมที่แต่ละคนจะอนุญาตให้บุคคล
อื่น ๆ ประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ตั้งตามทางของเขา การกำจัด
คนในศาสนาอื่นเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีในพุทธศาสนา ดังนั้น
ประกาศฉบับนี้จึงสอดคล้องกับประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ชาว
ไทยมักบอกแก่หมอสอนศาสนาว่า “ศาสนาทุกศาสนาย่อมมีความดี
ทุกศาสนาก็คือหนทางต่าง ๆ กัน ที่มุ่งไปยังจุดหมายปลายทาง
เดียวกัน” และชาวไทยก็หมายความว่าเช่นนี้จริง ๆ แต่พวกหมอสอน
ศาสนามักเข้าใจไปเสียว่าเป็นคำแก้ตัวของคนอ่อนแอ ผู้ไม่
อาจแลเห็นประโยชน์ของศาสนาคริสเตียนได้

ไม่ว่าจะทรงมีความคิดเห็นเช่นไร พระราชาผู้ทรงนับถือ
พุทธศาสนาย่อมต้องป้องกันศาสนาต่าง ๆ ทั้งหมดที่ปฏิบัติอยู่
ในราชอาณาจักรของพระองค์ ตราบเท่าที่ผู้ปฏิบัตินั้น เคารพ

กฎหมายของบ้านเมือง พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย ทรง
 เคารพยกย่องสิทธิในการนับถือศาสนาอยู่เสมอ นอกจากนี้
 พระองค์ยังมักทรงกระทำไปยิ่งกว่านั้น คือมักพระราชทานที่ดิน
 และวัตถุในการก่อสร้าง สำหรับสร้างสุเหร่าในศาสนาอิสลาม
 และวิหารในศาสนาคริสต์یانด้วย ในระยะยุ่งยากราวกลาง
 พุทธศตวรรษที่ ๒๓ พวกหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสถูกจำกัด
 ชั่วระยะเวลาอันสั้น แต่สิ่งนั้นก็เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะหมอเหล่านั้น
 นับถือศาสนาคริสต์یان แต่เป็นเพราะความเชื่อว่าเขากำลัง
 ละเมิดกฎหมายของประเทศหรือช่วยผู้อื่นกระทำเช่นนั้น
 และด้วยเหตุเช่นนี้จึงมีกฎหมายกำหนดกิจกรรมของหมอสอนศาสนา
 ชาวฝรั่งเศสเป็นครั้งเป็นคราวตลอดระยะเวลา ๑๕๐ ปีต่อมา
 ตลอดระยะเวลานั้นชาวโปรตุเกสที่นับถือศาสนาคริสต์یانนิกาย
 คาโธลิกอย่างไม่ค่อยเคร่งครัดนัก ก็ไม่ถูกจำกัดเลย ชาว
 เวียดนามที่นับถือศาสนานิกายคาโธลิกเป็นจำนวนมากมาย
 และหลบหนีมาจากการถูกข่มเหงทางศาสนาในประเทศของตนเอง
 ก็อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้อย่างสะดวก และสามารถ
 ตั้งหลักแหล่งตลอดจนประกอบกิจในศาสนาของตนอย่างเป็นสุข
 เซอร์จอห์น บาวริง กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าฯ ทรงมีพระทัยกว้างขวางจนได้พระราชทานเชลยศึก
 ๓,๐๐๐ คน แก่พวกหมอสอนศาสนานิกายคาโธลิก และรับสั่ง

ว่า “ท่านอาจทำให้พวกเหล่านั้นนับถือศาสนาคริสต์ียนได้” หลังจากพระองค์เสด็จขึ้นเสวยราชย์เพียงเล็กน้อย พระองค์ก็ทรงทำให้สังฆราชปลลแก้วส์แปลกใจโดยมีรับสั่งให้ท่านสังฆราชเข้าเฝ้าในที่รโหฐาน และมีพระราชดำรัสว่า “ถ้าท่านสามารถทำให้บุคคลจำนวนหนึ่งเข้ารับได้ ณ ที่ใด จงบอกให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าจะให้เขาเหล่านั้นมีผู้ปกครองที่นับถือศาสนาคริสต์ียนเพื่อเขาจะได้ไม่ถูกรบกวนจากเจ้าหน้าที่ไทย” ในขณะนั้น ท่านสังฆราชกำลังเตรียมจะเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็โปรดฯ พระราชทานเงินช่วยค่าเดินทางด้วย อย่างไรก็ตามท่านสังฆราชปลลแก้วส์ แม้ว่าจะพยายามอย่างเฉลียวฉลาดและกระตือรือร้นเพียงใด รวมทั้งได้รับพระราชานุญาตด้วย แต่ก็ไม่สามารถเผยแพร่ศาสนาคาทอลิกได้มาก จำนวนผู้ที่นับถือศาสนาคาทอลิกทั้งหมดในประเทศไทยมีมากกว่า ๗,๐๐๐ เพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้เปลี่ยนศาสนา แต่สืบเชื้อสายลงมาจากผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ียนชาวญวนและชาวโปรตุเกส

พวกหมอสอนศาสนาในกายโปรเตสแตนต์ ยังทำงานได้น้อยกว่านี้ คือมีคนเข้ารับน้อยกว่า ๑๐๐ คน และส่วนใหญ่ก็เป็นชาวจีนที่ทำงานให้แก่หมอสอนศาสนาเหล่านั้น พวกหมอสอนศาสนาในกายโปรเตสแตนต์เสียเปรียบเพราะว่าเพิ่งเข้ามา

พวกคาโธลิกก็รังเกียจพวกโปรเตสแตนต์ และพวกโปรเตสแตนต์เองก็แบ่งออกเป็น ๓ นิกาย ไม่ช้าพวกโปรเตสแตนต์ก็เรียนรู้ถึงสิ่งที่พวกคาโธลิกได้ทราบมาแต่ก่อนนานแล้ว คือการพูดติเตียนพุทธศาสนานั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดเลย ช่วงระยะเวลาหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่โปรดพวกโปรเตสแตนต์ เพราะทรงคิดว่าหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ผู้หนึ่ง เป็นผู้ส่งข่าวที่ไม่เคารพต่อพระองค์ไปลงตีพิมพ์ที่เกาะสิงคโปร์ และโปรดฯ ให้วางกฎลงโทษหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนต์อย่างเบา ๆ แต่ไม่ช้าก็ทรงคืนดีกับหมอสอนศาสนาเหล่านี้ พระองค์ประทานที่ดินให้เขาสร้างวิหาร และเมื่อพระอาจารย์เก่าของพระองค์ คือ ดร. แคลเวลล์ ถึงแก่กรรม พระองค์ก็ทรงสร้างหลักศิลาประกอบหลุมฝังศพอย่างงดงาม พระราชทานภายในป่าช้านิกายโปรเตสแตนต์ หมอสอนศาสนาผู้หนึ่งได้เขียนไว้ว่า ภายในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ประเทศไทย “มีรัฐบาลที่อะลุ่มอล่วยต่อศาสนาอื่นที่ดีที่สุดในโลกนี้”

แม้ว่าพวกหมอสอนศาสนานิกายคาโธลิก และโปรเตสแตนต์จะทำงานไม่ใคร่ได้ผลในการเกลี้ยกล่อมคนให้มาเข้ารีต แต่เขาก็ก็นำประโยชน์ในด้านอื่น ๆ เป็นอันมาก เป็นต้นว่าการแต่งพจนานุกรมตีพิมพ์หนังสือในภาษาไทย สร้างโรงเรียนและโรงพยาบาล สนับสนุนการศึกษาทางด้านการ

แพทย์และวิทยาศาสตร์ สิ่งเหล่านี้เป็นผลงานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงชื่นชมอย่างที่สุด

พระองค์ทรงมีพระหทัยกว้างขวางและมักทรงสนับสนุนแก่ศาสนาอื่น ๆ ในพระราชอาณาจักรเช่นเดียวกัน พระองค์ทรงมีประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามอยู่เป็นจำนวนมากในจังหวัดต่าง ๆ ในแหลมมลายูและรอบ ๆ กรุงเทพฯ ทรงมีประชาชนเชื้อสายอินเดียเป็นจำนวนมาก บางคนก็นับถือศาสนาอิสลาม บางคนก็นับถือศาสนาพราหมณ์ ชาวจีนซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่และมีจำนวนมากที่สุดก็นับถือศาสนาที่ผสมกันหรือไม่นับถือศาสนาใดเลย ชาวจีนส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายานแต่เพียงในนาม การเคารพบูชาบรรพบุรุษและเวทมนต์คาถาก็ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวจีนที่ไม่นับถือนิกายคาโรลิกก็นับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสนพระทัยในชาวจีนเป็นพิเศษ มักทรงสนทนากับพระญวนและเชื้อเชิญให้ท่านเหล่านี้เข้ามาร่วมในการพระราชพิธีต่าง ๆ

สำหรับบรรดาพราหมณ์ในราชสำนัก กิจพิธีทางศาสนาของท่านเหล่านี้ก็ไม่มี ความหมายอย่างแท้จริงอะไรอีกแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสนับสนุนกิจพิธีเหล่านี้ต่อไป และยังทรงยึดถือในความสำคัญของกิจพิธีอันโอ้อ่า

เหล่านี้ ที่ได้รับมาจากชนบประเพณีของขอม แต่ความจริง
พระองค์คงทรงนิยมประเพณีที่ง่ายกว่าของชนชาวไทย
ประเพณีเช่นนี้มีปรากฏอยู่อย่างบริสุทธิในศิลาจารึกของพ่อขุน
รามคำแหง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงค้นพบ
ศิลาจารึกหลักนี้ในซากเมืองสุโขทัย หลายปีมาแล้ว ได้ทรง
พยายามอ่านจารึกหลักนี้ จนทรงทราบความซึ่งพระมหากษัตริย์
ไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ทรงกล่าวไว้ในภาษาไทยอย่างง่าย ๆ
ว่า

“เมื่อชั่วพ่อกู กูบ้าเรอแก่พ่อกู กูบ้าเรอแก่แม่กู...พ่อกู
ตายยังพีกู กูพร้าบ้าเรอแก่พีกู ดั่งบ้าเรอแก่พ่อกู พีกูตาย จึงได้
เมืองแก่กูทั้งกลม

เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา
ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า
ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจัก
ใคร่ค้าเงินค้าทองคำ... ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุนมิแลผิดเมฆแสกวางกัน
สวนดูแท้แล้จึงแล่งความแก่ข้าด้วยชื่อ...ได้ข้าเลือกข้าเลือกหัวฟุง
หัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี

ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หัน ไพร่ฟ้าหน้าปก
กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจัก
กล่าวถึงเจ้าถึงขุนบไว้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุน-

รามคำแหงเจ้าเมืองได้ยื่นเรียก เมื่อถามสวนความแก่มั่นด้วยชื่อ
ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม...พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้
ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยบ่วยท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย
ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผุ่งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา”

เราอาจคาดคะเนได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
คงทรงระลึกถึงข้อความในศิลาจารึกนี้อยู่เสมอ เพื่อเป็นแบบ
ฉบับที่พระองค์จะดำเนินตาม เป็นการบังเอิญอย่างแปลก
ประหลาดที่ว่าทั้งพ่อขุนรามคำแหงและพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าฯ ต้องทรงรอให้พระเชษฐาสวรรคตไปเสียก่อน จึงจะ
ได้ครองราชสมบัติของพระบิดา อย่างไรก็ดี ทั้งสองพระองค์
ก็ได้ทรงปฏิบัติต่อพระเชษฐาด้วยความจงรักภักดี แม้ว่าในสมัย
ปัจจุบัน เราไม่อาจยกเลิกภาษีอากรทั้งหมดได้ แต่พระบาท-
สมเด็จฯ พระจอมเกล้าฯ ก็ทรงเปลี่ยนแปลงระบบภาษี และทำให้
ประชาชนทั่วไปต้องเสียภาษีน้อยลง พระองค์ทรงลดกฎทางการ
ค้าขายให้น้อยลงเท่าที่สามารถจะทรงกระทำได้ และแทนที่จะ
ทรงฆ่าหรือเขียนตีเชลยศึก ก็โปรดฯ ยกพวกเหล่านี้ให้แก้หม้อ
สอนศาสนานิกายคาทอลิก พระองค์พยายามที่จะปฏิรูประบบ
การศาล เมื่อพระองค์ทรงทราบว่า ประชาชนของพระองค์
ไม่กล้าที่จะติกลงวินิจฉัยเกรี ซึ่งใช้แทน “กระดิ่ง” หน้า
พระราชวัง พระองค์ก็ทรงกำหนดเวลาโดยเฉพาะขึ้นเพื่อจะ
เสด็จออกรับฎีกาจากราชฎาร

ข้อความอีกตอนหนึ่งในศิลาจารึกกล่าวว่า บางวันพระภิกษุชั้นอาวุโส “ขึ้นนั่งเหนือชะดาร์นี้สวดธรรมแก่อุบาสกผู้ช่วยจำศีล” ชะดาร์นี้ก็คือพระแท่นมนั่งคศิลา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงค้นพบพร้อมกับศิลาจารึก เมื่อยังทรงผนวชอยู่ และพระองค์คงทรงนึกถึงบทความตอนนีเมื่อพระองค์ขึ้นประทับบนพระแท่นมนั่งคศิลา ณ วัดสมอราย สวดพระธรรมแก่หมู่อุบาสกอุบาสิกา

ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง หลังจากพรรณาถึงเมืองสุโขทัยแล้วก็กล่าวว่า “เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอรัญญิกพ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถร สังฆราช ปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรย” ณ ที่นี้เราไม่ควรจะเปรียบเทียบให้มากเกินไปนัก เพราะเหตุว่าวัดสมอรายก็ไม่ใช่วัดที่เป็นศูนย์กลางทางด้านการศึกษา และวัดบวรนิเวศก็เป็นวัดของพระสงฆ์คามวาสี อย่างไรก็ตามก็ดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ก็ได้ถวายวัดบวรนิเวศแด่พระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎผู้ “เรียนจบปิฎกไตรย”

ต่อมาศิลาจารึกก็บ่งว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงตั้งตัวหนังสือไทยขึ้นโดยกล่าวว่า “เมื่อก่อนลายสือไทยนี้ไม่มี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม (พ.ศ. ๑๘๒๖) พ่อขุนรามคำแหงหาใคร่ใจในใจใส่ใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้มันใส่ไว้” สมเด็จ-

ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นพบ
เมื่อครั้งทรงผนวช

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จออก ณ พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ปราสาท

เจ้าฟ้ามงกุฎเองก็ได้ทรงตั้งอักษรอริยกิจขึ้นเพื่อใช้เขียนภาษาบาลี และทรงตั้งโรงพิมพ์สำหรับพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาขึ้น เป็นแห่งแรก

ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมีข้อความที่เพิ่มเติมขึ้น ในตอนท้ายกล่าวว่า “พ่อขุนพระรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็น พระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลาย ให้รู้บุญรู้ธรรมแก่แต่คนอันมีในเมืองไทย ด้วยรู้ด้วยหลง ด้วยแกล้วด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หาคนจักเสมอมิได้” เราอาจสงสัยได้หรือ ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะไม่ ทรงนำข้อความเหล่านี้มาเป็นเรื่องบันดาลพระทัย

นักประวัติศาสตร์และโบราณคดี ย่อมต้องระลึก ถึงพระคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ด้วยพระองค์ ทรงยอมรับอย่างเสียพระทัยกับเซอร์จอห์น บาวริง ว่า “ประวัติศาสตร์สมัยโบราณของประเทศไทยยังค่อนข้าง มีดมนและเต็มไปด้วยนิยายอันเหลือเชื่อต่าง ๆ” แต่พระองค์ก็ ไม่ทรงยอมให้เป็นดังนั้นตลอดไป ความยากลำบากย่อมมีอยู่ มากเพราะว่าสรรพตำราเก่าต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็ถูกเผาไปเสีย พร้อมกับกรุงศรีอยุธยา บุคคลที่ได้รับมอบหมายให้พยายาม สร้างประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมาใหม่จากความทรงจำและเอกสาร ต่าง ๆ ที่ยังคงเหลืออยู่ ก็ไม่มีความสามารถพอ เขามักไม่

เอาใจใส่ต่อคักราชอันแน่นอน หรือใช้สามัญสำนึก นอกจากนั้น สิ่งที่น่าที่ร้ายที่สุดก็คือเขามักโยนเอกสารเก่า ๆ ทิ้งไปหลังจากที่ได้ตรวจดูแล้วว่าได้ข้อความอะไรบ้างจากเอกสารเหล่านั้น สิ่งที่น่าที่ท่านเหล่านี้รวบรวมขึ้นนั้นก็มักเป็นการผสมกันระหว่างเรื่องจริงและนิยาย แต่ถึงกระนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงคิดว่าสมควรที่จะค้นหาความจริงในเอกสารเหล่านี้ สมควรที่จะวินิจฉัยและเปรียบเทียบหลักฐานทั้งหมดที่มีอยู่ ประวัติศาสตร์ควรที่จะได้รับการสังคายนาเช่นเดียวกับพระไตรปิฎกดังที่เคยกระทำกันมาแล้วจึงปรากฏว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทความวินิจฉัยประวัติศาสตร์หลายเรื่องและบางเรื่องก็มีตีพิมพ์อยู่ในหนังสือของเซอร์จอห์น บาวริง ตั้งแต่สมัยนั้น เป็นต้นมาเราก็ได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ตอนต้นของไทยเพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมาก แม้ว่าบางครั้งพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะใช้ไม่ได้ในปัจจุบัน แต่ถึงกระนั้น พระราชวินิจฉัยเหล่านี้ก็เต็มไปด้วยความเฉลียวฉลาดและมุ่งตรงไปยังผลอย่างแน่ชัด ถ้าพระองค์ไม่ได้ทรงเริ่มต้นไว้ก่อน เราก็คงจะไม่สามารถทราบได้ดีถึงเท่าในขณะนี้

เซอร์จอห์น บาวริง เคยได้เห็นหอพระสมุด และการเริ่มต้นจัดพิพิธภัณฑสถานของพระองค์ ท่านได้เขียนว่า “มีเครื่องประดับทุกชนิด หลายชนิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นต้นว่า

นอแตรรูปร่างแปลกประหลาด และงาช้าง ประติมากรรมหลาย
ชิ้นจากทวีปยุโรป แจกกันกระเบื้องถ้วยจากประเทศจีน เครื่อง
ทรงสมัยโบราณของพระมหากษัตริย์ที่ล่องลับไปแล้ว งาช้างและ
ไม้จำหลักอย่างงดงาม เครื่องประดับทองและเงินพร้อมด้วย
เครื่องเพชรนิลจินดาเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปหลายองค์
และองค์หนึ่งก็ว่าเป็นทองแท้ทั้งองค์” ต่อมาอีก ๒-๓ ปี สิ่งของ
เหล่านี้ก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
ต้องทรงสร้างอาคารเป็นพิเศษสำหรับจัดตั้งขึ้นในพระบรม-
มหาราชวัง เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว สิ่งของเหล่านี้ก็
กลายมาเป็นสมบัติของชาติ และเป็นศูนย์กลางของพิพิธภัณฑ์นา-
สถานแห่งชาติซึ่งปัจจุบันนี้ ได้จัดตั้งอยู่ในพระบรมราชวังอัน
สง่างาม

ในระหว่างที่เสด็จจรดงค์เมื่อยังดำรงภิกษุภาวะอยู่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงพิจารณาซากเมืองสุโขทัย
ทอดพระเนตรศาสนสถานอันใหญ่โตเร้นลับเหล่านั้นที่ปรัก
หักพังอยู่ในป่าต่าง ๆ ด้วยความเศร้าพระทัย โบราณสถาน
เหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นแบบขอมหรือไทยย่อมมีความหมายต่อ
พระองค์และประชาชนของพระองค์ ถ้าสามารถทราบความ
หมายรู้เรื่องได้ พระองค์จึงได้ทรงเชื้อเชิญให้นักโบราณคดีชาว
ฝรั่งเศสเข้ามาศึกษาซากโบราณสถานเหล่านี้ เพื่อเปิดเผยความ

ลับในอดีตด้วยการใช้เทคนิคแบบใหม่ สิ่งนี้นับว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีและจะมีผลยิ่งขึ้นในรัชกาลต่อ ๆ มา

ในบริเวณพระบรมมหาราชวัง ณ กรุงเทพฯ ใกล้กับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ยังมีรูปจำลองปราสาทนครวัดขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดมหึมาที่มีชื่อเสียงในประเทศกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็โปรดฯ ให้สร้างรูปจำลองนี้ขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๐๕

ขณะเดียวกับที่ทรงกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อรักษาขนบประเพณีในอดีต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงสนับสนุนอย่างแข็งขันต่อวัฒนธรรมในสมัยปัจจุบัน พระองค์ทรงมีรสนิยมอันดีเลิศในทางด้านวรรณคดีและศิลปะ เมื่อทรงพระเยาว์ เคยประทับที่พระบาทของสมเด็จพระบรมชนกนาถซึ่งเป็นยอดกวี ฟังพระราชดำรัสเกี่ยวกับบทประพันธ์ของพระองค์หรือมิฉะนั้นก็ตามเสด็จพระราชดำเนินไปทรงตรวจตราจิตรกรรมฝาผนังในวัดหรือในพระราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสามารถพระราชนิพนธ์คาถาภาษาบาลีที่เป็นแบบวรรณคดีอย่างแท้จริง ตลอดจนบทกวีนิพนธ์ที่ใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตได้อย่างไพเราะยิ่ง แต่พระองค์ทรงทราบว่าสิ่งเหล่านี้มีประโยชน์น้อยต่อประชาชนโดยทั่วไป ด้วยเหตุนี้จึงมักทรงเขียนเป็นภาษาไทยอย่างชัดเจนและสามัญ นอกจากนี้ยัง

ทรงตระหนักด้วยว่าจิตรกรรมและประติมากรรม ไม่สมควร
 สร้างขึ้นสำหรับความเพลิดเพลินของบุคคลเพียง ๒-๓ คน
 เท่านั้น แต่ควรใช้เพื่อสั่งสอนประชาชนพลเมือง ชีวิตทางสังคม
 ของประชาชนมีศูนย์กลางอยู่ในเขตวัด ณ ที่นั้นมีพิธีและ
 งานต่าง ๆ ซึ่งประชาชนอาจผสมความสนุกสนานรื่นเริงเข้ากับ
 การทำบุญ พระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ได้ทรงสนับสนุนการ
 ใช้วัดเพื่อการศึกษา แม้ว่าหนังสือจะมีอยู่น้อย แต่จิตรกรรม
 ฝาผนังก็อาจใช้สอนได้ทั้งเรื่องราวของชาวบ้านและทางศาสนา
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ ก็มี
 พระบรมราชโองการให้ช่างทำวัดโพธิ์ให้เป็นเสมือนสารานุกรมที่
 สร้างด้วยศิลาและรูปภาพ ทั้งนี้ก็เพื่อสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ที่
 เคยเล่าเรียนกันมา คือโหราศาสตร์และภูมิศาสตร์ เชื้อชาติของ
 มนุษย์ และยักษ์ วิชาทหาร ดาราศาสตร์ สมุนไพร และตำรา
 หมอนวดแบบโยคะ แต่เมื่อมีความคิดทางวิทยาศาสตร์ใหม่ ๆ
 มาจากทางทิศตะวันตก วิชานี้ก็ล้าสมัยไป สมควรที่จะ
 รักษาไว้เพื่อเหตุผลทางด้านประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ก็ไม่ควรใช้
 สอนอย่างจริงจังต่อไป ด้วยเหตุนี้วัดบวรนิเวศ จึงเป็นวัดที่
 ถูกต้องตามสมัยยิ่งกว่า บนผนังในวัดนี้ **ขรัวอินโผ่ง**ช่างเขียนใน
 สมัยนั้นก็วาดรูปเรือกลไฟ รถไฟ และภาพต่าง ๆ จากต่าง
 ประเทศในสมัยนั้น เป็นต้นว่า **ภาพภูเขาเวอร์นอน** (Mount

Vernon) ในสหรัฐอเมริกา และภาพเดอร์บี้ (Derby) ในประเทศอังกฤษ ทั้งหมดนี้ดูคล้ายกับว่าลอกแบบมาจากภาพพิมพ์ของอัลเกน (Alken) คือ ศิลปินชาวอังกฤษในพุทธศตวรรษที่ ๒๔

งานรุ่นแรก ๆ ของชรัวอินโขงวาดขึ้นตามประเพณีของจิตรกรรมไทยสมัยโบราณ คือมีรูปบุคคลที่มีชีวิตจิตใจแต่ไม่เหมือนจริง วาดขึ้นอย่างละเอียด รูปเหล่านี้วาดขึ้นหน้าภาพภูมิประเทศชนิดที่ทำให้เห็นกริยาท่าทางอย่างชัดเจน มากกว่าที่จะให้กลืนไปกับภาพภูมิประเทศนั้นและไม่เคารพต่อกฎแห่งทัศนียวิสัย (perspective) จากภาพเขียนและภาพพิมพ์ของยุโรปที่เขาได้เห็น ชรัวอินโขงก็เริ่มศึกษาถึงกฎแห่งทัศนียวิสัย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลแห่งการแลเงา งานของท่านที่วัดบวรนิเวศแสดง ถึงความลึกลับของสิ่งเหล่านี้ ท่านต้องลอกแบบมากกว่าที่จะใช้ความพิจารณาจากของจริง ทั้งนี้เพราะท่านไม่เคยไปต่างประเทศ และประเพณีที่ดีที่สุดในศิลปะไทยก็คือ การขยายภาพออกจากของเดิมที่เล็กกว่า โดยใช้ความคิดอ่านที่เฉลียวฉลาดต่อเติมสิ่งที่ขาดหายไปเอาเอง งานชิ้นเอกของชรัวอินโขง ก็คือภาพแสดงถึงประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา วาดขึ้นบนผนังชั้นในของหอราชกรมานุสรณ์ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ ที่นี้ท่านวาดภาพเกี่ยวกับประชาชนไทยในภูมิ-

ประเทศไทย และแม้ว่าท่านจะวาดภาพเหล่านี้ขึ้นจากความทรงจำยิ่งกว่าจากชีวิตจริง ๆ ก็เป็นที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนว่าท่านได้ใช้ความสังเกตเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้อย่างแหลมคม โดยที่ไม่ได้เสียสละความชัดเจนของภาพตามประเพณีเดิม ท่านก็สามารถวางภาพบุคคลลงได้อย่างน่าดู ภายในภาพภูมิประเทศคือบุคคลที่อยู่ไกลก็แลเห็นได้ชัดเจนน้อยลง และภาพกลางคืนซึ่งมีไฟและไฟประกอบก็ขัดแย้งกับเงาสีดำลึกอย่างงดงาม การผสมกันระหว่างประเพณีเก่าและใหม่เช่นนี้ ก่อให้เกิดภาพที่งดงามอย่างน่าประหลาด ไม่เหมือนกับจิตรกรไทยรุ่นหลัง ๆ ชรัวินโชนังแสดงได้ทั้งประเพณีแบบเก่าและใหม่ที่ดียิ่งที่สุด ลักษณะความมุ่งหมายในการวาดภาพของท่านก็เหมือนกับลักษณะความมุ่งหมายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในการปกครองประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเป็นนักก่อสร้างที่สำคัญ พระองค์โปรดดัดแปลงสถาปัตยกรรมแบบยุโรปให้เข้ากับความต้องการของชาวไทย ที่โปรดมากก็คืออาคารปูนชั้นเดียวที่เย็นสบาย มีหลังคาเป็นริ้วและมีแนวเสาอยู่ด้านหน้าอาคารแบบนี้มีลักษณะคล้ายกับการฟื้นฟูสถาปัตยกรรมแบบกรีกรุ่นหลัง ในแคว้นคาโรไลนาภาคใต้ (South Carolina) และแคว้นหลุยเซียนา (Louisiana) ในสหรัฐอเมริกา แต่มี

รูปร่างเรียบ ๆ กว่า สถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ตกแต่งด้วยลวดลายเครื่องประดับแบบจีนอย่างงดงาม ลวดลายแบบนี้เป็นที่นิยมกันมากในรัชกาลก่อน การผสมกันเช่นนี้ได้สัดส่วนและเหมาะสม ไม่สู้แปลกประหลาดเหมือนดังที่อาจคาดคิด ทั้งนี้ เพราะส่วนผสมก็เป็นเช่นเดียวกับ **ชิปปendale** (Chippendale) คือเครื่องเรือนของประเทศอังกฤษในพุทธศตวรรษที่ ๒๓ แสดงการผสมกันของศิลปะหลายแบบ นั่นเอง

พระราชวังฤดูร้อนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งสร้างขึ้นที่เมืองเพชรบุรีงามน่ารักอย่างเงียบสงบ บนยอดเขาใหญ่ซึ่งตั้งเด่นอยู่กลางทุ่งนาก็มีหมู่ตึกสีขาวรูปสี่เหลี่ยมตั้งอยู่คละกันไป รอบ ๆ และในระหว่างตึกเหล่านั้นมีต้นลำต้นขึ้นอยู่เป็นร้อย ๆ ต้น ต้นลำต้นเหล่านั้นปัจจุบันขึ้นสูงจนดูคล้ายป่าลิงกลืนหอมอบอวลคล้ายกับส่งความอาลัยสมชื่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงสำนึกถึงภัยอันตรายจากต่างประเทศ ต่อประเทศไทยมานานแล้ว ในระยะต้นรัชกาลที่ ๓ รัฐในแหลมมลายูบางแห่ง ซึ่งเคยเป็นประเทศราชขึ้นต่อประเทศไทยได้ถูกประเทศอังกฤษยึดเอาไป แต่เนื่องจากดินแดนเหล่านี้อยู่ไกล ประชาชนก็พูดภาษาและนับถือศาสนาอื่น ชาวไทยจึงไม่มีใครรู้สึกถึงการสูญเสียครั้งนี้นัก ในราว

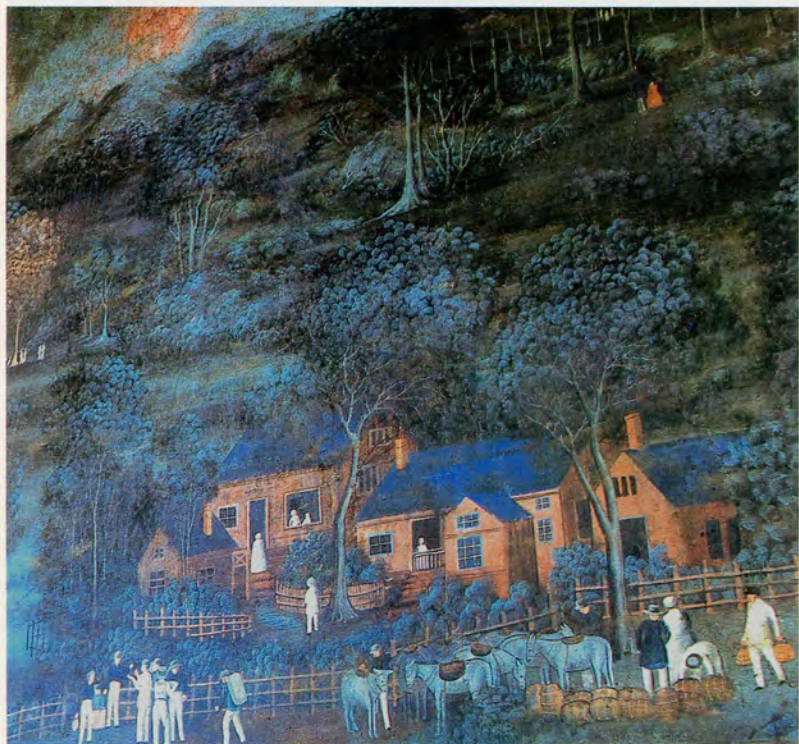
ภาพวาดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โดยชรวินโข่ง จิตรกรเอกในรัชกาลที่ ๔

ภาพวาดแบบตะวันตก โดยชรัวินโขง
ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพวาดแบบตะวันตก โดยชรัอินชอง ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพวาดแบบตะวันตก โดยชรัอินโขง ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพวาดแบบตะวันตก โดยชรัอินโข่ง ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

พระนครคีรี และพระธาตุจอมเพชร (เขาวัง) จังหวัดเพชรบุรี สร้างในรัชกาลที่ ๔

พ.ศ. ๒๔๐๕ เมื่อการแสวงหาอาณานิคมของชาวยุโรปใกล้เข้ามา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ไม่ได้ทรงเตรียมพร้อม ครั้งนี้ อันตรายมาจากประเทศฝรั่งเศสแปลงรูปอยู่ในสิ่งซึ่งพระองค์ ตรัสเรียกว่า “วาจาอันมีดมนและคำเสนอที่ลลากลวงอย่างน่า อึดอัด”

ประเทศกัมพูชาเป็นประเทศราชของประเทศไทย เป็น เวลาหลายร้อยปีมาแล้ว ที่มีการสมรสและผสมกันอย่างสนิท สนมระหว่างประชาชนทั้งสองชาติ แม้ว่าภาษาของชาติทั้งสองนี้ แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงก็จริง แตกต่างก็ขอยืมศัพท์มาจากอีก ภาษาหนึ่งอย่างมากมาย ในระยะนี้ชาวกัมพูชาได้นับถือพุทธ ศาสนามาเป็นเวลาราว ๕๐๐ ปี และมีการติดต่อทางศาสนา อย่างสนิทชิดเชื้อกับชาวไทย แคว้น ๒ แคว้นในประเทศ กัมพูชาคือ เสียมราช และ พระตะบอง ซึ่งมีชนชาติไทยอาศัย อยู่เป็นชนกลุ่มน้อย แต่ก็ได้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย สถานการณ์ยุ่งยากขึ้น เพราะเหตุว่า ชาวกูยนั้นก็อ้างว่าตนมี อำนาจเหนือประเทศกัมพูชาด้วย ประเทศฝรั่งเศสหลังจาก ปราบปรามดินแดนภาคใต้ของพระราชาแห่งประเทศเวียดนามแล้ว ก็ยื่นมือเข้ามาคุ้มครองประเทศกัมพูชาโดยอ้างว่าจะทำให้ ประเทศกัมพูชาไม่ต้องขึ้นทั้งแก่ไทยและกูย คำเสนอนี้มีการ แสดงอำนาจขู่ปนอยู่ด้วยอย่างเจียบ ๆ และประเทศกัมพูชา ก็ ตกหลงรับคำเสนอนั้นใน พ.ศ. ๒๔๐๗

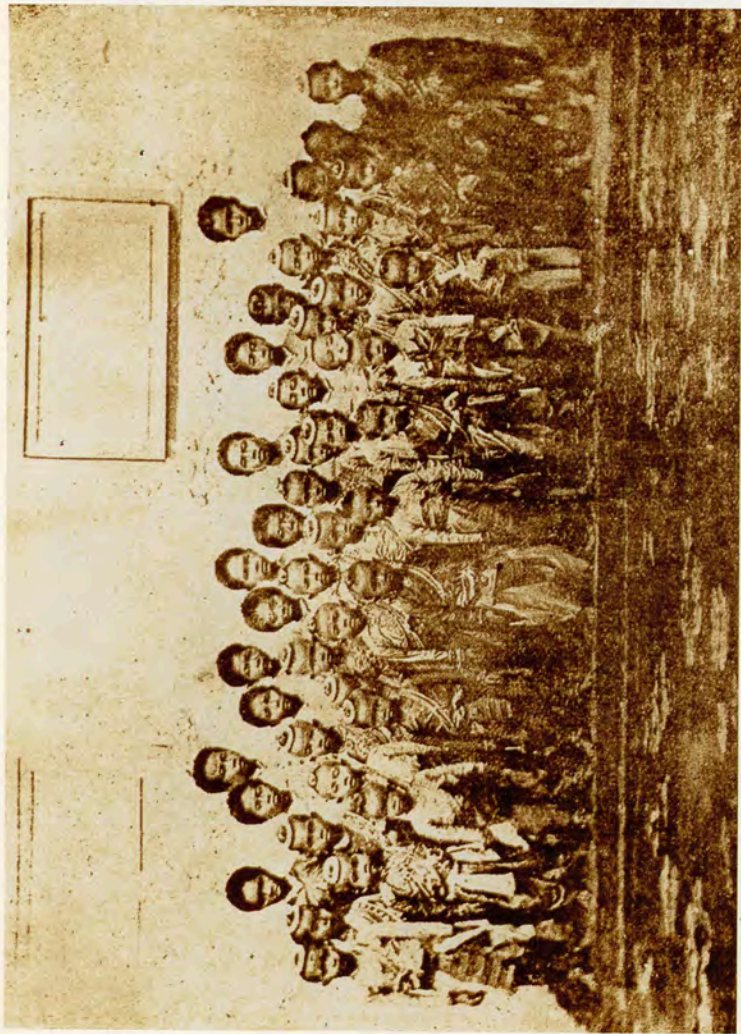

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงตระหนักดีว่าถ้าพระองค์ทรงพยายามที่จะสู้รบกับประเทศฝรั่งเศสก็คงจะพ่ายแพ้ สิ่งที่ดีที่สุดที่พระองค์ควรทรงกระทำก็คือการจำกัดขอบเขตแห่งการขยายอำนาจครั้งนี้ด้วยการทูตอย่างเชี่ยวชาญของพระองค์และมีประเทศอังกฤษสนับสนุน เพราะเหตุว่าอังกฤษย่อมไม่ชอบการขยายตัวของคู่แข่งชั้นในภูมิภาคแถบนี้ จึงมีการประนีประนอมกัน และก็มี การเซ็นสัญญาสละอำนาจของประเทศไทยเหนือประเทศกัมพูชา แต่ฝรั่งเศสยอมรับว่าแคว้นเสียมราฐและพระตะบองยังคงเป็นของไทยอยู่

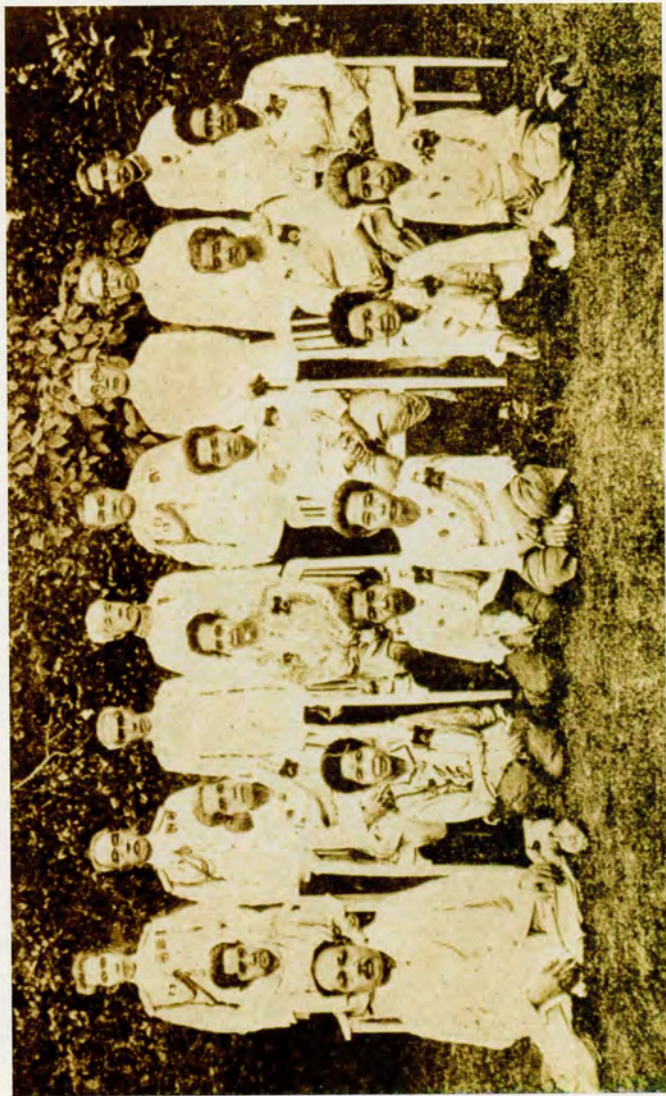
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีพระสนมหลายคน ในจำนวนนี้ ๒๗ คนมีพระราชโอรสธิดา พระราชโอรสธิดามีจำนวนทั้งหมด ๘๒ พระองค์ การมีสนมเป็นจำนวนมากเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่า เป็นการสนุกสนานส่วนพระองค์ของพระราชทานั้น แต่คล้ายกับพระอินทร์ เทพเจ้าผู้มีนางอัปสรเป็นจำนวนพัน ๆ บำรุงบำเรออยู่บนสวรรค์ ประเพณีนี้ก็สนับสนุนด้วยว่าพระราชกษัตริย์ต้องมีสนมหลายคน นอกจากนี้การมีสนมหลายคนก็เป็นเครื่องสนับสนุนทางการเมืองด้วย พระราชาอาจผูกพันความซื่อสัตย์ของเจ้าประเทศราชและขุนนางผู้มีอำนาจได้โดยทรงรับธิดาของท่านเหล่านั้นมาเป็นเจ้าจอม นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ก็สมควรที่จะมีผู้สามารถสืบราช-

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชพิธีสถาปนาในรัชกาลที่ ๔ ถ่ายเมื่อภายหลังเสด็จสวรรคตไม่นาน

พระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงเจริญพระชนมายุ ฉายในรัชกาลที่ ๗

นางแอนนา ลีโอโนเวนส์ ครูชาวอังกฤษ

สมบัติต่อลงมาจากพระองค์อีกหลายองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวชอยู่ถึง ๒๗ ปี ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะต้องทดแทนเวลาที่เสียไป จึงทรงมีพระราชโอรสธิดาให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

พระสนมของพระองค์แม้ว่าจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังน้อยกว่าในรัชกาลก่อน ๆ และนอกจากบางคนที่พระองค์โปรดปรานเป็นพิเศษแล้ว ส่วนใหญ่พระองค์ก็ไม่ได้สนพระทัยราษฎรของพระองค์ก็ต้องการที่จะได้พระองค์เป็นบุตรชาย และอยากที่จะมีหลานเป็นเจ้าจึงพยายามที่จะถวายบุตรสาวแก่พระองค์ยิ่งกว่าที่พระองค์จะทรงยินดีรับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระราชดำรัสอยู่เสมอว่า พระองค์ทรงมีพระสนมเกินพระราชประสงค์ และประกาศฉบับหนึ่งของพระองค์ก็วางกฎขึ้นเป็นพิเศษพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สนมเหล่านี้กราบถวายบังคมลาออกไปสมรสกับบุคคลสามัญได้

พระองค์ทรงตระหนักดีว่าเมื่อพระราชโอรสของพระองค์เจริญพระชนมายุขึ้นหลายพระองค์คงจะได้ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ดังนั้นจึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระโอรสเหล่านี้ได้ทรงรับการศึกษาตามแบบแผนใหม่ พระองค์ทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่ว่าพระราชโอรสเหล่านี้จะต้องทรงศึกษาภาษาอังกฤษตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยเหตุนี้เมื่อ

ภรรยาของหมอสอนศาสนาบางคนอาสาที่จะสอนถวายเจ้านายเหล่านั้น พระองค์ก็ทรงยินดีรับ แต่ในที่สุดก็ตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาที่จะจ้างครูชาวอังกฤษเป็นพิเศษ สำหรับสอนภาษาอังกฤษแก่พระราชโอรสธิดา ดังนั้นใน พ.ศ.๒๔๐๕ จึงทรงจ้างนางแอนนา ลีโอโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) เข้ามา

แต่การจ้างนางลีโอโนเวนส์นี่ก็เป็นสิ่งที่ผิด เพราะเหตุว่าเธอไม่ประสบผลสำเร็จมากนักในการสอน และอีก ๕ ปีต่อมา ก็เดินทางกลับ ต่อมาเธอได้แต่งหนังสือขึ้น ๒ เล่ม คือ “ครูหญิงชาวอังกฤษ ณ ราชสำนักไทย (The English Governess at the Siamese court)” และ “ความรักในฮาเร็ม (The Romance of the Harem)” ทั้ง ๒ เล่มกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไปในทางไม่ดี เนื่องจากหนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้มีผู้นำมาเขียนขึ้นใหม่โดยได้รับความสำเร็จอย่างงดงาม รวมทั้งแต่งเป็นบทละครและเล่นเป็นภาพยนตร์ด้วย ดังนั้นจึงน่าที่จะสำรวจดูนิสัยใจคอของนางลีโอโนเวนส์ และวิธีแต่งหนังสือของเธอไว้ ณ ที่นี้

นางลีโอโนเวนส์เป็นหม้ายแต่ยังสาว เหตุนี้จึงต้องตกอยู่ในความยากลำบาก แต่ความยากลำบากนี้ก็ไม่ได้ทำให้เธอท้อถอย เธอเป็นผู้หญิงที่กล้า และความจริงแล้วก็กล้ากว่าที่ควร เพราะเหตุว่าบางครั้งความหวาดระแวงของเธอก็ไม่มี

เหตุผลเลย เธอไม่ค่อยมองดูอะไรตามความเป็นจริง แต่ชอบคิดฝัน ดังนั้นจึงเป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีเหตุผล และชอบสร้างเรื่องราวขึ้นตามอารมณ์ ข้าพเจ้าคิดว่าลักษณะเช่นนี้เป็นนิสัยใจคอของนางลิโอโนเวนส์ ดังที่อาจจะเห็นได้จากข้อความบางตอนในหนังสือของเธอ

เมื่อเธอตั้งใจ เธอก็สามารถแสดงภาพของตัวเองได้อย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง ณ ที่นี้เธอเป็นหญิงที่เสียสละ มีความงามชนิดที่อาจก่อให้เกิดอันตรายได้ และค่อย ๆ ยกฐานะของชนชาติปาเลอีนขึ้น ภาพของตัวเองเธอได้วาดขึ้นอย่างสูงส่งและเต็มไปด้วยชีวิตจิตใจ แต่ภาพเช่นนี้ก็ไม่ใช่ภาพที่เป็นจริง เธอเข้าใจพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผิดพระองค์เพียงแต่ต้องการให้เธอสอนภาษาอังกฤษเท่านั้น พระองค์ไม่ได้พยายามเกี่ยวพาราสีเธอ และไม่เอาพระทัยใส่ต่อการพยายามสั่งสอนศาสนาของเธอ

นางลิโอโนเวนส์สามารถแต่งหนังสือได้ดี ภาษาของเธอมีชีวิตจิตใจและส่วนใหญ่อีกก็พรรณนาอย่างง่าย ๆ เธอมีตาคมสำหรับสังเกตภาพภูมิประเทศ และเมื่อบรรยายถึงภาพประทับใจทางสายตาแล้วเธอก็ทำได้ดีที่สุด สำหรับผู้อ่านตามธรรมดาเราก็อาจมองข้ามความผิดพลาดเล็ก ๆ น้อย ๆ และลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่สับสนของเธอไปได้ บทความตอนที่ดีที่สุดของ

เธอเกี่ยวกับพุทธศาสนาก็คัดลอกมาอย่างเงียบ ๆ จากนักเขียนสมัยเก่ากว่า ความคิดเห็นของเธอเองเมื่อกำลังแสดงออกมา ก็ไม่มีคุณค่าอะไร เธอไม่สามารถเข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใด ในราชสำนักของพระราชชาติทรงนับถือพุทธศาสนา จึงยังคงประกอบพิธีพราหมณ์อยู่ และเธอก็หลงผิดเอาวัดที่มีชื่อเสียงที่สุดในกรุงเทพฯ วัดหนึ่งว่าเป็นโบสถ์พราหมณ์

เมื่อเธอวาดภาพด้วยการเขียนของเธอเอง ภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็กลับกลายเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม จึงทำให้ผู้อ่านหนังสือของเธอเข้าใจผิด เพราะเหตุว่าดูคล้ายกับว่าเธอกำลังพยายามที่จะบรรยายถึงนิสัยใจคอของบุคคลที่ค่อนข้างสับสนอย่าง เป็นกลางและระมัดระวัง เธอชมเชยพระองค์ทางด้านความรู้ความเฉียบแหลมว่องไว ความรักใคร่ของพระองค์ ต่อประชากรราษฎรและความมุ่งมั่นที่จะทรงเปลี่ยนแปลงประเทศให้ดีขึ้น ลักษณะเช่นนี้เธอได้ยกตัวอย่างอันเหมาะสมขึ้นประกอบอย่างมากมาย แต่ในขณะเดียวกันนางลิโอโนเวนส์ก็กล่าวขยายเกินความจริงเกี่ยวกับความโหดร้าย ความโมโหโทโส และตัณหาราคะ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เธอสรุปว่า “แม้ว่าพระองค์จะไม่โหดร้ายและชอบแสดงอำนาจ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ยังเป็นเจ้าชายทางทิศตะวันออกที่น่าชมที่สุดในศตวรรษนั้น ทรง

ก้าวหน้ายิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ทั้งหมดที่เคยปกครองประเทศไทยมา... พระองค์ทรงเลื่อมใสในปรัชญาชั้นสูงและคำสอนอันบริสุทธิ์ของพระพุทธองค์ตราบจนเสด็จสวรรคต ทางด้านการปกครองบ้านเมือง พระองค์ก็ทรงปกครองอย่างเฉลียวฉลาด ทรงสนพระทัยในความเป็นอยู่ของประชาราษฎร์ ทรงมีความเที่ยงธรรม เอาพระทัยใส่ในชนบประเพณีอันบริสุทธิ์และถ้อยคำที่ใช้ในราชสำนัก พระองค์ทรงระมัดระวังที่จะแสดงให้เห็นพระราชอำนาจของพระองค์ในประเทศไทย และพระเกียรติยศในนานาประเทศ นอกไปจากทางด้านชีวิตในครอบครัวแล้ว พระองค์ก็เป็นนักปกครองที่สามารถและเต็มไปด้วยความดี... แต่ถ้าพูดทางด้านความเป็นสามีและหัวหน้าครอบครัวแล้ว พระนิสัยของพระองค์ก็กลับกลายเป็นอีกอย่างหนึ่งชนิดตรงกันข้าม”

การกลับหน้ามือเป็นหลังมือเช่นนี้ ระหว่างพระอัยยาคัยของพระองค์ในทางด้านการปกครอง และทางชีวิตส่วนพระองค์นั้นเป็นจริงหรือ แต่การปกครองประเทศของพระองค์ก็เป็นที่รู้จักกันดี จนนางลิโอโนเวนส์ไม่สามารถปฏิเสธได้ สำหรับด้านชีวิตในครอบครัวของพระองค์ เมื่อเธอกล่าวถึงความไม่ดีต่าง ๆ จนไม่มีขอบเขตจำกัด ถ้าพระองค์ทรงปฏิบัติต่อพระสนมอย่างโหดร้ายทารุณเช่นนั้น ก็คงจะมีพระสนมเป็นจำนวนมากที่

กราบถวายบังคมลาออกตามประกาศที่พระองค์ทรงตั้งไว้ แต่เนตรงันข้าม จากเรื่องราวที่อาจทราบได้จากบรรดาผู้ที่สืบเชื้อสายลงมาจากพระสนมเหล่านั้น บรรดาพระสนมส่วนใหญ่ดูก็มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ เป็นที่เห็นได้ชัดว่าส่วนใหญ่ก็มีความพึงพอใจในสถานะของตน

ไม่มีข้อสงสัยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะทรงมีพระนิสัยฉุนเฉียวง่าย แต่ก็มีตัวอย่างแสดงอยู่บ่อย ๆ ว่าพระองค์ไม่ได้ทรงพระพิโรธไปเป็นเวลานาน และพระองค์มักทรงยินดีพระราชทานอภัยแก่ผู้ที่ทำให้ทรงชุ่นเคือง คงจะเป็นด้วยทรงทราบดีถึงพระนิสัยอันฉุนเฉียวง่ายของพระองค์นี้เอง ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสั่งสอนอยู่เสมอถึง “ความอดกลั้นไม่โกรธ” และพระองค์ก็ทรงทราบดีถึงคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า “ถ้าบุคคลใดพูดใส่ร้ายตถาคตก็ไม่มีเหตุผลที่ท่านจะต้องโกรธบุคคลเหล่านั้น ถ้าท่านโกรธ ท่านไม่เพียงแต่ชุ่นหมองใจเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถพิจารณาได้ด้วยว่า คำกล่าวหาของเขาเหล่านั้นเป็นจริงหรือไม่”

นางลีโอโนเวนส์คงกล่าวถูกต้องเมื่อพูดว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงฉุนเฉียวง่าย แต่เธอก็ขยายลักษณะนี้ออกไปเกินเหตุผล สำหรับพระนิสัยอันไม่ดีอื่น ๆ ของพระองค์ที่เธอกล่าวอ้างถึงนั้น เราก็อาจตัดออกเสียได้ พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่โปรดทอดพระเนตรความเจ็บปวดของผู้อื่น แต่กลับทรงลดโทษที่มีอยู่อย่างรุนแรงแก่ผู้กระทำผิดลงมา พระองค์ไม่โปรดแม้แต่ลงพระปรมาภิไธยประหารชีวิตผู้ร้ายฆ่าคน และเมื่อใดพระองค์ต้องทรงกระทำเช่นนั้น ก็มักประทับอยู่ตลอดคืนด้วยพระหทัยอันชุ่มหมอง และทรงท้อบ่นข้อความต่าง ๆ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก สำหรับสตรีชาวยุโรปในสมัยนั้น การมีภรรยาหลายคนก็เป็นเครื่องแสดงอย่างดีถึงตัวหาราคะอันไม่มีขีดชั้น แต่ถ้าเรามองดูในแง่ที่ถูกต้องแล้วก็ไม่ใช่เช่นนั้นเลย ผู้ที่รู้จักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ดีเล่านั้นว่าพระองค์มักทรงอายุเมื่ออยู่ต่อหน้าสุภาพสตรีชาววัง สิ่งนี้ก็น่าประหลาดใจ ถ้าเราคิดว่าพระองค์ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่เป็นเวลานาน

นางลิโอโนเวนส์ได้กล่าวอย่างค่อนข้างออกตัวในหนังสือเล่มแรกของเธอว่า “ข้าพเจ้าได้พยายามที่จะเล่าอย่างเต็มที่และตรงไปตรงมาถึงเหตุการณ์และลักษณะที่ค่อย ๆ ปรากฏขึ้นแก่ข้าพเจ้า ในขณะที่ข้าพเจ้าเริ่มจะเข้าใจภาษาที่ใช้พูดกัน” แต่ภาษาไทยก็เป็นภาษาที่ต้องระมัดระวัง และปรากฏว่านางลิโอโนเวนส์เองก็ไม่สามารถทราบภาษานี้ได้ดี ดังในหนังสือของเธอก็มักมีประโยคและถ้อยคำต่าง ๆ ที่สมมุติว่าเป็นภาษาไทย แต่ก็สับสนจับต้นชนปลายไม่ถูก และแม้จะ

พยายามสักเพียงไรก็ไม่สามารรถทราบได้ว่าเธอหมายความว่า
 กระไร เมื่อสุภาพสตรีชาววังหรือคนใช้ของท่านเหล่านั้น
 พยายามเล่าความจริงให้เธอฟัง จึงน่าสงสัยว่านางลิโอโนเวนส์
 จะสามารถเข้าใจเรื่องเหล่านั้นได้เพียงใด แต่เมื่อเขาเหล่านั้น
 พยายามเล่าเรื่องเท็จ ไม่ว่าจะด้วยความตั้งใจ หรือเพื่อให้
 สนุกสนาน เขาย่อมพยายามอย่างที่สุดที่จะให้เธอเข้าใจ
 เรื่องที่กำลังเล่าอยู่นั้น อย่างไรก็ตามนางลิโอโนเวนส์คงใช้เรื่องราว
 เหล่านี้บ่อยกว่าที่เธอตั้งใจให้เราเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น และคงใช้คำ
 ชุบซิบของชาวยุโรปในขณะนั้น ตลอดจนความนึกฝันของเธอ
 เองมากกว่า บางครั้งบางครั้งเธอก็จะอ่านหนังสือที่มีผู้เขียน
 ไว้ก่อน เกี่ยวกับประเทศไทยหรือประเทศข้างเคียง และเมื่อไป
 พบเรื่องแปลกประหลาดที่เธอสนใจ เธอก็จะยึดเอาเรื่องนั้นหรือ
 เธออาจจะยกเรื่องนั้นออกมาจากหนังสือที่เธออ่าน และเอามาใส่
 เข้าที่กรุงเทพฯ ในราว พ.ศ. ๒๔๐๕ และหลังจากไต่รตรองอยู่
 ชั่วครู่ เธอก็จะเขียนเรื่องนั้นขึ้นใหม่พร้อมด้วยรายละเอียดของ
 เหตุการณ์ที่แวดล้อมในระยะนั้น และมีประชาชนทั้งหญิงและ
 ชายในขณะนั้นเป็นตัวเรื่อง

ลักษณะเช่นนี้คือท้องเรื่องของหนังสือ “ครูหญิงชาว
 อังกฤษ” เมื่อนางลิโอโนเวนส์แต่งหนังสือเรื่อง “ความรักในฮาเร็ม”
 นั้น เธอออกจากประเทศไทยไปนานแล้ว และความจริงต่าง ๆ

ที่เธอเคยรู้ก็ร่อยหรอลงไป ในหนังสือเล่มหลังนี้เธอคัดลอกมาจากหนังสืออื่น ๆ มากยิ่งขึ้น แต่ได้เปลี่ยนแปลงและปรับปรุงเสียจนคล้ายกับว่าเธอได้เห็นมาด้วยตนเอง หรือได้ยินมาจากวงการที่ควรเชื่อถือได้ เธอได้กล่าวไว้อย่างไม่อดสูในคำนำของเธอว่า “แม้ว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเล่าต่อไปในหนังสือเล่มนี้ บางเรื่องออกจะดูแปลกประหลาดมากสำหรับผู้อ่านชาวตะวันตก แต่ข้าพเจ้าก็เห็นเป็นความจำเป็นที่จะต้องแถลงให้ทราบว่เหตุการณ์เหล่านี้เป็นเรื่องจริง”

เป็นการนำเบาะหน้ายที่จะสำรวจดู “เหตุการณ์ที่แปลกประหลาด” เหล่านี้ดังที่เธอเล่าไว้ จะขอยกตัวอย่างในที่นี้เพียง ๓ เรื่อง คือ

เรื่องที่ ๑ ซึ่งเราอาจจะทิ้งไปได้อย่างรวดเร็ว เธอบอกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงขังสุภาพสตรีที่ไม่เชื่อฟังพระองค์ไว้ในคุกใต้ดินในพระบรมมหาราชวัง ท่านผู้ใดที่เคยอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ย่อมทราบแล้วว่า ณ ที่นั้นไม่อาจมีห้องใต้ดินได้ แม้แต่ปัจจุบันก็ยังเป็นการยากลำบากที่จะสร้างห้องใต้ดิน ไม่ว่าแบบใดลงในพื้นที่ที่เต็มไปด้วยน้ำเช่นนั้น ก่อนที่จะรู้จักการใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก ย่อมเป็นไปได้เลยที่จะสร้างคุกใต้ดินขึ้นในกรุงเทพฯ

เรื่องที่ ๒ เธอเล่าว่าเมื่อพระสนมคนหนึ่งหลบหนีออก

ไปกับพระสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็โปรดให้เผา
คนทั้งสองเสียทั้งเป็น เราอาจตั้งข้อสงสัยได้ว่าเมื่อนางลิโอ-
โนเวนส์กล่าวว่าการเผาทั้งเป็นนี้ทำขึ้นต่อหน้าประชาชนทั้ง
กรุงเทพฯ เหตุใดเรื่องนี้จึงไม่ปรากฏในหนังสืออื่น ๆ ที่เขียนขึ้น
ไม่ว่าโดยชาวไทยหรือชาวยุโรปที่อยู่ ณ กรุงเทพฯ ในขณะนั้น
นอกจากนี้นิยายเรื่องนี้ก็ไม่ตรงกับบุคลิกลักษณะของพระบาท-
สมเด็จฯ พระจอมเกล้าฯ เลย นางลิโอโนเวนส์เองก็ต้องออกตัวไว้
ในเรื่องนี้ ซึ่งเธอเขียนไว้ว่า “เพื่อจะถวายเป็นความยุติธรรมแด่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ข้าพเจ้าต้องกล่าวไว้ ณ ที่นี้ว่า
เนื่องจากพระองค์ได้เคยทรงดำรงภิกษุภาวะมาแล้ว พระองค์จึง
ได้รับการสั่งสอนให้แลเห็นว่า โทษที่บุคคลทั้งสองได้ประพฤติด
ขึ้นนั้นเป็นโทษที่ชั่วช้าที่สุดที่อาจกระทำลงไปได้” เธอกล่าวว่า
พระองค์มีพระราชดำรัสว่า “กฎหมายของเราเข้มงวดมาก
สำหรับความผิดเช่นนี้”

แต่ความจริงเป็นเช่นนั้นหรือ กฎหมายเพียงแต่กล่าวว่า
พระสงฆ์ที่ไม่บริสุทธิ์จำต้องสึก ถูกเขียน และส่งไปเป็นตะพุ่น
หญ้าช้าง ในขณะสงฆ์ที่มีอยู่เป็นจำนวนพัน ๆ รูป พระสงฆ์ที่
ไม่บริสุทธิ์ก็ยอมทำได้ง่ายและซ้างก็ไม่อดหญ้า ถ้าการลงโทษมี
จริงอย่างที่นางลิโอโนเวนส์กล่าว การเผาคนทั้งเป็นเช่นนี้ก็ยอม
เป็นของธรรมดา หรือเราจะต้องเชื่อว่าโทษให้เผาทั้งเป็นนี้ใช้

เฉพาะแก่พระสงฆ์ที่หนีไปกับสตรีชาววัง แม้ว่ากฎหมายเก่าจะลงโทษถึงตายก็จริง แต่ก็ไม่ใช่โดยการเผาทั้งเป็น และกฎหมายนี้ก็ไม่ได้ใช้แล้วในขณะนั้น ความจริงมีจดหมายเหตุปรากฏอยู่ว่าชายผู้หนึ่งที่หลบหนีไปกับสตรีชาววังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ถูกปล่อยแต่โดนปรับเงินเป็นจำนวน ๑๒๐ บาท

เรื่องที่ ๓ กล่าวถึงประตู่ใหม่ของพระบรมมหาราชวังที่สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๐๘ นางลิโอโนเวนส์เล่าว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดให้มีการบูชาญมหนุขย์ในโอกาสนั้นต่อหน้าข้าราชการสำนักทั้งหมด คือผู้ไม่มีความผิดบางคนจะถูกจับฆ่าและฝังไว้ใต้เสาประตู่ เพื่อว่าวิญญาณของเขาจะได้มาสิงอยู่ที่นั่น และบอกข่าวให้รู้เมื่อจะมีอันตราย เรื่องนี้ไม่มีความจริงเลยแม้แต่น้อย ถึงแม้ว่าเราอาจผสมกิจการอันโหดร้ายและไม่มีเหตุผลนี้ ให้เข้าได้กับบุคลิกลักษณะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แต่ความจริงก็มีว่า ไม่มีหนังสือเล่มใดกล่าวอ้างถึงเหตุการณ์เช่นนี้เลย แต่เนื่องจากเรื่องนี้มีนักประวัติศาสตร์ชาวยุโรปสมัยใหม่เชื่อถือบ้าง จึงสมควรที่จะนำมากล่าวให้หมดจด

เป็นความจริงที่ว่า การบูชาญมหนุขย์ที่ประตู่นี้ได้กระทำกันในสมัยโบราณทั้งในประเทศอินเดียและภาคเอเชียอาคเนย์

(ถ้าจะไม่กล่าวถึงในทวีปยุโรป) มีปรากฏอยู่ในซาดกเรื่องหนึ่ง ซาดกเหล่านี้ก็คือนิยายอันเก่าแก่ที่นำมาปรับปรุงใหม่เพื่อสอน ธรรมจริยา และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในดินแดนที่นับถือ พุทธศาสนา ประเพณีเช่นนี้จึงเป็นที่รู้จักกันดีในนิยายพื้นเมือง และแม้ว่าจะเลิกใช้มาหลายร้อยปีแล้ว แต่ก็ยังฝังอยู่ในความ ทรงจำของประชาชน สิ่งเช่นนี้คงเป็นต้นเค้าของรายงานที่ บาทหลวงฝรั่งเศส คือ **สังฆราชบรูเกียแยร์** (Monseigneur Bruguier) ได้เขียนขึ้นใน พ.ศ.๒๓๗๔ ท่านได้ให้เรื่องราว ละเอียดของการบูชาญี่ที่ประตุ และบอกว่าเป็น “ประเพณี” ซึ่งไม่กระทำแต่เฉพาะเจ้านายเท่านั้น แต่บุคคลธรรมดา ก็ ประพฤติด้วย สังฆราชบรูเกียแยร์ได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทย เพียงประมาณ ๒ ปี และคงเข้าใจผิด ท่านไม่ได้บอกว่าท่านได้ เรื่องนี้มาจากแหล่งใด แต่คำบรรยายของท่านก็เป็นแบบกวี นิพนธ์จนไม่อาจเชื่อถือได้ว่าเป็นความจริง และดูคล้ายกับว่า เป็นการแปลตามใจมาจากนิยายพื้นเมืองอันเก่าแก่ ท่านสังฆ-ราช บัลลักรัซึ่งเป็นผู้รู้เรื่องเมืองไทยดีกว่า ได้คัดลอกรายงานฉบับ นี้ไว้ในหนังสือของท่านชื่อ “คำพรรณนาเกี่ยวกับราชอาณาจักรไทย (Description du royaume thai)” และได้กล่าว เพิ่มเติมไว้ว่าท่านเองก็ไม่สู้เชื่อถือรายงานนี้นัก เซอร์จอห์น บาวริง ก็ได้อ้างถึงรายงานฉบับนี้เช่นเดียวกัน และกล่าวว่าท่าน

ไม่สามารถค้นพบถึงร่องรอยแห่งการใช้ประเพณีนี้ได้ เหตุนั้นจึงคง “เลิกใช้มานานแล้ว”

นางลิโอโนเวนส์ไม่ระมัดระวังเท่าท่านทั้งสอง ในขณะที่เราไม่สามารถอ้างหลักฐานของท่านสังฆราชบรูกิแยร์ได้ เราก็อาจอ้างถึงหลักฐานของเธอได้ คือ เธอได้มาจากท่านสังฆราชบรูกิแยร์นั่นเอง เราเห็นว่าเธอได้อ่านหนังสือของท่านสังฆราชปลลแก้วล์ เพราะเหตุว่ามีข้อความอยู่หลายตอนในหนังสือของเธอที่คัดลอกมาจากบทความของท่านสังฆราช โดยที่ไม่ได้กล่าวออกชื่อไว้ และผู้ใดที่ได้อ่านคำพรรณนาของนางลิโอโนเวนส์เกี่ยวกับการบูชาัญที่ประตู่เทียบเคียงกับรายงานของท่านสังฆราชบรูกิแยร์ในหนังสือของสังฆราชปลลแก้วล์แล้ว จะเห็นว่ามีข้อความคล้ายคลึงกันอย่างน่าประหลาดใจ เธอให้รายละเอียดอย่างแปลกประหลาดเช่นเดียวกับท่านบรูกิแยร์มีการใช้ประโยคที่เป็นแบบกวีเช่นเดียวกัน และแสดงข้อพิสูจนถึงการคัดลอกของเธอจากการแปลคำภาษาฝรั่งเศสว่า “cordes (เชือก)” เป็น “cords (เชือกอย่างบาง ๆ)” แทนที่จะใช้คำว่า “ropes” เธอได้ใช้ถ้อยคำของสังฆราชบรูกิแยร์เป็นของเธอเอง และเลื่อนเหตุการณ์นี้ลงไปในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ และกล่าวว่ากิจการนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงจัดทำขึ้น ทั้งนี้เห็นว่าตรงกันข้ามกับสามัญสำนึกและเหตุผลต่าง ๆ อย่างสิ้นเชิง

นำประหลาดที่ว่าเรื่องการบูชาญมมนุษย์ที่ประตู่นี้ แม้ว่า เป็นเรื่องที่นางลิโอโนเวนส์ได้กู่ขึ้นอย่างไม่อับอายก็ดี แต่ก็ ปรากฏขึ้นในหนังสือเล่มแรกของเธอซึ่งไม่ค่อยโลดโผนเท่าเล่มที่ สอง อย่างไรก็ดี ไม่ช้าเธอก็ลืมเรื่องนี้เสีย และในบทต่อมา หลังจากที่เธออ้างถึงลายพระราชหัตถเลขาอันแสดงความเป็น มิตรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีไปพระราชทานเธอ จากชายทะเล ในขณะที่ประทับอยู่กับพระราชโอรสธิดาบาง พระองค์แล้ว เธอก็กล่าวสรรเสริญว่าเธอรู้สึกปลื้มเพียงไร ในการที่ไม่ได้นึกถึงพระราชองค์นี้ว่าเป็นพระราชาแต่หากเป็น “สุภาพบุรุษ สหาย บิดาผู้กำลังพักผ่อนหย่อนใจของเขา ท่ามกลางความกรุณาอย่างง่าย ๆ และความรักอย่างอิสระ”

เราจะคิดอย่างไรกับผู้หญิงที่มีความรู้สึกเช่นนี้กับบุรุษ ซึ่งเธอกล่าวหาว่าเป็นผู้ร้ายฆ่าคน เราอาจเห็นได้ชัดว่าเธอเป็น หญิงที่มีอารมณ์ไม่แน่นอน แต่เธอก็มีเหตุผลอย่างแท้จริง สำหรับนวนิยายของเธอด้วย หลายปีต่อมาในกรุงลอนดอน เมื่อราชทูตไทยได้ตีเตียนเธอว่าใส่ความแด่ผู้ที่เคยว่าจ้างเธอมา แต่ก่อน เธอก็แก้ตัวว่าผู้อ่านต้องการเรื่องที่โลดโผนเกี่ยวกับ ทางทิศตะวันออก และเธอก็ต้องจัดให้มีขึ้นเพื่อให้เป็นที่พอใจ แก่สำนักพิมพ์

สิ่งนี้เป็นสิ่งที่ทำให้นักประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง
แค้นเคืองหนังสือของเธอ แม้ว่าหนังสือของนางลิโอโนเวนส์จะมี
สิ่งดี ๆ อยู่เป็นอันมากแต่ก็ไม่มีประโยชน์ เพราะเหตุว่าเราไม่
อาจยอมรับข้อความตอนใดได้ว่าเป็นความจริง ถ้าไม่มีหลักฐาน
ยืนยันจากที่อื่น การวิจัยย่อมแสดงให้เห็นว่าวิธีแต่งหนังสือของ
เธอนั้นใช้ไม่ได้

ชาวตะวันตกมักเชื่อกันว่าความดีใด ๆ ที่พระราชวงศ์
จักรีของไทยได้ทรงบำเพ็ญหลังจากนางลิโอโนเวนส์เดินทางเข้า
มานั้น เป็นเพราะเธอได้นำเอาอุดมคติตามศาสนาคริสต์ียนมา
ฝังไว้ให้ แต่ความดีเหล่านี้ก็เป็นที่รู้จักกันมานานแล้วในประเทศ
ไทยก่อนที่เธอจะเข้ามาถึง และความซาเย็นที่ปรากฏอยู่ก็แสดง
ว่านางลิโอโนเวนส์ไม่ได้มีอิทธิพลนักตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าฯ และพระราชโอรสธิดาของพระองค์.

เมื่อ มีสุริยุคราสเกิดขึ้นเมื่อใด ประชาชนที่มีหัวโบราณก็มักคิดว่ามียักษ์กำลังอมพระอาทิตย์และพยายามที่จะกลืนพระอาทิตย์ลงไป และแล้วเขาก็จะทำเสียงต่าง ๆ เป็นต้นว่าเขย่าของบางอย่าง ตีกลอง หรือจุดประทัด ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้ยักษ์นั้นตกใจหนีไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสนพระทัยในสุริยุคราสไปในทางด้านวิทยาศาสตร์ แม้พระองค์จะทรงมีพระราชภาระมากมายในด้านการปกครองประเทศ แต่พระองค์ก็ยังคงโปรดศึกษาวิชาดาราศาสตร์อยู่เสมอเช่นเดิม เซอร์จอห์น บาวริง ได้เขียนเล่าไว้ว่า “ที่ประทับส่วนพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง เต็มไปด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ทั้งทางด้านปรัชญาและการคำนวณ มีนาฬิกาที่ตั้งและแขวนแบบปารีส เครื่องวัดอุณหภูมิ เครื่องวัดความกดของอากาศ กล้องส่องทางไกล กล้องจุลทรรศน์...หรือจะกล่าวสรุปได้ก็คือเครื่องมือและเครื่องใช้สอยทั้งหมดที่อาจหา

ได้ในห้องทำงาน หรือห้องสมุดของนักปรัชญาเมธีที่เชี่ยวชาญ
ในทวีปยุโรป”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงคำนวณหาเวลาได้
อย่างถูกต้องของสุริยคราสเต็มดวงใน พ.ศ. ๒๔๑๑ พระองค์
ทรงคำนวณดูแล้วว่าสุริยคราสครั้งนี้อาจเห็นได้ดีที่สุดจาก
หมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลออกไปทางภาคใต้ของประเทศไทย ใกล้ฝั่ง
ตะวันออกของแหลมมลายู จึงตกลงพระทัยจะทรงจัดงานมหา
สมาคมที่นั่นระหว่างผู้รู้เพื่อคอยดูสุริยคราสเต็มดวงครั้งนี้พระองค์
ได้ทรงเชื้อเชิญเซอร์ฮารี ออร์ด (Sir Harry Ord) ซึ่งเป็นผู้
สำเร็จราชการเกาะสิงคโปร์แทนนายบัตเตอร์เวิร์ธ ให้เล่นเรือ
ขึ้นมากับนายทหารและภรรยา และมาเฝ้าพระองค์ที่นั่น รัฐบาล
ฝรั่งเศสก็จะส่งนักวิทยาศาสตร์มาร่วมจากกรุงปารีส พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าฯ เองก็จะทรงพาพระราชโอรสธิดา พระ
สนม ขุนนางจำนวนหนึ่งและชาวไทยบางคนที่น่าสนใจเป็นพิเศษ ใน
วิชาดาราศาสตร์ลงไปที่นั่นด้วย คณะจากกรุงเทพฯ นี้มีผู้รักษา
การกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ คือ นายอาลาบาสเตอร์
(Alabaster) สหายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ร่วมเดิน
ทางไปด้วย ท่านผู้นี้กำลังแต่งหนังสือ ซึ่งต่อมา ท่านได้ตีพิมพ์
ในชื่อเรื่องว่า “พระธรรมจักร (The Wheel of the Law)”
หนังสือเล่มนี้ปัจจุบันก็ยังคงเป็นหนังสือที่ดีที่สุด ในภาษา
ต่างประเทศ ที่แต่งเกี่ยวกับพุทธศาสนาในประเทศไทย

คณะจากกรุงเทพฯ ได้เล่นเรือลงไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาออกอ่าวไทย และไปขึ้นบกบนฝั่งใกล้จุดที่ต้องการ ณ ที่นั้นคนงานได้தாகวางป่าใกล้ฝั่งทะเลมาเป็นเวลาหลายเดือนแล้ว เพื่อสร้างเป็นที่ประทับขึ้นชั่วคราวตลอดจนบ้านพักแขกเมืองและหอดูดาว ผู้รับเชิญชาวยุโรปส่วนใหญ่ที่ยังไม่คุ้นเคยกับการรับรองด้วยไมตรีจิตของชาวไทย และไม่ค่อยสบายใจนักที่จะต้องมาทนมหรมาอยู่กลางป่า แต่ก็รู้สึกแปลกประหลาดใจมาก ทั้งนี้เพราะเหตุว่าอาหารที่รับรองนั้นทำโดยพ่อครัวชาวฝรั่งเศส และเหล้าองุ่นก็มีหัวหน้าผู้รับใช้ชาวอิตาเลียนเป็นผู้รินแชมเปญ ซึ่งเป็นของฟุ่มเฟือยที่หาได้ยากที่สุดในขณะนั้นก็เช่นน้ำแข็งเสียจนเย็น ในตอนเย็นขณะที่มีการแสดงโขนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็จะทรงสนทนาอย่างเป็นทางการเองกับบรรดาผู้ได้รับเชิญทั้งหลาย เขาเหล่านั้นไม่เคยคาดคิดเลยว่าจะได้พบกับสุภาพสตรี (เพราะเหตุว่าพระราชาทงทิศตะวันออก มักกักขังสนมของพระองค์ให้อยู่แต่ภายในพระราชวัง) แต่ ณ ที่นั้นก็มีบรรดาสุภาพสตรีปะปนอยู่ด้วย เธอไม่อายหรือปลีกตนไปอยู่ห่างไกล แต่กลับอ่อนน้อมและวางตนอย่างสบาย สิ่งที่น่าดูที่สุดก็คือบรรดาพระราชโอรสธิดา ต่างก็มีมารยาทสุภาพอ่อนน้อมและอาจรับสั่งภาษาอังกฤษได้บ้าง

ตอนเช้าตรู่ของวันที่จะมีสุริยคราสอากาศก็เลวลง มีกลุ่มเมฆหนาผ่านมาจากทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และฝนก็ตก

เมื่อสุริยคราสเริ่มจับกลุ่มเมฆก็บังดวงอาทิตย์ แต่ในไม่ช้าก็กระจายหายไปหมด การคอยสังเกตดูสุริยคราสจากนักวิทยาศาสตร์หลายกลุ่มคือ ทั้งไทยอังกฤษและฝรั่งเศส จึงสำเร็จลงอย่างงดงามด้วยความพอใจยิ่ง

ขณะนั้นหมู่ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงได้ตีกลอง และจุดประทัดขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แยมพระสรวลและมีพระราชดำรัสแก่ผู้รับเชิญของพระองค์ว่า ท่านไม่ควรจะคิดว่าชาวบ้านเหล่านั้นกำลังพยายามที่จะทำให้ยักษ์ตกใจ แต่เขากำลังแสดงความยินดีที่ว่าพระมหากษัตริย์ของเขาทรงสามารถคำนวณเวลาสุริยคราสได้แม่นยำดีกว่านักดาราศาสตร์ชาวยุโรป

งานมหาสมาคมก็เป็นอันสุดสิ้นลง ราชสำนักไทยได้เล่นเรือกลับขึ้นไปยังกรุงเทพฯ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ต้องประจวบใช้ระหว่งเสด็จพระราชดำเนินกลับ และพระอาการของพระองค์แทนที่จะดีขึ้นเมื่อเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ ก็กลับทรุดหนักลง

พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทั้งในเวลาที่ยังดำรงพระชนม์อยู่และเวลาที่จะเสด็จสวรรคต ผู้ที่มีเหตุผลย่อมไม่คิดว่าพระพุทธรูปเป็นพระผู้เป็นเจ้า และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงสั่งสอนคัดค้านความหลงผิดเช่นนี้มาเป็นเวลานานแล้ว พระองค์ทรงคิดด้วยความ

เคารพว่าพระพุทธรูปองค์ย่อมทรงพระเกียรติในการเป็นมนุษย์
 สามัญยิ่งกว่าเป็นเทพเจ้า เพราะเหตุว่าด้วยความดีและความ
 จลาคของสามัญชนนี้แหละ ที่พระองค์ทรงสั่งสอนให้มนุษย์
 รู้จักปลดเปลื้องทุกข์ และตั้งนั้นจึงทรงประทานประโยชน์ให้แก่
 มนุษยชาติยิ่งกว่าที่บรรดาเทวดาได้เคยกระทำมาแล้วทั้งหมด
 ด้วยอิทธิฤทธิ์ของตน บรรดาเทวดาในศาสนาพราหมณ์ต่างก็
 เห็นแก่ตนและไม่สมควรที่จะประพฤติดังอย่าง สิ่งทีใกล้เคียงที่สุด
 แก่พระผู้เป็นเจ้าของในศาสนาคริสต์ียนที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกเกล้าฯ จะทรงยอมรับได้ก็คือ สิ่งที่ไม่มิตัวตนที่พระองค์ทรง
 เรียกด้วยความเคารพว่า “สิ่งที่อยู่เหนือจักรวาล” แต่เราก็ไม่อาจ
 เลียนแบบสิ่งนี้ได้ ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็สมควรที่จะเลียน
 แบบจากพระพุทธรูปองค์ ผู้ทรงเป็นสุภาพบุรุษที่อ่อนน้อมที่สุด
 เป็นปรัชญาเมธีที่ฉลาดที่สุด และครูที่ใจดีที่สุด

ด้วยความพยายามที่จะเลียนแบบพระพุทธรูป
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะ
 สวรรคตในวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพของพระองค์เอง คือ
 วันเพ็ญเดือน ๑๑ ได้แก่วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗
 พระองค์เริ่มประชวรในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ และก็ดู
 เหมือนจะเป็นไปไม่ได้ที่จะทรงพระชนม์อยู่จนถึงวันคล้าย
 วันพระบรมราชสมภพ อย่างไรก็ดีด้วยกำลังแห่งพระหทัย ซึ่ง

พระองค์ได้เคยทรงศึกษามาแล้วในเรื่องระเบียบวินัยที่อาจบังคับให้ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอยู่ใต้อำนาจแห่งจิตได้ สามารถทำให้พระองค์ทรงกระทำการนี้สำเร็จ เพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ จนถึงวาระสุดท้าย ขณะประชวรพระองค์ยังได้รับสั่งเป็นภาษาอังกฤษและทรงท่องบ่นคาถาภาษาบาลีเกี่ยวกับความตายที่พระองค์ได้เคยทรงพระราชนิพนธ์ไว้แต่ก่อน พระองค์ได้พระราชทานคำปรึกษาแก่คณะเสนาบดีเป็นครั้งสุดท้ายให้เลือกผู้ที่จะขึ้นครองราชสมบัติต่อสืบไปว่า ขอให้ท่านผู้นั้นสามารถรวมความสามัคคีไว้ได้และกระทำการปฏิรูปบ้านเมืองให้ดีขึ้นดังที่พระองค์ได้เคยทรงกระทำมา แล้วพระองค์รับสั่งบอกสาส์นอำลาเป็นภาษาบาลีแด่พระภิกษุที่เคยอยู่ร่วมสำนักมากับพระองค์ ณ วัดราชประดิษฐ พระองค์ทรงขอร้องต่อสหายที่สนิท “ไม่ให้โศกเศร้าหรือแปลกประหลาดใจ ทั้งนี้เพราะสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่อุบัติขึ้นมาในโลกย่อมต้องตาย ไม่อาจหลีกเลี่ยงไปได้”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงทราบขึ้นพระทัยถึงคาถาภาษาบาลีอันจับใจ เกี่ยวกับวาระสุดท้ายของพระพุทธรองค์บนพื้นพิภพ ทรงทราบว่าพระองค์ทรงอำลาสานุศิษย์อย่างไร ทรงผ่านฉนวนต่าง ๆ อย่างไร และทรงผ่านเข้าไปในฉนวนชั้นสุดท้ายซึ่งกิเลสทั้งหลายอันเป็นต้นเค้าแห่งการเวียนว่ายตายเกิด

ได้ดับสูญไปดุษฎีพลวไฟอันสิ้นเชื้ออย่างไร ผู้มีใจบุญสุนทานทั้งหลายก็หวังที่จะสิ้นชีพกันด้วยวิธีนี้ทั้งสิ้น ผู้ที่เฝ้าคอย่อมเชื่อว่าฉานเหล่านี้เป็นทางลัดไปบังเกิดในสวรรค์ ผู้ที่ฉลาดกว่าย่อมเชื่อว่าฉานเหล่านี้เป็นเครื่องทำให้จิตใจบริสุทธิ์ แต่บางท่านก็เชื่อว่าทำให้ความเจ็บปวดของร่างกายบรรเทาหลงไป ในระยะนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คงทรงเข้าฉานเหล่านี้

พระองค์ทรงเห็นอะไร ฉานเหล่านี้ทำให้พระองค์ทรงเห็นกาลเบื้องหน้าดังที่บางคนกล่าวอ้างกระนั้นหรือ ถ้าพระองค์ทรงแลเห็นกาลเบื้องหน้าได้ พระองค์ก็คงจะปลาบปลื้มพระหทัยเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทรงเห็นว่าราชบัลลังก์ได้ผ่านต่อไปสู่สมเด็จพระราชโอรสองค์ที่พระองค์ทรงคาดหวังไว้คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ผู้มีพระชนม์เพียง ๑๖ พรรษา สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นี้ จะทรงครองราชย์อย่างรุ่งเรืองอยู่เป็นเวลานาน กระทำการปฏิรูปปรับปรุงบ้านเมืองให้เป็นผลสำเร็จ สำหรับพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ก็ทรงสืบต่อกิจการที่พระองค์ได้เคยทรงกระทำไว้แต่ก่อน คือแต่ละพระองค์ก็จะชำนาญในวิชาสาขาต่าง ๆ ที่พระองค์ได้เคยสนพระราชหฤทัย เป็นต้นว่าทางด้านศาสนาศาสตร์ การปกครอง กฎหมาย ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และโบราณคดี ในบรรดาพระราชนัดดาที่จะมีอยู่หลายองค์ที่สืบต่องานที่พระองค์ทรงวางรากฐาน

ไว้แล้ว สำหรับในพระราชปณิธานนั้นแล้วก็มีเป็นต้นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน ผู้ทรงรักษาราชประเพณี โดยทรงได้รับความรักใคร่จากประชาชนพลเมืองและในขณะเดียวกันก็อุทิศพระองค์เองตอบแทนแก่เขาเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ อาจทรงเล็งเห็นสิ่งที่แปลกประหลาดด้วยคือสิ่งที่อาจทำให้พระองค์ทรงรู้สึกเยาะหยัน คือในขณะที่มีผู้ระลึกถึงพระองค์อย่างรักใคร่และด้วยความเทียงธรรมในประเทศไทย แต่ในสหรัฐอเมริกา พระองค์ก็กลับกลายเป็นคนป่าเถื่อนที่ฉุนเฉียวง่ายและตัวตลกในละครเพลง

แต่ถ้ามานต่าง ๆ ของพระองค์ก็คงไม่ได้นำเอาอนาคตมาให้ทอดพระเนตรเห็น ดังนั้น พระองค์ไม่ทรงคำนึงถึงอำนาจของฉันทนในแบบนี้แต่ทรงเยาะเย้ยความคิดที่ว่า ฉันทนเป็นหนทางที่อาจนำไปเกิดในสวรรค์ได้ พระองค์ทรงเป็นปรัชญาเมธีที่ชาญฉลาดเกินไปจนกว่าที่จะทรงคิดว่าการเวียนว่ายตายเกิดนั้น เกี่ยวข้องกับวิญญาณส่วนตัวที่ยังคงเหลืออยู่ ลักษณะทางจิตก็เหมือนกับลักษณะทางกาย คือยอมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจากขณะหนึ่งไปยังอีกขณะหนึ่ง สิ่งเดียวที่อาจ “เกิดใหม่” ได้ก็คือกำลังแรงแห่งกรรม ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว และจะคงอยู่ตลอดไปเมื่อผู้ไม่มีสติปัญญาสักซึ่งสงสัยเรื่องสังสารวัฏ พระองค์ก็จะเตือนให้เขาระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า ให้อยู่ใน

ข้างปลอดภัยไว้ดีกว่า แต่พระองค์ก็ทรงทราบดีว่าคำแนะนำเช่น
นี้ง่ายเกินไป ซึ่งถูกดัดแปลงขึ้นเฉพาะผู้ฟังที่ไม่ค่อยมีสติปัญญา
เท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เองก็ทรงอยู่ทางด้าน
ปลอดภัยแต่ไม่ใช่เพื่อเหตุผลอันง่าย ๆ เช่นนั้น แต่เพื่อเหตุผล
ที่ลึกซึ้งยิ่งกว่า พระองค์ทรงทราบว่าตามกฎหมายแห่งธรรมชาติ ซึ่ง
แน่นอนเช่นเดียวกับกฎแห่งฟิสิกส์ กรรมทุกอย่างของพระองค์
ย่อมต้องมีผลติดตามมา แม้ว่าพระสติสัมปชัญญะของพระองค์
อาจจะไม่รู้ลึกถึงผลอันนี้ แต่ผลนี้ก็จะมืออยู่แก่โชคชะตาของ
บุคคลอีกหลายชั่วในพื้นแผ่นดินที่พระองค์รักใคร่ พระองค์ทรง
ประพจน์ดีตลอดพระชนมายุ และได้รับความนับถือจากทุกคน
(ยกเว้นนางลิโอโนเวนส์) ณ บัดนี้แม้จะปรากฏว่าพระองค์มิได้
ทรงคาดคิดไว้ถูกต้อง แต่พระองค์ก็ไม่ได้สูญเสียอะไรเลยจึงไม่
มีผู้ใดอาจเบียดเบียนพระองค์ได้ว่า ทรงเป็นนักเดินทางที่ไม่มี
เสบียงกังวลติดพระองค์.

ดรรชนี

อักษร ก

กงสุลอังกฤษ	๑๕๔
กฎหมาย	๑๖๕
กฎหมายฟิสิกส์	๖๗
กรมโทรหลวง	๙๗
กรมเมือง	๙๗
กระดิ่ง	๑๑๓
กรีกร	๗๘
กล้องจุลทรรศน์	๑๕๓
กลองวินิจฉัยเกเรี	๑๑๓
กล้องส่องทางไกล	๑๕๓
กวีนิพนธ์	๑๒๐,๑๔๘
กวีเอก	๒๙
กัมพูชา, ประเทศ	๑๖,๑๒๐,๑๓๑
การทูต	๑๖๕
การตูดงคีไกล ๆ	๔๑
การบำเพ็ญสมาธิ	๓๖
การบูชาขัญมมุขย์	๑๔๗
การปกครอง	๑๖๕
การปฏิรูป	๗๐
การแพทย์	๑๑๑
การแพทย์แบบตะวันตก	๗๘
การศึกษาแบบแผนใหม่	๑๓๗
การศึกษาสาธารณะ	๙๙
การสังคายนาพระไตรปิฎก	๕๑

เกิดใหม่	๑๖๖
ไกรลาส, เขา	๗๔

อักษร ข

ขวัญอินโข่ง	๑๒๑,๑๒๒
ขอม, อักษร	๕๑
ขะตาร	๑๑๔
ขุนนาง	๑๓๒
เข้ารีด	๑๐๙

อักษร ค

คณะทูตอังกฤษ	๙๔
ครองจีวรแบบพระสงฆ์ไทย	๗๑
ครองจีวรแบบมอญ	๗๑
คริสเตียน, นิกายโปรเตสตันท์	๑๐๙
คริสเตียน, โปรตุเกส	๑๐๙
คริสเตียน, ศาสนา	๓, ๖๑, ๖๙, ๗๐, ๑๐๗, ๑๐๘, ๑๐๙, ๑๕๑
ครูชาวอังกฤษ	๑๓๘, ๑๔๔
ครูหญิงชาวอังกฤษ ณ ราชสำนักไทย	๑๓๘
ความรักในฮาเร็ม	๑๓๘, ๑๔๔

คาโธลิก, นิกาย	๕๒, ๗๘, ๑๐๘, ๑๐๙
คามวาสี, พระสงฆ์	๑๑๔
คาโรไลนาภาคใต้, แคว้น	๑๒๓
แคสเวลล์, ดร.	๕๒, ๑๑๐
คำพรณนาเกี่ยวกับ	
ราชอาณาจักรไทย, หนังสือ	๑๔๘
คิตตัวอักษรขึ้นใหม่	๕๑
คุกใต้ดิน	๑๔๕
เครื่องบิน	๔๑
เครื่องพิมพ์เครื่องแรก	๕๑
เครื่องวัดความกดอากาศ	๑๕๓
เครื่องวัดอุณหภูมิ	๑๕๓

อักษร ง

งาช้าง	๑๑๙
งานมหาสมาคม	๑๕๔, ๑๖๒

อักษร จ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,	
พระบาทสมเด็จพระ	๑, ๗๘, ๘๕, ๑๒๐
จอห์น บาร์ริง, เซอร์	๙๔, ๑๐๐, ๑๐๘, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๕๓, ๑๔๘

จักรวรรดิขอม	๒๒
จิตรกรรม	๑๘
จิตรกรรมฝาผนัง	๑๒๐
จีน, ประเทศ	๒, ๙๕ ๑๐๙, ๑๑๙
จุฬาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า	๑๖๕
เจ้าจอม	๑๓๒
เจ้าชีวิต	๙๖
เจ้าพระยา, แม่น้ำ	๑๖๑

อักษร ช

ชลมารค	๗๕, ๙๗
ชิปเปโนเดล, เครื่องเรือน	๑๒๔
เชลยศึก	๑๐๘
แชมเปญ	๑๖๑

อักษร ฉ

ฉวน, ชาว	๑๑๑, ๑๓๑
ฉวนคริสเตียน	๑๐๙
ญี่ปุ่น, ประเทศ	๒

อักษร ด

ดนตรี	๑๘
ดาราศาสตร์	๑๓

ดาราศาสตร์,วิชา	๖๑,๑๒๑,
	๑๕๓,๑๕๔
เดอริบี่,ภาพ	๑๒๒

อักษร ต

ตะพุ่นหญ้าช้าง	๑๔๖
ตั้งโรงพิมพ์	๑๑๗
ต้นหาพยาบาท	๒๔,๔๐
ตำราหมอนวดแบบโยคะ	๑๒๑
โต๊ะสกา	๑๙

อักษร ถ

ถวยฎีกา	๙๘
ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา,พิธี	๗๕,๙๓
ถาวรภาพ,ลัทธิ	๒๒,๔๙

อักษร ท

ทรงเข้าฉาน	๑๖๕
ทัศนียวิสัย	๑๒๒
ทาส	๑๐๐
เทวดา	๖๙
แทนพิพากษาอรรถคดี	๔๒
แทนหินจารึกอักษรโบราณ	๔๒
ไทย,ประเทศ	๑๖

อักษร ฐ

ธรรมยุต,คณะสงฆ์	๔๔,๔๙,
	๖๖,๗๐
ฐติงศ์	๓๔,๑๑๙

อักษร น

นอแรด	๑๑๙
นักดาราศาสตร์ชาวยุโรป	๑๖๒
นักบวช	๒๑
นักโบราณคดี	๑๑๗
นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส	๑๑๙
นักประวัติศาสตร์	๑๑๗,๑๕๑
นักประวัติศาสตร์ศาสนา	๑๔๗
นักปรัชญา	๒๑,๑๕๔
นักปราชญ์ทางภาษาบาลี	๕๑
นักวิทยาศาสตร์	๑๕๔,๑๖๒
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,	
พระบาทสมเด็จพระ	๓๐,๓๑,
	๔๓,๗๑
นางอัปสร	๑๓๒
นายอำเภอ	๙๗
นาฬิกาแขวน	๑๕๓
นาฬิกาตั้ง	๑๕๓

อักษร บ

บรัตเล, หมอ	๕๒
บรูเกียร์, สังฆราช	๑๔๘, ๑๔๙
บวรนิเวศ, วัด	๔๓, ๔๙, ๗๑, ๗๖, ๑๑๔, ๑๒๑, ๑๒๒
บวรราชาภิเษก, พระราชพิธี	๗๘
บัตเตอร์เวิร์ธ, นาย	๗๓, ๘๖, ๑๕๔
บาดหลวงฝรั่งเศส	๑๔๘
บ้านพักแขกเมือง	๑๖๑
บาลี, ภาษา	๑๖, ๓๙, ๑๑๗
บุตรเขย	๑๓๗
บุชายัญมุนษย์	๑๔๗, ๑๔๘, ๑๕๐
โบราณคดี	๑๖๕
โบราณวัตถุ, ศิลา	๔๒
โบราณวัตถุ, สถาน	๔๒
โบสถ์พราหมณ์	๑๔๐
ไบเบิล, คัมภีร์	๖๒
ไบลาน, คัมภีร์	๑๓

อักษร ป

ปรเมนทรมหามกุฏ, พระบาทสมเด็จพระ	๗๓
ประติมากรรม	๑๒๑

ประเทศราช	๑๓๒
ประเทศและประชาชนไทย, หนังสือ	๙๑
ประธานการสอบไล่ ภาษาบาลี	๗๐
ประธานคณะกรรมการ ตรวจสอบภาษาบาลี	๓๗
ประวัติศาสตร์	๑๒๑, ๑๖๕
ประวัติศาสตร์ไทย	๑๑๗
ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา	๑๒๒
ปรัชญา	๖๓
ปราสาทนครวัด, รูปจำลอง	๑๒๐
ปัลลิวส์, สังฆราช	๕๒, ๑๐๙, ๑๔๘, ๑๔๙
ปารีส, กรุง	๑๕๔
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๘๕
โปตุเกส, ชาว	๑๐๘
โปเตสตันท์, คริสต์นิกาย	๕๒

อักษร ผ

ผู้พิพากษา	๒๑
ผู้สำเร็จราชการ	๑๕๔

อักษร ฝ

ฝรั่งเศส, ประเทศ	๑๒, ๑๐๙, ๑๓๑
------------------	--------------

อักษร พ

ฝรั่งเศส, ภาษา	๑๔๙
พจนานุกรม ไทย-ละติน	๕๒
พม่า, ประเทศ	๑๖, ๓๙
พระคณาจารย์, เทวรูป	๗๔
พระคัมภีร์	๕๐
พระตะบอง	๑๓๑, ๑๓๒
พระไตรปิฎก	๑๖, ๓๗, ๕๑
พระไตรปิฎก, คัมภีร์	๑๔๓
พระแท่นมนังคศิลา	๔๒
พระธรรมจักร	๑๕๔
พระนารายณ์	๒๐, ๓๘
พระบรมมหาราชวัง	๑๘, ๒๙, ๙๘, ๑๒๐, ๑๔๕, ๑๔๗
พระบัณฑูรสุรสิงหนาท	๙๖
พระพุทธปฏิมากร	๓๘
พระพุทธรูปสัมฤทธิ์	๑๐
พระพุทธศาสนาเถรวาท, ลัทธิ	๑๖
พระเมรุมาศ	๘๖
พระยุคลบาท	๙๓, ๙๘
พระราชวังบวร, ตำแหน่ง	๗๘
พระศรีรัตนศาสดาราม, วัด	๑๒๐, ๑๒๒
พระแสง	๘๕
พระแสงหอก	๘๕

พระอิสริยยศ	๒๐, ๗๔
พราหมณ์, ศาสนา	๒๐, ๒๔, ๗๗
พิธีพราหมณ์	๑๔๐
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ	๙, ๒๕
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ	๒๕, ๒๙, ๓๐
แพทลงน้ำ	๔๐
แพทย์	๒๑
โพธิ์, วัด	๗๕, ๑๒๑

อักษร ฟ

ฟื้นฟูพระธรรมดั้งเดิม	๖๗
-----------------------	----

อักษร ภ

ภัทรวิบูลย์, พระที่นั่ง	๗๔
ภาษาบาลี, คัมภีร์	๕๑
ภาษาบาลี, ศาสนา	๑๒๐, ๑๖๔
ภาษาศาสตร์	๙๖, ๑๖๕
ภิกษุ	๓๐
ภูเขาเวอร์นอน, ภาพ	๑๒๑
ภูตผี	๒๒
ภูมิศาสตร์, วิชา	๑๓, ๖๑, ๑๒๑, ๑๓๙

อักษร ม

มงกุฎฯ, สมเด็จพระเจ้าฟ้า	๙, ๒๖, ๓๐, ๔๒, ๔๙
มลาญ, แหลม	๙๒, ๑๑๑
มหาธาตุ, วัด	๒๙, ๓๖, ๓๙, ๔๑
มอญ, ชนชาติ	๒๑
มอญ, พระสงฆ์	๓๙, ๔๑
มอญ, ภาษา	๒๖
โมโหร้าย	๑๔๐
หมากรุก	๑๙

อักษร ย

ยักษ์	๑๒๑
ยาเสน่ห์	๑๗
ยุโรป, ชาว	๑๐, ๓๕, ๑๓๑
ยุโรป, ทวีป	๑, ๑๒, ๑๕๔

อักษร ร

รยยนต์	๔๑
ระบวรคณะ	๒๑
รัฐบุรุษ	๒๑
รัตนโกสินทร์, กรุง	๑๒, ๒๕, ๒๙

รับฎีกา	๙๘
ภาค	๖๓
ราชกฤตภัณฑ์	๗๔
ราชกรมานุสรณ์, หอ	๑๒๒
ราชทูตไทย	๑๕๐
ราชประดิษฐ์, วัด	๑๖๔
ราชอิทวัส, วัด	๓๕
ราชาภิเษก, พระราชพิธี	๗๖
รามคำแหงมหาราช, พ้อขุน	๒๒, ๔๒, ๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๗

รามธิบดีที่ ๔, พระบาทสมเด็จพระ	๗๓
วิทยา	๖๓
เรียนจบปริญญาตรี	๑๑๔
โรงเรียนสอนภาษาบาลี	๗๑
โรมัน	๗๘

อักษร ล

ลอนดอน, กรุง	๑๐, ๑๕๐
ละคร	๑๘
ละติน, ภาษา	๕๒
ลังกา, เกาะ	๑๖, ๔๙
ลายสือไทย	๑๑๔
ลาว, เมือง	๑๖
ลิโอโนเวนส์, นาง	๑๓๙, ๑๔๒, ๑๔๗, ๑๔๙

อักษร ล

ลูกจ้าง	๑๐๗
ลูเสียด, กวีนิพนธ์	๗๘

อักษร ว

วรรณคดี	๒๙, ๑๒๐, ๑๖๕
วังหน้า	๗๘
วาสโค ดา กามา	๗๘
วิชาทหาร	๑๒๑
วิทยาการสมัยใหม่	๖๑
วิทยาศาสตร์	๖๗, ๑๑๑, ๑๖๕
วิทย์	๔๑
วิหาร	๑๐๘
วินัส, เทพธิดา	๗๘
เวทมนต์คาถา	๑๓, ๖๓, ๗๖
เวนิสทางตะวันออก	๑๐
เวียดนาม, ชาว	๑๐๘
เวียดนาม, ประเทศ	๑๓๑

อักษร ศ

ศรีอยุธยา, กรุง	๑๐, ๑๑, ๔๒, ๔๙, ๑๑๗
ศาสนาเปรียบเทียบ	๖๑
ศิลป์	๑๒๐

อักษร ส

สงครามจีน	๒
สถลมารค	๗๕, ๙๗
สถาปัตยกรรม	๑๘
สถาปัตยกรรมแบบยุโรป	๑๒๓
สมณทูต	๔๙, ๕๐
สมบูรณาญาสิทธิราชย์	๓, ๑๙, ๒๐, ๙๕
สมอราย, วัด	๓๕, ๓๙, ๔๒, ๑๑๔
สมุนไพร, ยา	๑๓
สมุนไพร, วิชา	๑๒๑
สร้างโรงพยาบาล	๑๑๐
สร้างโรงเรียน	๑๑๐
สหรัฐอเมริกา	๒, ๑๒๒
สอบไล่ภาษาบาลี	๓๗
สังคายนาพระไตรปิฎก	๑๗
สังฆภาวะ	๑๘
สังสารวัฏ	๑๓
สันสกฤต, ภาษา	๒๑, ๑๒๐
สามเฉน	๒๙, ๔๐
สาธารณกรม	๑๒๑
สำนักพิมพ์	๑๕๐
สิงคโปร์, เกาะ	๑๑๐, ๑๕๔
สิ่งที่อยู่เหนือจักรวาล	๑๖๓
สุโขทัย, เมือง	๒๒, ๒๓, ๔๒, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๙
สุริยคราส	๑๕๓, ๑๕๔, ๑๖๑

๑๗๖

สุหร่า	๑๐๘
เสลียง	๑๙
เสียมราษฎร,ดินแดน	๑๓๑,๑๓๒
แสดงไขน	๑๖๑

อักษร ห

หนังสือพิมพ์	๔๑
หม่อมห้าม	๓๐
หมอสอนศาสนา	๑๓,๖๙,๙๕, ๑๐๗,๑๑๐
หล่อป็นใหญ่	๑๒
หลักศิลาจารึก	๑๑๒,๑๑๔
หลักแห่งอนัตตา	๓๔
หลุมฝังศพ	๑๑๐
หลุยเซียนา,แคว้น	๑๒๓
ห้องสมุด	๑๕๔
หอดูดาว	๑๖๑
หอพระสมุด	๑๑๘
หินยาน,ลัทธิ	๑๕
โหราศาสตร์	๑๒๑

อักษร อ

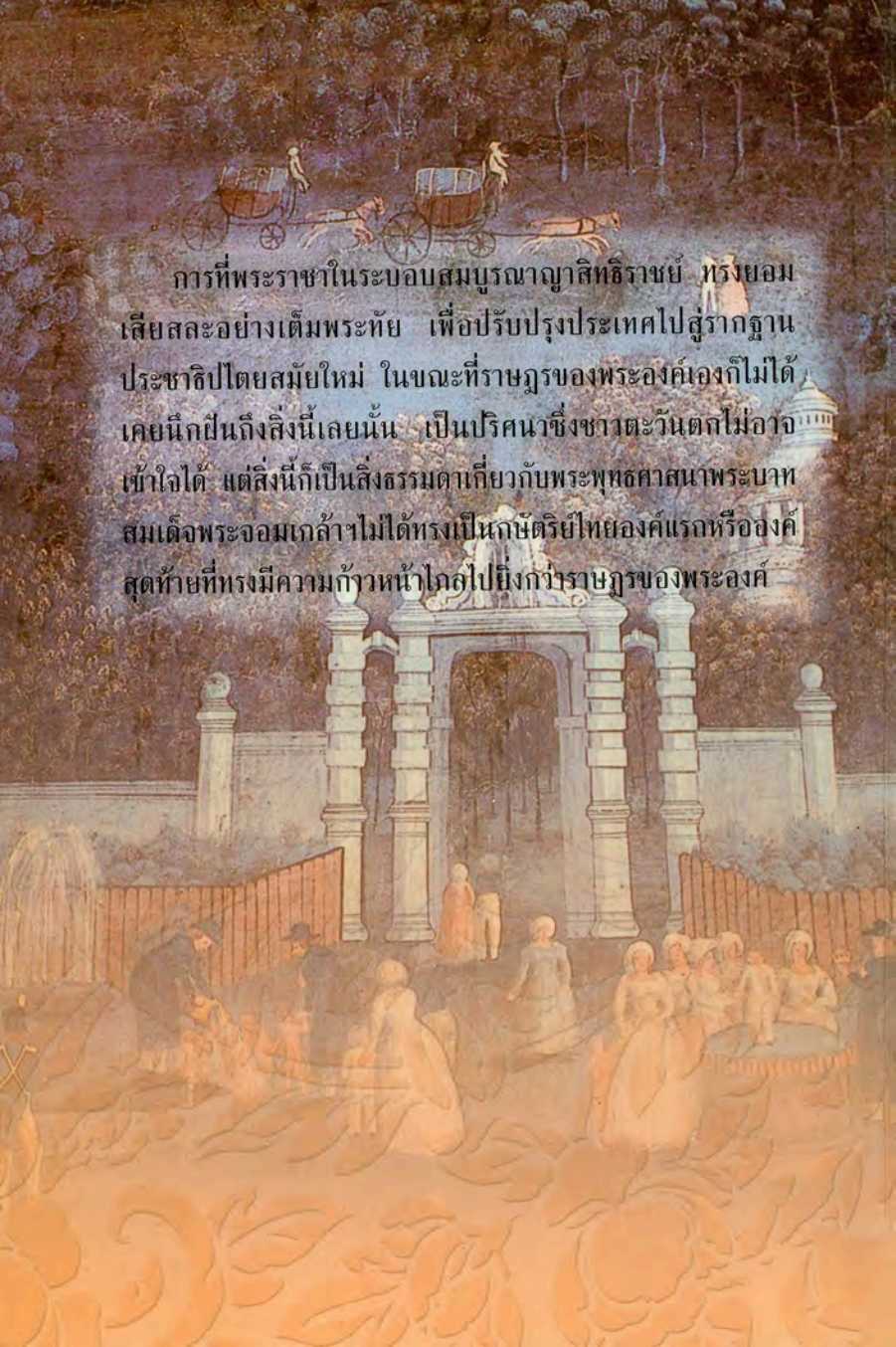
อ่งุ่น,เหล้า	๑๖๑
อเมริกาัน	๙๕
อรรถกถา,คัมภีร์	๖๔
อรัญญิก	๑๑๔
อรัญวาสี,คณะสงฆ์	๒๕,๓๕

อริยกะ,อักษร	๑๑๗
อวิชชา	๒๔,๔๐
อังกฤษ,ประเทศ	๑๒,๑๐๗, ๑๒๒,๑๒๔, ๑๓๒
อังกฤษ,ภาษา	๕๒,๑๓๗, ๑๓๙,๑๖๑, ๑๖๔
อัฐทิศ,พระที่นั่ง	๗๔
อัลเกน,ศิลปินชาวอังกฤษ	๑๒๒
อาคารปูนชั้นเดียว	๑๒๓
อาณานิคม	๑๓๑
อาลาบาสเตอร์,นาย	๑๕๔
อ่าวไทย	๑๖๑
อินเดีย,ชาว	๑๑๑
อินเดีย,ประเทศ	๑๒,๑๔๗
อิศวร,พระ	๓๘
อิสลาม,ศาสนา	๑๐๘,๑๑๑
อุปสมบทใหม่	๔๐
เอเซีย,ทวีป	๑
เอเซียอาคเนย์	๒๒,๑๔๗

อักษร ส

ฮอลแลนด์,ประเทศ	๑๒
ฮารี ออร์ต,เซอร์	๑๕๔
ฮินดู,ศาสนา	๒๔,๓๘
เฮาซี,หม้อ	๕๒

การที่พระราชาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงยอม
เสียดุลอย่างเต็มพระทัย เพื่อปรับปรุงประเทศไปสู่รากฐาน
ประชาธิปไตยสมัยใหม่ ในขณะที่ราชกรของพระองค์เองก็ไม่ได้
เคยนึกถึงสิ่งนี้เลยนั้น เป็นปริศนาซึ่งชาวตะวันตกไม่อาจ
เข้าใจได้ แต่สิ่งนี้ก็ป็นสิ่งธรรมดาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ได้ทรงเป็นกษัตริย์ไทยองค์แรกหรือองค์
สุดท้ายที่ทรงมีความก้าวหน้าไกลไปยิ่งกว่าราชกรของพระองค์